

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА і ОБОРОНА

№ 10

2000

Засновник і видавець:

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Президент Центру Анатолій Гриценко
Головний редактор Олексій Кириченко

Журнал зареєстровано в Державному
комітеті інформаційної політики України,
свідоцтво KB № 4122

Журнал видається українською
та англійською мовами
Загальний тираж
1500 примірників

Адреса редакції:
Київ, 01034, вул. Прорізна, 9, кімн. 20
тел.: (380 44) 228-86-87
тел./факс: (380 44) 244-34-53
e-mail: info@uceps.com.ua
WEB-сторінка: www.uceps.com.ua

При використанні матеріалів
посилання на журнал
«Національна безпека і оборона»
обов'язкове

Редакція може не поділяти точки зору
авторів

Фотографії надані:
ДІНАУ — стор. 49, 54, 67, 71, 95, 103;
The Ukrainian — стор. 31;
IREX — стор. 38, 44, 45, 55, 56, 68, 69.

© УЦЕПД, 2000

З М І С Т

ЦЕРКВА І СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМВІДНОСИН

(Аналітична доповідь УЦЕПД)	2
1. ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ	4
2. МІЖЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ	29
3. ЦЕРКВА І СУСПІЛЬСТВО	40
4. ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	60

СТАТТІ

РЕЛІГІЯ ПІСЛЯ КОМУНІЗМУ: НАПРЯМИ ЗМІН <i>ВІКТОР ЄЛЕНСЬКИЙ</i>	66
СТАВЛЕННЯ ДЕРЖАВИ ДО СЕКТ ТА «НОВИХ РЕЛІГІЙ» <i>БЕРТОЛЬД ВАЙГ</i>	73
ХАРИЗМАТИЧЕСКИЕ ЦЕРКВИ: РЕЛИГИЯ ИЛИ ТЕХНОЛОГИЯ ЗОМБИРОВАНИЯ? <i>ЕКАТЕРИНА ЩЕТКИНА</i>	78
РЕЛІГІЯ І ВІРА В ЖИТТІ УКРАЇНЦІВ <i>НАДІЯ ДУДАР, ЛЮДМИЛА ШАНГІНА</i>	83
ЦЕРКВА І АРМІЯ: ПАРТНЕРСТВО ЧИ ПОГЛИНАННЯ? <i>СЕРГІЙ СЬОМІН</i>	99

Читайте наші аналітичні матеріали
на WEB-сторінці в Інтернет:
www.uceps.com.ua

ЦЕРКВА І СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОВІДНОСИН

Церковно-релігійна ситуація в Україні є відмінною від тих, що склалися в більшості постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи. Тут немає домінуючої Церкви, з якою асоціювало б себе суспільство або переважна його частина. Це зумовлено історичним поділом території України між різними державними утвореннями з відмінними культурними традиціями. Тому сучасна церковно-релігійна ситуація в Україні визначається чинниками, більшість з яких породжені культурно-історичними особливостями та умовами перехідного періоду українського суспільства.

1. Акцентована увага до традиції, породжена руйнуванням попередньо усталеної системи цінностей і пошуком нових засад особистісної та суспільної ідентифікації. Саме у зверненні до традиції криються, зокрема, і витoki міжправославного розколу та православно-греко-католицького протистояння. Накладаючись на регіонально-відмінні історичні та культурні особливості (значною мірою поєднані з етнічною визначеністю населення регіонів) релігійний чинник несе в собі значний конфліктний потенціал, що може суттєво впливати на стабільність суспільства.

2. Політизація церковно-релігійних проблем, міжцерковних та церковно-державних відносин. Українське суспільство перебуває в стані соціально-економічного та політичного вибору. Соціологічні дослідження фіксують наявність у масовій свідомості громадян різноспрямованих (і навіть протилежних) орієнтацій, прагнень і позицій щодо подальшого розвитку української держави та суспільства. Немає єдності, якою має бути українська нація — етнічною чи політичною, а отже, якою має бути українська держава — державою титульної нації чи громадянського суспільства. Немає чіткого бачення соціально-економічної перспективи та геополітичних пріоритетів України. У цій ситуації Церква, точніше — Церкви України, розглядаються різними суспільними групами з політичних позицій. Політичну оцінку отримує історичне минуле Церков та їх стосунків. Таким чином історичні упередженості та стереотипи стають чинниками політичної дійсності, зумовлюють відмінні політичні та геополітичні орієнтації різних соціальних верств українського суспільства. Належність до певної Церкви стає чинником і ознакою політичної ідентифікації особи і самої церковної спільноти.

3. Зниження рівня життя переважної більшості громадян України, втрата соціальної перспективи. Цей чинник зумовлює соціально-психологічні зміни — психологічну неврівноваженість, вразливість, потребу зовнішньої підтримки, підвищену схильність до навіювання. Такий стан суспільства, який можна назвати стресовим, з одного боку, зумовлює втрату

довіри до традиційних суспільних інституцій, включаючи традиційні Церкви; з іншого боку, він сприяє поширенню містицизму, різноманітних есхатологічних вчень, які виводять людину за межі соціальної активності.

4. Потужний тиск новітніх релігійних рухів. Він зумовлений активною, добре організаційно та матеріально забезпеченою місіонерською діяльністю неорелігійних угруповань; певною ортодоксальністю і соціальною пасивністю традиційних Церков; витісненням неорелігійних течій з територій країн СНД та Балтії і відсутністю законодавчих обмежень на їх діяльність в Україні. Поширення новітніх релігійних течій в Україні, з одного боку, спричиняє суперечності між релігійними новоутвореннями та традиційними Церквами, з іншого боку, є показником певної кризи традиційних Церков;

5. Підвищення рівня релігійності суспільства не відповідає ступеню його залученості до Церкви, зокрема, до традиційних Церков. Соціологічні дослідження останнього десятиліття засвідчили, що (порівняно з попереднім періодом), чисельність віруючих в Україні істотно зросла. Церква постійно посідає чільні позиції в рейтингу суспільної довіри до соціальних інституцій. Водночас, показник рівня довіри до Церкви є значно нижчим від показника релігійності суспільства: за результатами соціологічних досліджень УЦЕПД, віруючими ідентифікують себе 57,8% громадян України, водночас, повну довіру до Церкви висловили лише 33,7% опитаних.

Метою аналітичного дослідження було з'ясування стану та характеру відносин суспільства і Церкви в контексті перспективи формування в Україні громадянського суспільства. Серед головних завдань: аналіз стану та тенденцій розвитку церковно-релігійної мережі, відносин між українськими Церквами протягом останнього десятиліття; характеристика основних напрямів та проблем діяльності Церкви як суспільного інституту; з'ясування стану та характеру релігійності українського суспільства, його ставлення до Церкви. Аналітична доповідь УЦЕПД складається з чотирьох розділів.

У першому розділі

наводяться основні показники, що характеризують стан та основні тенденції розвитку церковно-релігійної мережі в Україні. Показано, що екстенсивний розвиток релігійних інституцій, характерний для 1989-1993рр., завершується: в Україні вже створена інституційна мережа релігійних організацій, достатня для задоволення релігійних потреб віруючих і подальший її розвиток матиме характер природного відтворення.

У другому розділі

аналізуються основні проблеми та тенденції розвитку міжцерковних відносин в Україні. Визначаються конфліктні зони та чинники суперечностей у взаєминах між конфесіями.

У третьому розділі

розглядаються основні напрями діяльності Церкви в соціальному контексті, відносини між Церквою і державою, Церквою і армією, Церквою і школою. Аналізується рівень та характер релігійності українського суспільства та його ставлення до Церкви.

У четвертому розділі

узагальнюються висновки, вносяться пропозиції щодо вдосконалення законодавства про свободу совісті та релігійні організації; робляться прогнози щодо подальшого розвитку церковно-релігійної ситуації в Україні та відносин між Церквою і суспільством.

1. ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ

СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

У цьому розділі аналізуються основні показники, що характеризують стан інституційної релігійної мережі в Україні — це кількість та динаміка зростання церковно-релігійних осередків, їх конфесійна належність, територіальна поширеність.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що на сьогоднішній день в Україні утворено мережу релігійних організацій¹, достатню для задоволення релігійних потреб віруючих. Динаміка зростання інституційної мережі свідчить про вичерпаність екстенсивного розвитку релігійного середовища. Випереджаючими темпами, порівняно з традиційними Церквами, зростає кількість протестантських та неорелігійних організацій, водночас зберігається історично притаманне Україні домінування православ'я. Практично всі конфесії в Україні мають регіонально окреслену мережу своїх структур. Центр релігійної активності виразно зміщений у західні області країни, де проживає лише 19,7% населення і, при цьому, зосереджено майже 43% усього масиву релігійних організацій.

1.1 ІНСТИТУЦІЙНА МЕРЕЖА: ЗАГАЛЬНІ ДАНІ

Релігійна ситуація характеризується насамперед станом та динамікою зростання інституційної мережі *релігійних організацій*. Порівняльний аналіз цих показників за окремими конфесіями дозволяє зробити прогностичні висновки щодо основних тенденцій подальшого розвитку релігійного середовища в Україні.

Релігійні організації

За даними Державного комітету України у справах релігій², станом на початок 2000р., в Україні були представлені 52 *віросповідання*, в межах яких діяли 23543 *релігійні організації* 90-та *конфесій, течій та напрямів*³. Аналіз динаміки кількості *релігійних організацій* та розширення віросповідного спектру протягом 1985-2000рр. свідчить про те, що пік розбудови

Умовні скорочення:

УПЦ — Українська Православна Церква;

УПЦ-КП — Українська Православна Церква-Київський патріархат;

УАПЦ — Українська Автокефальна Православна Церква;

УГКЦ — Українська Греко-католицька Церква;

РКЦ — Римо-католицька Церква;

ВСО ЄХБ — Всеукраїнський Союз об'єднань Євангельських Християн-баптистів;

ВСЦ ХВЄП — Всеукраїнський Союз Церков християн віри Євангельської (п'ятидесятників);

УУК АСД — Українська Уніонна Конференція Церкви адвентистів сьомого дня;

НРР — Новітні релігійні рухи (неорелігії).

¹ Поняття «релігійні організації» охоплює «релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вище зазначених релігійних організацій» (Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», ст.7). Надалі, у більш докладному аналізі релігійних процесів буде використовуватися показник кількості громад — первинних осередків релігійної мережі.

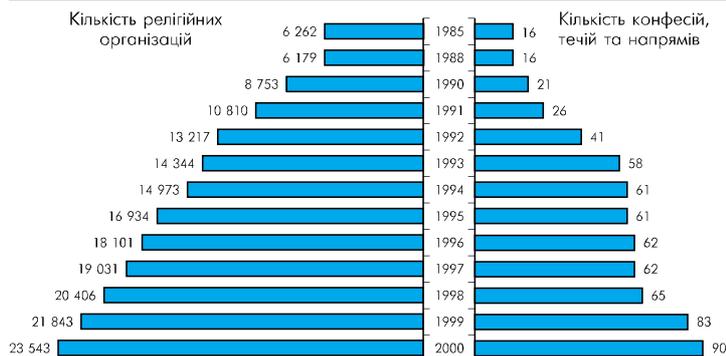
² Тут і далі наводяться статистичні дані станом на 1 січня 2000р.

³ Віросповідання — певна система віровчення, канонічних правил та обрядових (культових) дій; конфесія — релігійна організація, яка має своє віросповідання та релігійну практику.

інституційної релігійної мережі припав на 1988-1990рр. За цей період кількість *релігійних організацій* зросла на 41,7%. З початку 90-х років динаміка зростання істотно уповільнилась, набула усталеного характеру і складає 5-8% на рік. Зокрема, за підсумками 1999р., кількість *релігійних організацій*, порівняно з попереднім роком, зросла на 7,8% (діагр. «Релігійна мережа в Україні: динаміка зростання»).

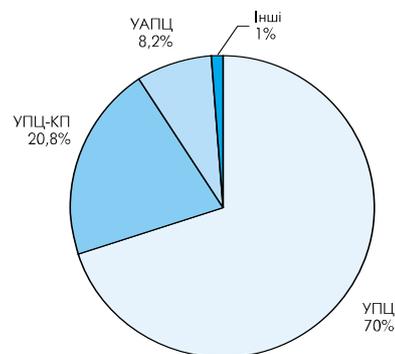
Релігійна мережа в Україні: динаміка зростання

Розподіл *релігійних організацій* за конфесійною ознакою свідчить, що перше місце в Україні посідає православ'я. До нього належать 12396 *організацій* або 52,7% їх загальної кількості. Православ'я в Україні не має зараз єдиного інституційного оформлення. Діють три чисельні Церкви — Українська Православна Церква (УПЦ), Українська Православна Церква-

Київський патріархат (УПЦ-КП), Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ) — та вісім невеликих угруповань, які сповідують окремі версії православного віровчення[†] (діагр. «Структура православ'я в Україні»).

Структура православ'я в Україні, % релігійних організацій

Друге місце за кількістю *релігійних організацій* посідає Українська Греко-католицька Церква — 3356 або 14,3% від загальної кількості *організацій*. Більш ніж чверть (26,5%) *релігійних організацій* належать до різних напрямів протестантизму. За виключенням неорелігійних утворень, сучасна структура інституційної релігійної мережі за конфесійною ознакою в цілому відтворює традиційні для України церковно-релігійні пропорції (діагр. «Структура мережі релігійних організацій за конфесійною ознакою»).

[†] Руська православна старообрядницька Церква (Білокриницька згода) — має 54 громади, два монастирі, де несуть послух чотири ченці, 32 священнослужителі. Основну кількість громад зосереджено в Одеській (15 громад), Чернівецькій (12), Вінницькій (10), та Кіровоградській (чотири) областях; три громади — в Хмельницькій області, дві — в АРК; по одній — в Дніпропетровській, Донецькій, Київській, Луганській, Харківській, Черкаській, Чернігівській областях та в м.Києві.

Руська православна старообрядницька Церква (безпопівська згода): 12 громад, вісім священнослужителів, одна недільна школа. Основна кількість громад (сім), розміщена в Житомирській області, три — в Харківській, по одній — в Закарпатській та Запорізькій областях.

Російська вільна православна Церква (закордонна): вісім громад, п'ять священнослужителів. П'ять громад знаходяться в АРК, по одній — в Луганській, Сумській, Чернігівській областях.

Російська істинно-православна Церква: 30 громад, два управління, 28 священнослужителів, чотири недільні школи, одне періодичне видання. Головну кількість громад зосереджено в Одеській (вісім), Запорізькій (сім), Луганській (чотири) областях та в АРК (п'ять), дві громади діють в м.Києві, по одній — в Київській, Миколаївській, Сумській та Херсонській областях.

Апокаліптична православна Церква: чотири громади, три священнослужителі — діють у Вінницькій області.

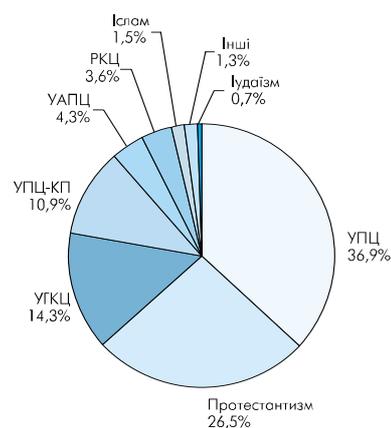
Церква Преображенної Божої Матері (Богородична церква): чотири громади, вісім священнослужителів, одна недільна школа, два періодичних видання. По одній громаді розміщено в Донецькій, Запорізькій, Миколаївській областях та в м.Києві.

Громада іннокентіївців діє в Одеській області.

Грецькі громади УПЦ — дві громади, діють у м.Києві.

Незалежні православні громади: п'ять громад, дві з яких діють в Донецькій області, одна в Харківській області (має недільну школу та друковане видання), одна — в Хмельницькій, одна — у Львівській області.

Структура мережі релігійних організацій за конфесійною ознакою, %

Порівняльний аналіз динаміки зростання кількості *релігійних громад* православного та протестантського напрямів, а також *громад* неорелігійних рухів (зокрема харизматичного напрямку), виявляє стійку тенденцію до їх переважання, порівняно з православними, темпу зростання. Протягом 1999р. кількість

православних *громад* зросла на 6,7% (з 11326 до 12090), а протестантських — на 12,4% (з 5279 до 5944). Відповідно, зменшилась частка православних *громад* серед усього масиву утворених протягом 1999р. — з 63,3% у 1998р. до 51,6% у 1999р. Частка протестантських *громад* у масиві новостворених, навпаки, зросла — з 26,1% до 41,5% відповідно.

Культові споруди

У розпорядженні релігійних організацій нині перебувають 16637 культових будівель та приміщень, пристосованих під молитовні (в т.ч. 3693 пам'ятники архітектури). При цьому у власності релігійних організацій перебуває 59,4% загальної кількості будівель — 9886 (у т.ч. 8167 культових та 1719 пристосованих під молитовні), у користуванні — 40,6% будівель — 6751 (4404 культових будівель і 2347 пристосованих під молитовні); із загальної кількості почергово використовуються 284 (1,7%) приміщення (діагр. «Кількість культових споруд, у т.ч. пам'ятників архітектури»).

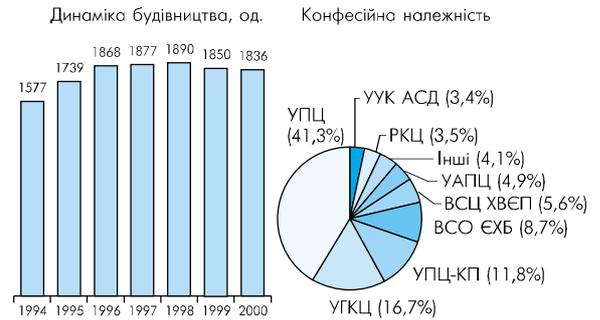
Кількість культових споруд, у т.ч. пам'ятників архітектури, одиниць

Протягом 1992-1999рр. релігійним організаціям було передано владою різних рівнів (у власність та користування) 4300 культових будівель та понад 10 тис. предметів культового вжитку; побудовано 2597 храмів та молитовних будинків; будувалося, станом на початок 2000р., 1836 культових споруд (діагр. «Культові споруди, що будуються»).

Аналіз показників будівництва культових споруд свідчить про те, що протягом найближчих років нинішня конфесійна та регіональна конфігурація церковно-релігійної мережі в Україні буде зберігатися. Виключення становлять неорелігійні угруповання, насамперед, харизматичного напрямку, які користуються переважно орендованими приміщеннями (станом на початок 2000р., харизматичними громадами будуються лише п'ять приміщень, іншими неорелігійними об'єднаннями — три).

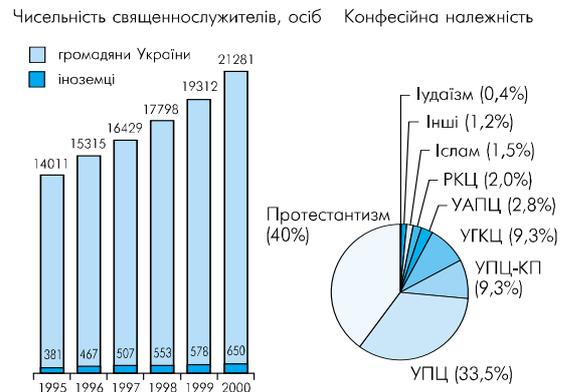
Культові споруди, що будуються⁴

Священнослужителі

Діючими в Україні релігійними організаціями опікувалися, станом на початок 2000р., 21281 священнослужитель (у т.ч. 650 іноземців). В цілому, зростання чисельності священнослужителів відбувалося відповідно до розширення мережі релігійних організацій, у першу чергу, громад (діагр. «Чисельність священнослужителів»).

Чисельність священнослужителів

Обмежені (до початку 90-х років) можливості підготовки кадрів в Україні зумовили, поперше, необхідність запрошення священнослужителів із-за кордону (тими конфесіями, у яких за кордоном знаходяться центри — це УГКЦ, РКЦ, протестантські *громади* та *громади* національних меншин), по-друге, брак священнослужителів у Церков, центри яких знаходяться в Україні, насамперед, православних. У результаті, на сьогодні, коефіцієнт забезпеченості протестантських *громад* священнослужителями складає 1,4, а православних — 0,8⁵. У римо-католицьких *громадах* з 428 священнослужителів — 278 іноземців; з працюючих в Україні 86 рабинів — 41 є громадянами інших країн.

⁴ Крім показаних на діаграмі, одне приміщення будується громадою старообрядців.

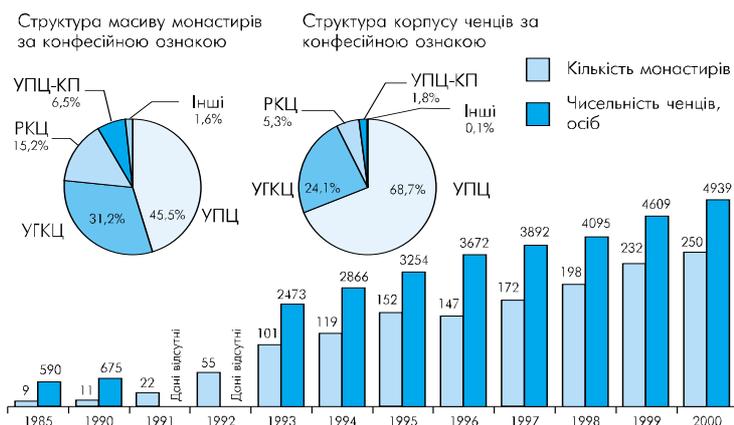
⁵ Коефіцієнт обчислюється як співвідношення чисельності священнослужителів до кількості громад.

Монастирі

Кількість монастирів зростає, порівняно з 1985р., майже у 28 разів, а чисельність ченців і черниць — лише у 8,4 рази. У середньому, на один монастир припадає менш ніж 20 ченців і черниць. Таке викривлення у темпах зростання може свідчити про те, що монастирське життя Церков перебуває у стадії становлення (діагр. «Кількість монастирів»).

Кількість монастирів

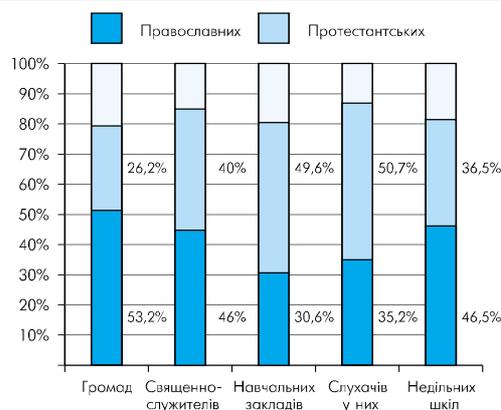
Духовні навчальні заклади

Зростання кількості громад, недостатнє забезпечення їх священнослужителями, а також потреба в місіонерстві та євангелізації⁶ спонукають релігійні організації до активізації підготовки кадрів. Протягом 1993-1999рр. кількість духовних навчальних закладів у країні зростає з 34 до 121. Чисельність слухачів духовних навчальних закладів різних конфесій збільшилася учетверо — з 3587 на

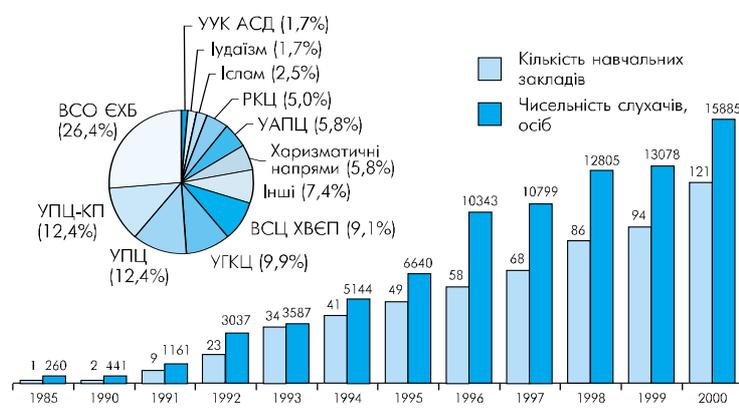
початок у 1993р. до 15885 на 1 січня 2000р. (діагр. «Кількість духовних навчальних закладів»).

Динаміка зростання кількості духовних навчальних закладів (та чисельності слухачів у них) різних конфесій є різношвидкісною і непропорційною щодо динаміки росту кількості громад та чисельності віруючих. Так, якщо протягом 1993-1999рр. кількість православних навчальних закладів зростає більш ніж удвічі — з 15 до 37 одиниць, а чисельність слухачів у них майже вчетверо — з 1508 до 5585, то релігійні організації протестантських напрямів збільшили кількість духовних навчальних закладів більш ніж у п'ять разів — з 11 до 60, а чисельність слухачів — у 14 разів, з 567 до 8060. Ці тенденції свідчать про більш активну, порівняно з православними, діяльність протестантських організацій з місіонерства та євангелізації населення, що може в перспективі призвести до втрати православ'ям домінуючих позицій в Україні (діагр. «Порівняння кількісних показників інституційної мережі православ'я і протестантизму»).

Порівняння кількісних показників інституційної мережі православ'я і протестантизму

Кількість духовних навчальних закладів

Недільні школи

Кількість недільних шкіл та динаміка розвитку їх мережі свідчать, зокрема, про ступінь активності релігійної організації у забезпеченні свого відтворення. Співвідношення недільних шкіл і громад свідчить про переважну активність протестантських (за виключенням харизматичних) та римо-католицьких громад в євангелізації (катехизації⁷) молодого покоління: у римо-католицьких та протестантських течіях, у середньому, одна недільна школа припадає на дві громади, тоді як у православ'ї ця пропорція становить: для УПЦ і УПЦ-КП — 1:3,5, для УАПЦ — 1:4,3; низьким є цей показник і для греко-католицької спільноти — 1:4,3. Для РКЦ ця ж пропорція

⁶ Місіонерство — дії з розповсюдження певного релігійного віросповідання. Євангелізація — залучення до сповідання певної віри невіруючих.

⁷ Навчання Закону Божому, що подано у формі питань та відповідей.

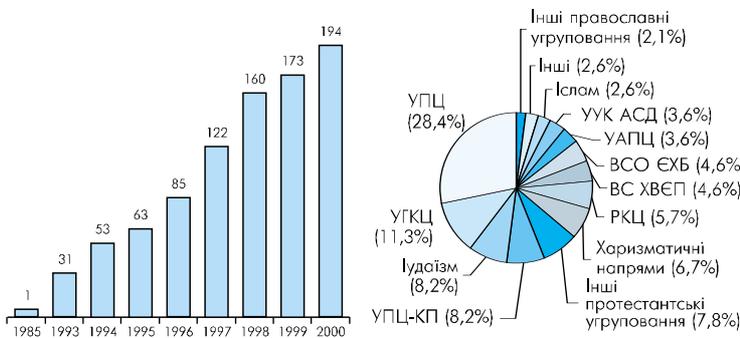
становить 1:2,3; для ВСО ЄХБ — 1:2; ВСЦ ХВЄП; УУК АСД — 1:1,8; для *громад* харизматичного напрямку — 1:2,5.

Якщо взяти до уваги означений вище коефіцієнт забезпеченості протестантських *громад* священнослужителями, то можна припустити, що для розгортання мережі недільних шкіл православні Церкви сьогодні не мають достатньої чисельності фахівців. Це — одна з причин активного просування ідеї викладання Закону Божого в державних загальноосвітніх школах. Стосовно ж невеликої кількості недільних шкіл при греко-католицьких громадах можна відзначити лише ту обставину, що в областях, де УГКЦ посідає домінуючі позиції, з 1996р. в загальноосвітніх школах викладається обов'язковий курс християнської етики, який загалом відповідає вимогам катехизації.

Релігійні періодичні видання

Протягом 1993-1999рр. кількість релігійних періодичних видань зросла більш ніж у шість разів: з 31 до 194. Найбільша частка видань припадає на православні Церкви — 42,3% загального масиву. Протестантські видання охоплюють 25,2% загальної їх кількості, видання УГКЦ — 11,3%, РКЦ — 5,7% (*діагр. «Кількість періодичних релігійних видань»*).

Кількість періодичних релігійних видань

Видання друкованих засобів масової інформації є для *релігійних організацій* ефективною формою місіонерської діяльності. За кількістю періодичних видань можна судити про ступінь зацікавленості Церкви у залученні нових вірних та відтворенні конфесійного середовища. Водночас, офіційні показники не завжди відповідають дійсному стану справ. Деякі релігійні організації ввозять друковані видання з-за кордону, тому їх присутність у релігійному інформаційному полі України не повною мірою відображається в офіційних зведеннях.

Наведені дані дають можливість зробити наступні висновки.

❖ **Етап екстенсивного розвитку релігійного життя в Україні завершується. Період**

активності 1988-1990рр., коли кількість громад зросла на 41,7%, поступився періодові помірному росту релігійної мережі зі сталим показником 5-8% збільшення на рік. Отже, подальше зростання мережі релігійних інституцій тепер залежить від здатності Церкви до нових форм євангелізації, місіонерської роботи, підвищення освітніх вимог до священнослужителів тощо.

❖ **Вищими темпами, порівняно з православними, греко- і римо-католицькими Церквами, зростає мережа протестантських та неорелігійних організацій.**

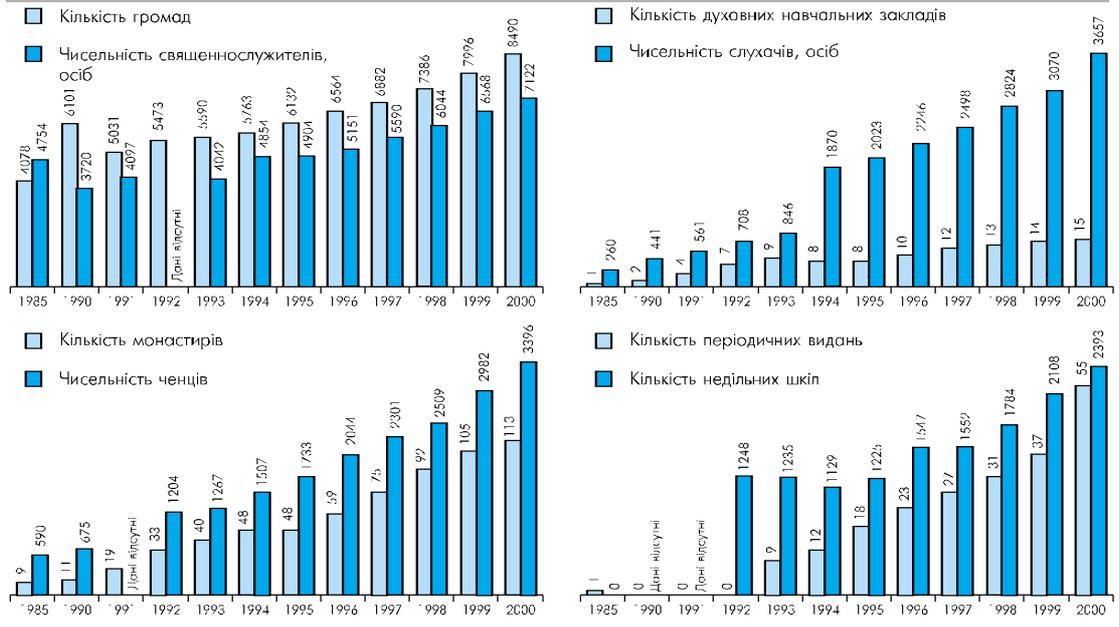
❖ **Порівняльний аналіз кількісних показників росту мережі та контингенту духовних навчальних закладів свідчить про переважаючу активність протестантських організацій в підготовці священнослужителів, а отже — про їх спрямованість на активну місіонерську діяльність.**

1.2 КОНФЕСІЙНИЙ ЗРІЗ

Отже, сьогодні в Україні діють релігійні організації 90-та конфесій, течій та напрямів. Найбільш численні мережі громад мають **традиційні (історичні)** для України конфесії, тобто такі релігійні напрями, які існують в країні протягом життя кількох поколінь, релігійна практика яких добре відома і вже стала елементом суспільної культури. Такими конфесіями і напрямами, насамперед, є православ'я і греко-католицизм, а також римо-католицизм і такі версії протестантизму, як баптизм, євангелізм (п'ятидесятництво), адвентизм та деякі інші. Традиційними конфесіями також мають називатися історично вкорінені в Україні іудаїзм, іслам, угорська реформатська Церква.

Водночас, протягом останнього десятиліття в Україні з'явилися досі невідомі їй, не традиційні для українського суспільства конфесії, течії та напрями — як історично притаманні іншим країнам (наприклад, Церква Ісуса Христа Святих Останніх Днів (мормони); Шведська та Англійська Церкви), так і ті, що їх визначають як неорелігії (або новітні релігійні рухи — НРР). **НРР — це релігійні угруповання, які утворено протягом недавнього часу, культова практика яких або невідома громадськості, або вона настільки відмінна від традиційної, що викликає тривогу, а іноді й активний громадський спротив її поширенню.** Протягом 1992-1999рр. в Україні з'явилися 23 нові віросповідання.

Провідні позиції в церковно-релігійному житті країни продовжує посідати православ'я. Водночас, воно не має сьогодні єдиного організаційного оформлення і представлене, крім нечисельних угруповань, трьома Церквами. Таке становище склалося на початку 90-х

Розвиток інституційної мережі Української Православної Церкви

Громади УПЦ мають у розпорядженні 7407 культових будівель, із них 4039 (54,5%) у власності, 3368 (45,5%) — у користуванні; 27 храмів використовуються почергово¹³. Найменшу кількість храмів передано у власність УПЦ на територіях Івано-Франківської (два з 14) та Тернопільської (вісім із 117) областей. Протягом 1992-1999рр. збудовано 978 храмів УПЦ (13,2% від загальної кількості діючих), будуються — 759. Коефіцієнт забезпеченості громад УПЦ культовими будівлями складає 0,87¹⁴.

Хоча в Західному регіоні УПЦ втратила вагомую частку громад, вона зберігає позитивну динаміку розвитку інституційної мережі. Загальна кількість її громад, станом на початок 2000р., порівняно з 1992р., зросла більш ніж у півтора рази (на 55,1% або на 3017 одиниць); монастирів — більш ніж утричі (з 33 до 113); навчальних закладів — з семи до 15; недільних шкіл — з 1248 до 2393 (діагр. «Розвиток інституційної мережі Української Православної Церкви»).

Існує тенденція до стабілізації нерівномірного представництва УПЦ в регіонах країни, зокрема, до відносного скорочення її присутності в Західному регіоні, насамперед, у Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській областях. Про це свідчить, по-перше, та обставина, що серед храмів, які будуються зараз у Західному регіоні, УПЦ належить лише близько 20%, тоді як УГКЦ — 33%. По-друге, з 55 релігійних періодичних

видань, що друкуються в регіоні, лише дев'ять належать УПЦ, при цьому в Івано-Франківській та Тернопільській областях — немає жодного. По-третє, лише 23,6% мережі недільних шкіл у регіоні належать УПЦ, при цьому в Івано-Франківській області їх немає зовсім, у Львівській — лише п'ять із 533, що діють в області в Тернопільській — 25 із 655¹⁵.

Українська Православна Церква-Київський патріархат (УПЦ-КП). На початок 2000р., інституційна мережа УПЦ-КП налічувала 2491 громаду або 20,6% усіх православних громад України; 17 монастирів, де несуть послух 87 ченців і черниць; 15 духовних навчальних закладів, у яких навчаються 1649 слухачів; 704 недільних школи; 16 друкованих періодичних видань. Чисельність священнослужителів складає 1978 осіб.

Предстоятель УПЦ-КП — патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет (Денисенко), обраний Помісним Собором УПЦ-КП в жовтні 1995р. Кафедральний собор УПЦ-КП — Володимирський Собор (Київ); резиденція патріарха знаходиться в Києві.

УПЦ-КП утворена Помісним Собором у червні 1992р., вона проголосила автокефалію, яка, однак, на нинішній

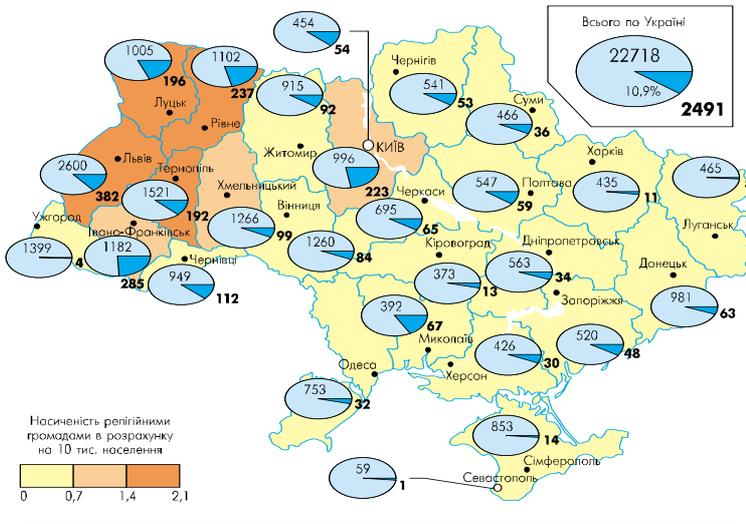
¹³ Почергово використовуються храми в Закарпатській (20), Рівненській (три), Тернопільській (три) та Чернівецькій (один) областях.

¹⁴ Коефіцієнт обчислюється як співвідношення кількості будівель до кількості громад.

¹⁵ На заході країни продовжують діяти шість із 15 навчальних закладів УПЦ, 40 із 113 монастирів, шість православних братств (із них три — у Львівській області), третина (34,4%) загальної кількості недільних шкіл УПЦ.

Карта № 2. Розподіл громад УПЦ-КП по областях України

час не визнає жодна з православних Церков, що становлять Повноту Православ'я.

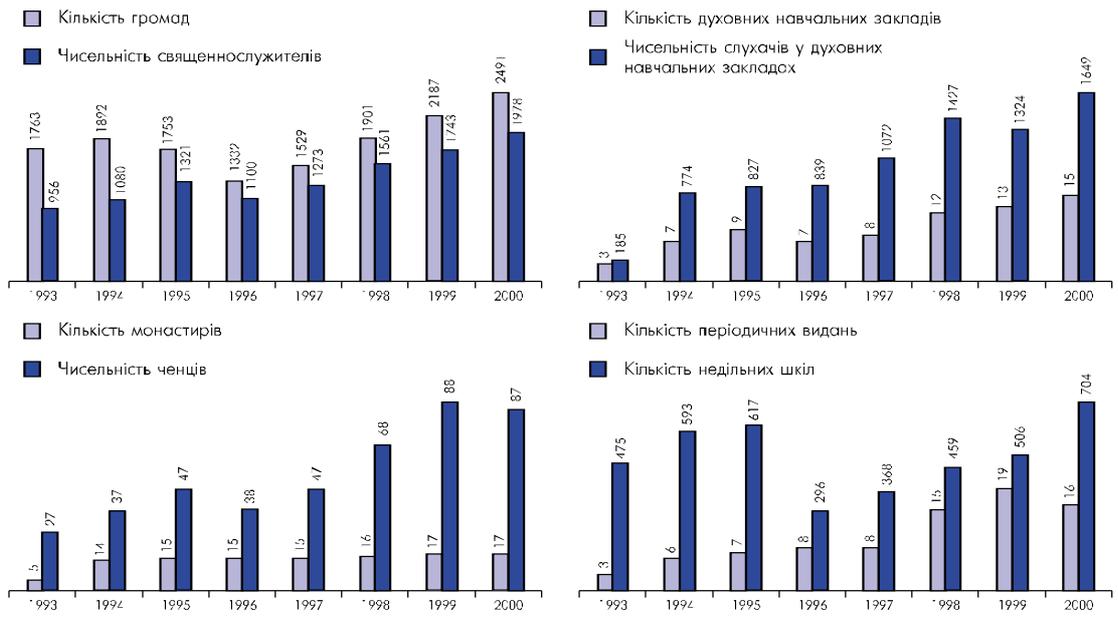
Від самого початку свого утворення УПЦ-КП мала виразний характер регіональної Церкви. Станом на 1 січня 1993р., 87,3% від загальної кількості її громад було зосереджено в Західному регіоні країни, у Східному діяли лише 9,2% громад (161 одиниць). Протягом 1993-1999рр. ситуація дещо змінилася: нині в Західному регіоні діють 56,5% загальної кількості громад. Водночас підвищується частка громад УПЦ-КП в інших регіонах країни (карта №2).

Громади УПЦ-КП мають у своєму розпорядженні 1825 культові будівлі, з них — 862 (47,2%) у власності, 963 (52,8%) — у користуванні. Станом на 1 січня 2000р., почергове служіння громади УПЦ-КП не проводили. Найбільшу частку храмів передано УПЦ-КП у власність на територіях Львівської (174 із 224) та Рівненської (144 із 201) областей, найменшу — в Черкаській, Дніпропетровській областях та в АРК (по одному храму). Протягом 1993-1999рр. збудовано 258 (14,1% з нині діючих) храмів, будуються — 217. Коефіцієнт забезпеченості громад УПЦ-КП культовими будівлями — 0,74.

Розвиток інституційної мережі УПЦ-КП має в цілому висхідний характер, однак, були перепади, що спричинено зміною предстоятеля Церкви в 1995р.¹⁶ (діагр. «Розвиток інституційної мережі Української Православної Церкви-Київського Патріархату»).

Зараз УПЦ-КП не веде активного будівництва храмів, за винятком західних областей, де зводяться більшість (65%) новобудов. Не помічено поза межами Західного регіону й розширення мережі недільних шкіл УПЦ-КП; поза західними областями діють лише третина (31,5%) від їх загальної кількості (222 з 704). Отже, набуття статусу загальнонаціональної за показником розповсюдженості громад Церкви для УПЦ-КП є справою не найближчої перспективи (якщо не враховувати можливості зміни підпоряд-

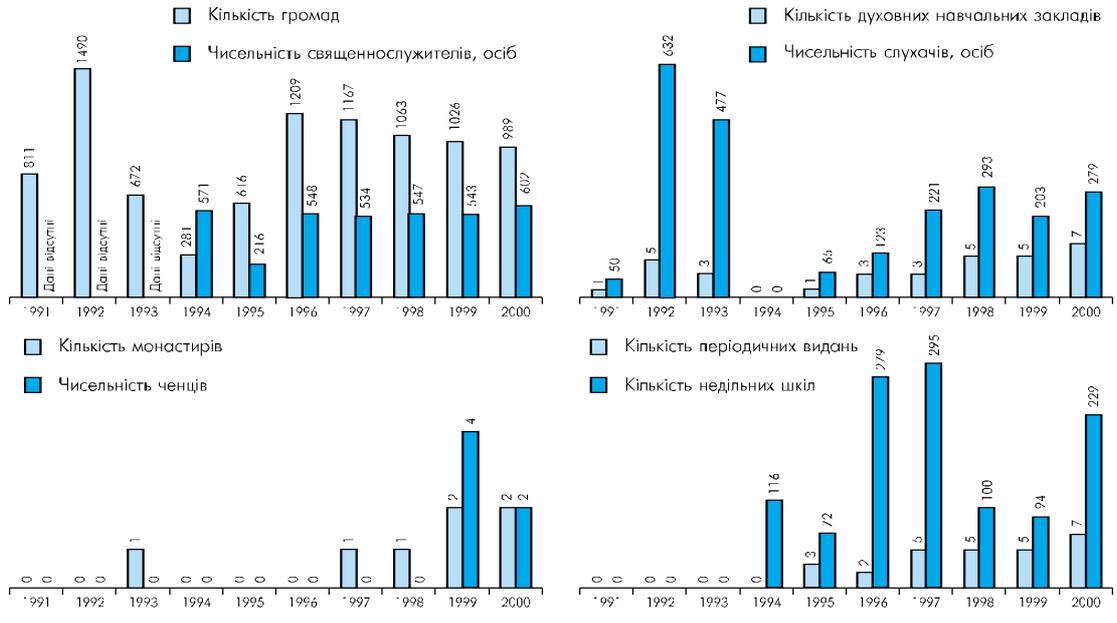
Розвиток інституційної мережі Української Православної Церкви-Київського Патріархату

¹⁶ У липні 1995р. помер Патріарх УПЦ-КП Володимир (Романюк), його наступником було обрано митрополита Філарета (Денисенка), з чим не погодилася частина ієрархів та віруючих Церкви. Внаслідок цього частина громад перейшла до УАПЦ.

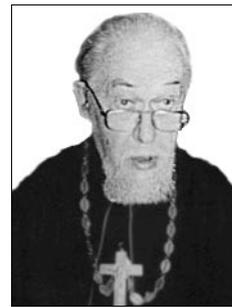
Розвиток інституційної мережі Української Автокефальної Православної Церкви

устрою²⁰, так і доктринальних засад Церкви в частині активізації її соціальних позицій. Здійснення реформ може сприяти стабілізації та розвитку УАПЦ.

Громади УАПЦ мають у своєму розпорядженні 661 культову будівлю, в т.ч. 270 (40,8%) у власності, 391 — у користуванні, почергово використовується один храм. Найбільшу частку храмів передано у власність УАПЦ у Львівській (140 із 185) та Тернопільській (56 із 238) областях. Станом на початок 2000р., будувалося 103 храми УАПЦ. Коефіцієнт забезпеченості громад культовими будівлями — 0,67.

Українська Греко-католицька Церква (УГКЦ)²¹. Глава УГКЦ — Іван Мирослав Кардинал Любачівський, призначений у березні 1991р. В 1996р., з огляду на стан здоров'я кардинала, Синод єпископів обрав єпископа-помічника для ведення справ Церкви з делегованими правами Глави УГКЦ. Ним є єпископ Любомир Гузар. Кафедральний собор УГКЦ — Собор Святого Юра у

Львові; у Львові ж розміщено й резиденцію Глави УГКЦ.

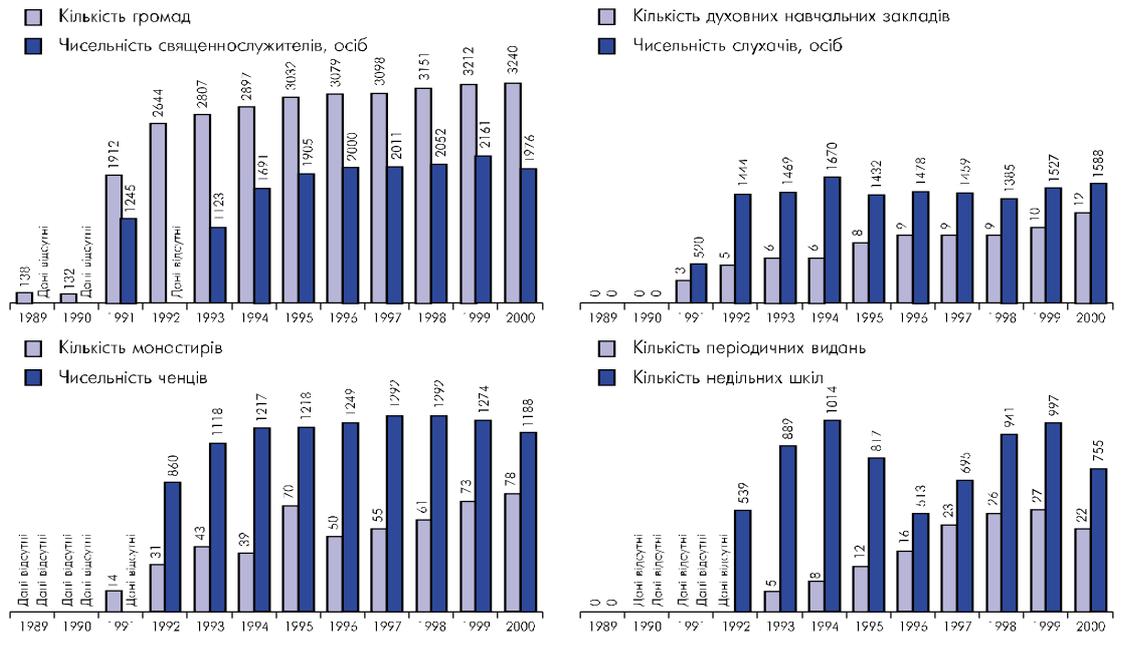
Відновлення діяльності УГКЦ в Україні після примусового «саморозпуску» в 1946р. припало на 1989-1991рр. і мало стрімкий характер. Протягом лише трьох років було утворено 2506 громад; мережа громад з 138 у 1989р. зростає до 2644 на початок 1992р. Але в подальшому темпи розвитку інституційної мережі УГКЦ різко впали: за 1992-1999рр. було створено лише 596 громад (*diagr.*

«Розвиток інституційної мережі Української Греко-католицької Церкви»). Разом з тим,

²⁰ Йдеться про можливий перехід УАПЦ під омофор (підпорядкування) митрополита Костянтина (США) згідно із заповітом патріарха Димитрія. У заповіті йдеться про те, що УАПЦ наприкінці 80-х років відроджувалась як частина діаспорної УАПЦ, тому відроджена Церква і визнала своїм патріархом митрополита Мстислава (Скрипника) — предстоятеля УАПЦ в діаспорі. Димитрій заповідає єпископату, кліру та мирянам не збирати соборів без діаспорної частини Церкви, поминати за богослужінням як свого першоієрарха нинішнього митрополита УПЦ в США Костянтина (Багана) та визнати його юрисдикцію. Слід врахувати, що УПЦ в діаспорі з 1995р. перебуває під омофором Вселенського Патріарха, що спричинило свого часу жорсткий демарш з боку Московського Патріархату. Приєднання УАПЦ до УПЦ в діаспорі може спричинити різке загострення відносин між Московським Патріархатом та Константинополем. У квітні 2000р. було оприлюднено документ, яким митрополит Костянтин підтвердив повноваження архієпископа Ігоря (Ісиченка) та прийняв поминання свого імені за літургією як предстоятеля Церкви «з надією, що це доведе до еventуального визнання УАПЦ в Україні Вселенською Патріархією і православним світом». Див.: Релігія і Церква в Україні: квітень. — Людина і світ, 2000, №5, с.28.

²¹ У Закарпатській області існує окрема Греко-католицька єпархія з центром у Мукачевому, яка не входить до складу УГКЦ, а підпорядковується безпосередньо нунцію Апостольської столиці (послу Ватикану) в Україні. До УГКЦ належать також 19 греко-католицьких єпархій, що діють серед української діаспори.

Розвиток інституційної мережі Української Греко-католицької Церкви

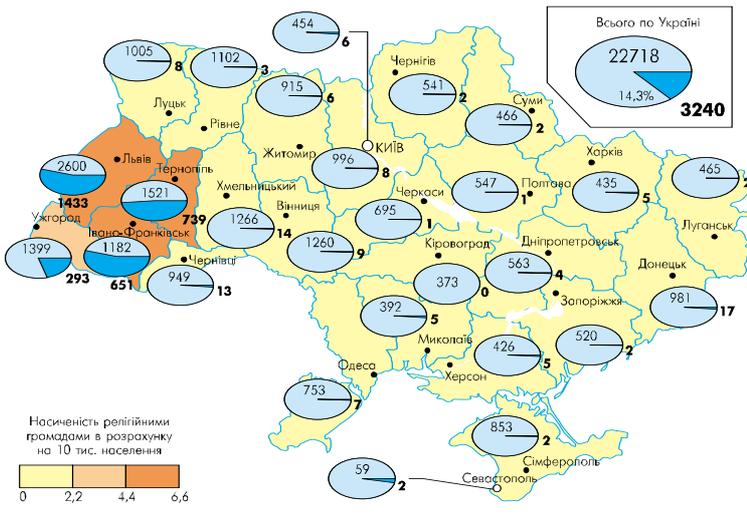
на початок 2000р., за кількістю громад Церква перевершила довоєнний рівень, який становив 3237 громад. Водночас зміцнювалась організаційна структура Церкви: були створені митрополія, Києво-Вишгородський екзархат, шість єпархій. Станом на початок 2000р., УГКЦ мала 3240 громад, 78 монастирів (1188 ченців та черниць); 12 духовних навчальних закладів (1588 слухачів)²², 755 недільних шкіл та 22 періодичні видання.

Уповільнення розвитку інституційної мережі УГКЦ супроводжується стабілізацією її регіонального характеру. Станом на 1 січня 2000р., 96,9% загальної кількості громад УГКЦ (3140 одиниць) припадало на Західний регіон України, причому майже половину з них (45,6%) зосереджено в одній лише області — Львівській (1433 громади), ще 23,5% — у Тернопільській (739) та 21% — у Івано-Франківській (651 громада) областях. На Центральний регіон України припадає лише 0,8% загальної кількості громад УГКЦ (25 одиниць), на Південний регіон — 0,6% (21 громада). З 28 громад, що були утворені протягом 1999р., 25 належать до Західного регіону і лише три перебувають поза його межами: одна — в Київській області та дві — в Донецькій (карта №4).

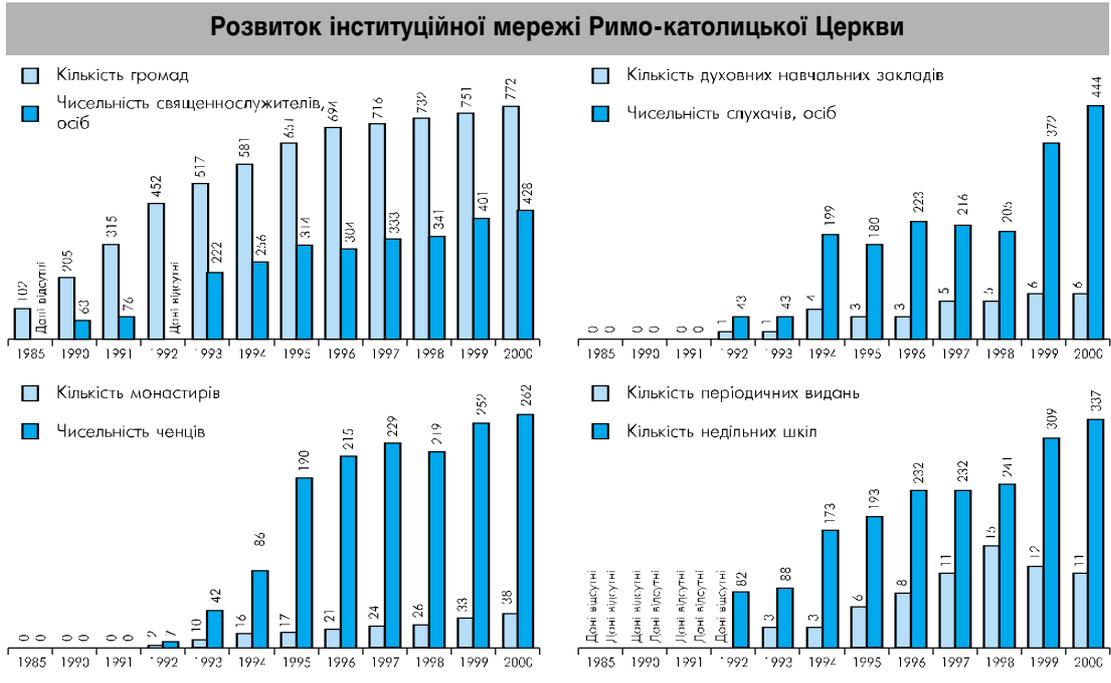
УГКЦ, порівняно з православними Церквами, має більшу частку власних культових будівель із загального масиву тих, що знаходяться у її розпорядженні, — 80,6% (2192 з 2721). У користуванні громад УГКЦ перебувають 529 храмів, 252 храми використовуються почергово. Коефіцієнт забезпеченості громад культовими будівлями — 0,84.

Якщо врахувати, що з 306 храмів, які зараз будуються УГКЦ, 295 (або 96,4%) розта-

Карта № 4. Розподіл громад УГКЦ по областях України

²² Найбільший навчальний заклад УГКЦ — Львівська Богословська Академія (ЛБА). Тут навчаються 380 студентів, підвищують освітній рівень близько 200 священників; діють інститути історії Церкви, неоплатоністики, богословської термінології та перекладів, релігії і суспільства, родини та подружнього життя, катехитично-педагогічний інститут, а також інститут італійської мови та культури. Академія готує спеціалістів зі ступенем «бакалавр богослов'я». У 2000р. за допомогою ЛБА створено Центр катехизації при Інституті штучного інтелекту в Донецьку; Центр готуватиме вчителів християнської етики для дошкільних навчальних закладів та шкіл.

шовано у тому ж Західному регіоні, там само зосереджені 96% (725 із 755) недільних шкіл, 100% навчальних закладів та 20 із 22 періодичних друкованих видань, то закріплення за УГКЦ статусу регіональної Церкви можна вважати безсумнівним, принаймні, на найближчу перспективу²³.

Римо-католицька Церква (РКЦ). Офіційно (як ієрархічна структура) існує в Україні з 1375р., коли в Галичі була заснована перша митрополія. Історія РКЦ в Україні була досить складною. На початок 1989р. ієрархії РКЦ в країні не було, існували лише близько 90 громад²⁴. У січні 1991р. Папа Іоанн Павло II відновив діяльність римо-католицьких дієцезій²⁵ в Україні і призначив єпископів у Львові, Кам'янці-Подільському і Житомирі. В 1992р. був призначений перший Апостольський нунцій (посол) в Україні.

Глава конференції єпископів Римо-католицької Церкви в Україні — архієпископ Мар'ян Яворський, 43-й митрополит Львівський для католиків латинського обряду, призначений у січні 1991р.

У Закарпатській області діє автономна структура РКЦ (Апостольська Адміністрація Закарпаття, утворена в 1993р.), яка підпорядкована єпископу-адміністратору Анталу Майнеку.

Розвиток інституційної мережі РКЦ є досить динамічним (діагр. «Розвиток інституційної мережі Римо-католицької Церкви»). Протягом 1991-1999р. кількість громад збільшилась майже в 2,5 рази. Активним є монастирське життя Церкви; ведеться велика робота по підготовці вітчизняних священнослужителів, оскільки на момент відновлення діяльності РКЦ в Україні їх практично не було. Цією обставиною пояснюється присутність значного числа іноземців серед священнослужителів РКЦ в Україні.

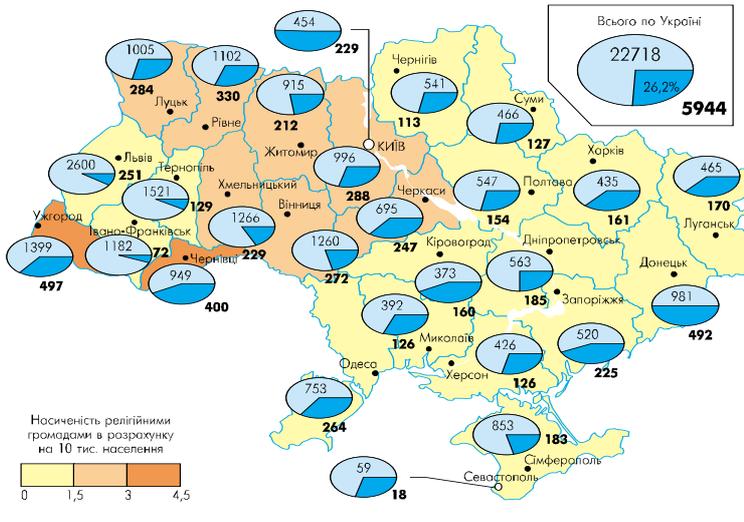
Головна кількість громад РКЦ діє у Львівській, Хмельницькій, Вінницькій, Житомирській, Закарпатській та Тернопільській областях, (тут зосереджено 77,2% їх загального числа). Водночас, відбувається поширення мережі на східні та південні території України: протягом 1992-1999рр. тут було створено 43 громади, чотири місії та два монастирі РКЦ (карта №5).

²³ Зараз перед УГКЦ гостро постала проблема реформування, зокрема, літургійної практики. Організаційно стоїть питання або здобуття патріархії, або спрямування на об'єднання. Дебатуються також нова назва Церкви. Вирізняє УГКЦ активне мирянство, а також розуміння священства як служіння: у Ватиканських документах йдеться про священника-служителя (sacerdotium ministeriale), Православна Церква не має аналога цьому поняттю.

²⁴ Внаслідок історичних причин, римо-католицька традиція неодноразово піддавалася ризику бути перерваною: після польського повстання 1836р. діями царського уряду; репресіями 1920-1930-х років (напередодні Другої світової війни в Україні діяв лише один костел — в Одесі), востаннє — антикатолицькою кампанією 50-60-х років.

²⁵ Дієцезія (епархія) — церковно-адміністративна одиниця Церкви, яку очолює правлячий єпископ.

Карта № 6. Розподіл громад протестантського напрямку по областях України

евангелізаційну діяльність, що виявляється в динамічному розвитку мережі навчальних закладів, зростанні чисельності слухачів у них, у залученні до місіонерської роботи рядових членів громад²⁶. Окрім того, протестантські віровчення не знають поняття «канонічна територія» і розглядають усю територію України як поле для просу-

вання власної версії свідчення про Христа²⁷.

Найбільшу кількість громад мають євангельські християни-баптисти — 2222; християни віри євангельської-п'ятидесятники — 1460, та адвентисти сьомого дня — 784. Саме ці угруповання переважно визначають сьгодні традиційний протестантизм України.

Євангельсько-баптистські Церкви та об'єднання

До протестантизму євангельсько-баптистського напрямку належать декілька чисельних, структурно оформлених угруповань — Всеукраїнський Союз об'єднань євангельських християн-баптистів, Церква Христа, Братство незалежних Церков і місій ЄХБ та невеликих, незалежних або організованих в об'єднання громад, які сповідують специфічні версії євангельсько-баптистського вчення[†].

Всеукраїнський союз об'єднань євангельських християн-баптистів (ВСО ЄХБ)²⁸. Це найчисельніша протестантська спільнота на території України — її громади об'єднують близько 125 тис. вірних²⁹. Союз складається з 25 обласних об'єднань Церков ЄХБ. Із здобуттям Україною неза-

† **Громади колишньої Ради Церков євангельських християн-баптистів:** 33 громади; 46 священнослужителів, вісім недільних шкіл. Дев'ять громад діють у Полтавській області, сім — у Кіровоградській, по чотири — у Дніпропетровській та Полтавській областях, по три — у Волинській і Донецькій, дві — у Запорізькій, одна — у Львівській області.

Незалежні громади євангельських християн-баптистів: 80 громад, одна місія, одне братство, один духовний навчальний заклад (44 слухачі), 111 священнослужителів, 37 недільних шкіл. 12 громад діють у Луганській області, по 10 — у Житомирській і Чернівецькій; вісім — в Одеській, де розміщено і навчальний заклад; сім — у Рівненській, п'ять — у м.Києві, по чотири — у Запорізькій та Черкаській, по три — у Вінницькій та Львівській, по дві — у Волинській, Донецькій, Миколаївській та Сумській областях, по одній громаді — в АРК та Дніпропетровській, Івано-Франківській, Тернопільській областях.

Церква Христа: 70 громад, 101 священнослужитель, 29 недільних шкіл, одне періодичне видання. Основна кількість громад (43) зосереджена в Донецькій області, там працюють 78 священнослужителів Церкви, діють 27 недільних шкіл; по чотири громади — в Луганській і Полтавській областях, три — в Дніпропетровській, дві — в Черкаській, по одній громаді — в АРК та Житомирській і Сумській областях; сім громад та дві недільні школи діють у м.Києві.

Асоціація місіонерських Церков євангельських християн: управління та дві громади цього угруповання діють у м.Києві.

Братство незалежних Церков і місій ЄХБ: об'єднує 15 громад (11 діють у Донецькій області, чотири — в Києві), у Києві розміщені також центр, управління, навчальний заклад (60 слухачів) та 11 недільних шкіл Братства; справами вірних опікуються 48 священнослужителів.

Громади євангельських християн: 73 громади та одне братство (в Закарпатській області) діють незалежно; потреби вірних задовольняють 100 священнослужителів, існують 30 недільних шкіл, одне періодичне видання (Запоріжжя). Найбільша кількість незалежних громад у м.Києві (21) та в Донецькій (19), Київській (10) і Запорізькій (дев'ять) областях; незалежні громади діють також в АРК (дві), Закарпатській (чотири), Полтавській (одна), Херсонській (дві), Черкаській (три) та Чернігівській (одна) областях.

Місіонерський євангелізаційно-благодійний центр об'єднання християнських Церков «Слово Життя» діє у Києві (центр, три місії, навчальний заклад (27 слухачів), три священнослужителі) та в Донецькій області (одна місія).

Собор незалежних євангельських Церков України: дві громади (по 1 в Рівненській та Сумській областях), центр, місія та братство у м.Києві, чотири священнослужителі, одна недільна школа.

²⁶ Наприклад, у газеті Церкви УУК АСД в Україні «Вісник миру» йдеться: «У світі нараховується 1300 неосвоєних Церквою АСД територій і лише один з десяти місіонерів — адвентист. Таким чином, невиконаних завдань перед нами стоїть ще багато і треба набирати темп для їхнього здійснення... Необхідно якомога більше набирати студентів на навчання, всіляко сприяти розширенню діяльності літературних євангелістів, розробити й широко пропонувати програми місіонерського служіння за участю рядових членів.» Див.: Дорожжя спілкуванням у Божій сім'ї. — Вісник миру, 1998, №12, с.2.

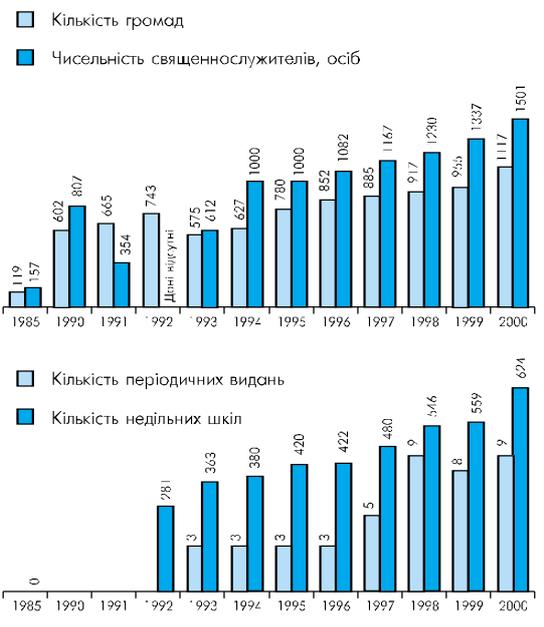
²⁷ Аналізуючи показники розвитку євангельсько-баптистського руху в Україні, Голова ВС ЄХБ Г.Комедант зауважує: «Це дуже мало у порівнянні з більш як 50-мільйонним населенням і 20 тисячами міст і сіл, де ще немає євангельських Церков. Народ України чекає проповіді Доброї Новини». Див.: Генеральна рада Європейської Баптистської федерації. — Євангельська нива, 1998, №4, с.14.

²⁸ До 1994р. — Союз ЄХБ України.

²⁹ Християнські Церкви України. Видання до 2000-річчя Різдва Христового. Без вихідних даних, с.14.

**Розвиток інституційної мережі
Всеукраїнського Союзу Церков християн віри Євангельської (п'ятидесятників)**

Євангельсько-християнські (п'ятидесятницькі) Церкви та об'єднання

Цей напрям протестантизму представлений в Україні потужним об'єднанням — Всеукраїнським Союзом Церков християн віри євангельської (п'ятидесятників) — та низкою менш чисельних організацій; 230 громад п'ятидесятників діють незалежно[†].

[†] **Союз вільних Церков християн євангельської віри:** 76 громад, один центр (м.Київ), одне управління (Полтавська обл.), шість місій, одне братство ("Ковчег"), два навчальні заклади (286 слухачів), 104 священнослужителі, 30 недільних шкіл. Основна кількість громад зосереджена в Полтавській (21), Київській (10), Закарпатській (сім) областях та в м.Києві (10), чотири громади та три місії діють в Донецькій області, шість громад — у Дніпропетровській, п'ять — у Луганській, чотири — у Вінницькій, по дві — у Житомирській та Хмельницькій областях, по одній — у Запорізькій, Кіровоградській, Черкаській та Чернігівській областях. Налічує понад 13 тис. членів. Старший пресвітер Союзу — В. Райчинець. Союз було створено у листопаді 1990р.

Незалежні громади п'ятидесятників: 230 громад, одне управління (в Закарпатській області), 288 священнослужителів, 63 недільні школи, чотири періодичні видання. Громади діють в АРК (16), у Вінницькій області (43), Волинській (вісім), Дніпропетровській (11), Донецькій (чотири), Житомирській (14), Закарпатській (31), Запорізькій (вісім), Київській (чотири), Кіровоградській (шість), Луганській (12), Львівській (сім), Миколаївській (дев'ять), Одеській (чотири), Полтавській (10), Рівненській (дві), Тернопільській (вісім), Черкаській (14) областях, у Києві (18) та Севастополі (одна).

Союз Церкв Божої України: 20 громад, один центр, 26 священнослужителів, 10 недільних шкіл, один періодичне видання. Структури Союзу зосереджені переважно в Донецькій області (центр, вісім громад, вісім недільних шкіл, видання), п'ять громад діють в Кіровоградській області, шість — у Чернівецькій, одна — в Харківській області.

Церква Божя в пророцтвах в Україні: 17 громад, один центр, дві місії, 24 священнослужителі, три недільні школи та сім громад діють у Черкаській області, по чотири — в Донецькій та Херсонській областях, дві — у Києві, де розміщено також центр і недільну школу Церкви, одна місія працює в Київській області.

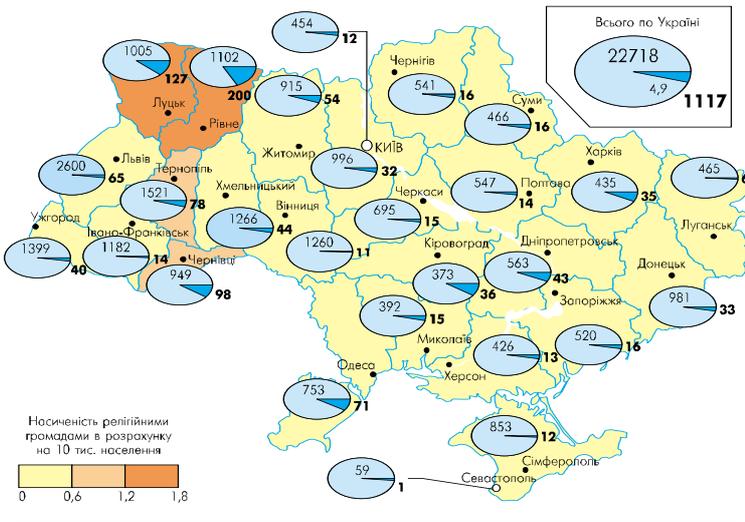
Всеукраїнський Союз Церков християн віри євангельської (п'ятидесятників) — ВСЦ ХВЄП. Організаційно він був сформований у 1995р. Громади, об'єднані Всеукраїнським союзом, налічують близько 120 тис. вірних. Голова Союзу — Михайло Паночко.

Інституційна мережа ВСЦ ХВЄП демонструє стійку тенденцію висхідного розвитку. Протягом 1990-1999рр. кількість громад та чисельність священнослужителів майже подвоїлась. При цьому звертає на себе увагу та обставина, що чисельність священнослужителів у 1,3 рази перевищує кількість громад. Якщо в 1992р. діяли лише два навчальні заклади, то на початок 2000р. їх кількість зросла до 11, а чисельність слухачів — у 15 разів (*діагр. «Розвиток інституційної мережі ВСЦ ХВЄП»*).

Центр інституційної мережі Союзу виразно зміщений на захід — більше третини (36,3%) його громад зосереджені в трьох західних областях України: Рівненській, Волинській та Тернопільській (*карта №8*). Громади ВСЦ ХВЄП мають у своєму розпорядженні 668 культових будівель, з яких 478 (71,6%) у власності, 190 — у користуванні; додатково для потреб громад орендуються 303 приміщення. Протягом 1992-1999рр. збудовано 225 (33,7% загальної кількості нині діючих) культових споруд,

Карта № 8. Розподіл громад ВСЦ ХВЄП по областях України

будуються — 90. Коефіцієнт забезпеченості громад культовими будівлями складає 0,6.

Адвентистські об'єднання, Церкви та громади

Адвентизм представлений в Україні двома об'єднаннями — Українською Унією конференцією Церкви адвентистів сьомого дня та Церквою адвентистів сьомого дня реформаційного руху, а також однією незалежною громадою†. В Україні діє також відділен-

ня Всесвітньої Адвентистської організації допомоги та розвитку (АОДР)³⁰, яка займається здійсненням різноманітних соціальних та благодійних програм, у першу чергу — наданням допомоги потерпілим від стихійного лиха. Серед акцій АОДР в Україні — оздоровлення дітей, що зазнали uszkodження здоров'я внаслідок аварії на ЧАЕС, організація безкоштовних їдалень для малозабезпечених, допомога потерпілим від повені в Закарпатті та на Волині³¹.

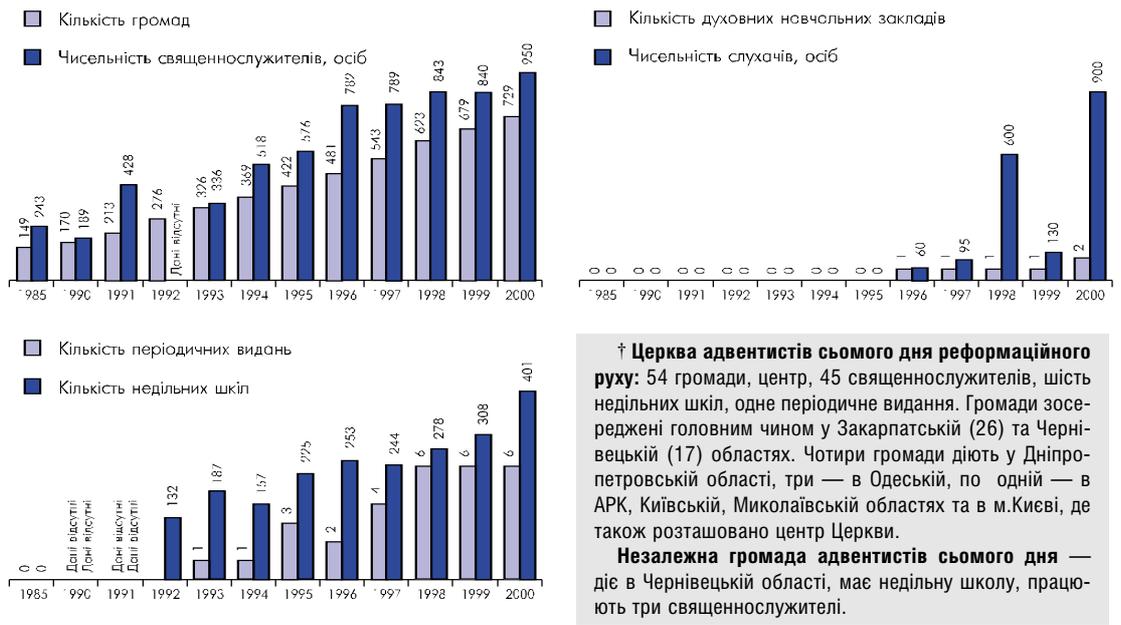
Особливу увагу адвентисти приділяють евангелізації, впровадженню здорового способу життя, благодійно-милосердницькій роботі.

Українська Уніонна Конференція Церкви адвентистів сьомого дня (УУК АСД). Вона зареєстрована в 1988р. Включає шість регіональних конференцій: Східну, Центральну, Західну, Чернівецьку, Подільську та Південну. Громади, які входять до складу Конференції, налічують близько 60 тис. вірних. Уніонна конференція Церкви АСД України є складовою частиною Євро-Азійського дивізіону АСД.

Президент Української Уніонної Конференції Церкви адвентистів сьомого дня — Володимир Крупський.

Розвиток інституційної мережі Української Уніонної Конференції Церкви адвентистів сьомого дня

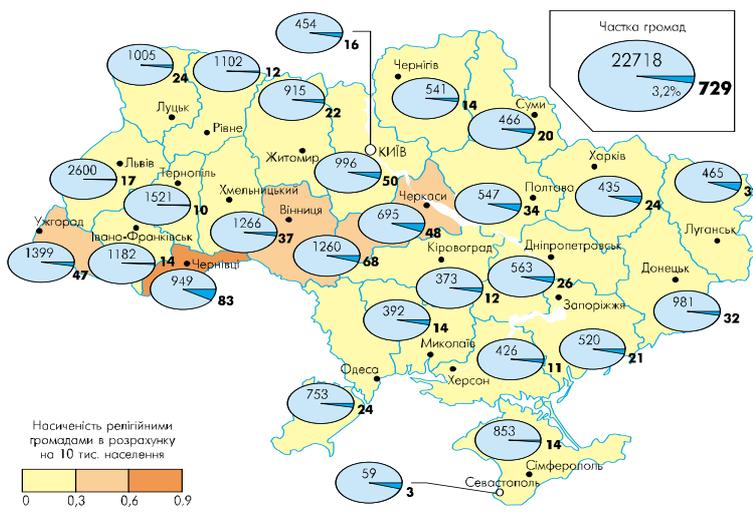

† Церква адвентистів сьомого дня реформаційного руху: 54 громади, центр, 45 священнослужителів, шість недільних шкіл, одне періодичне видання. Громади зосереджені головним чином у Закарпатській (26) та Чернівецькій (17) областях. Чотири громади діють у Дніпропетровській області, три — в Одеській, по одній — в АРК, Київській, Миколаївській областях та в м.Києві, де також розташовано центр Церкви.
Незалежна громада адвентистів сьомого дня — діє в Чернівецькій області, має недільну школу, працюють три священнослужителі.

³⁰ Фактично працює в Україні з 1985р., зареєстрована Міністерством юстиції України як відділення міжнародної організації у 1993р.
³¹ Церква АСД витрачає на добровільні акції значні суми, оскільки є однією з небагатьох християнських Церков, які зберегли в своїй практиці обов'язкову сплату церковної десятини.

Карта № 9. Розподіл громад УУК АСД по областях України

Інституційна мережа УУК АСД характеризується сталою висхідною динамікою (діагр. «Розвиток інституційної мережі УУК АСД»). Протягом 1990-1999рр. кількість громад збільшилася майже в п'ять разів, створено два навчальних заклади, зростає кількість недільних шкіл, працює видавництво «Джерело життя».

Найбільша насиченість громадами УУК АСД, у розрахунку на 10 тис. жителів, в чотирьох областях України — Чернівецькій (0,9), Вінницькій (0,4), Закарпатській (0,4), Черкаській (0,3). В цих областях зосереджена третина загальної кількості громад Української Уніонної Конференції — 33,7% (карта №9). Громади УУК АСД мають у своєму розпорядженні 375 культових будівель, у т.ч. 259 (69%) у власності, 116 — у користуванні, додатково орендується 357 приміщень. Протягом 1992-1999рр. збудовано 114 (30,4% нині діючих) молитовних будинків, будуються — 62. Коефіцієнт забезпеченості громад культовими спорудами складає 0,51.

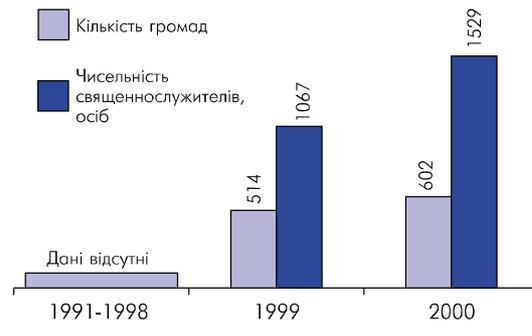
Організація Свідків Єгови в Україні

Організація Свідків Єгови належить до релігійних спільнот, які називають «проблемними», тобто їх діяльність викликає суперечливе ставлення в суспільстві, супроводжується громадськими дискусіями і нерідко — судовими процесами. Негативні тенденції у ставленні до організації спричинені переважно досить наступальними методами її місіонерської діяльності (масований випуск літератури та використання для її розсилання домашніх адрес громадян без їх відому, розповсюдження літератури на вулицях, в транспорті тощо, візити

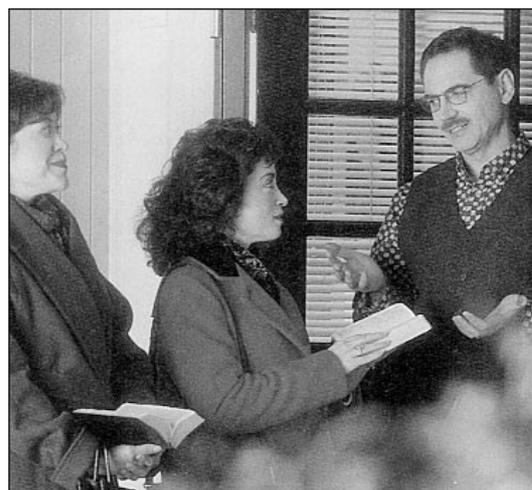
членів організації до помешкань громадян, телефонні дзвінки та ін.), а також досить суворо обмеженнями в способі життя та, зокрема, лікування — наприклад, заборонаю на переливання крові, що створює реальну загрозу життю прихильників організації.

Перші громади Свідків Єгови з'явилися в Західних областях України в 20-ті роки ХХ століття. За радянських часів діяльність організації була заборонена, громади діяли поза реєстрацією. Вона була зареєстрована в 1991р. і з того часу досить динамічно розвивається. Слід зауважити, що офіційні показники (діагр. «Розвиток інституційної мережі організації Свідків Єгови») не зовсім точно відбивають дійсний масштаб діяльності організації. Наприклад, в Україні зареєстроване лише одне періодичне видання Свідків Єгови, але сотні тисяч примірників журналу «Пробудись!» постійно ввозяться із-за кордону

Розвиток інституційної мережі організації Свідків Єгови

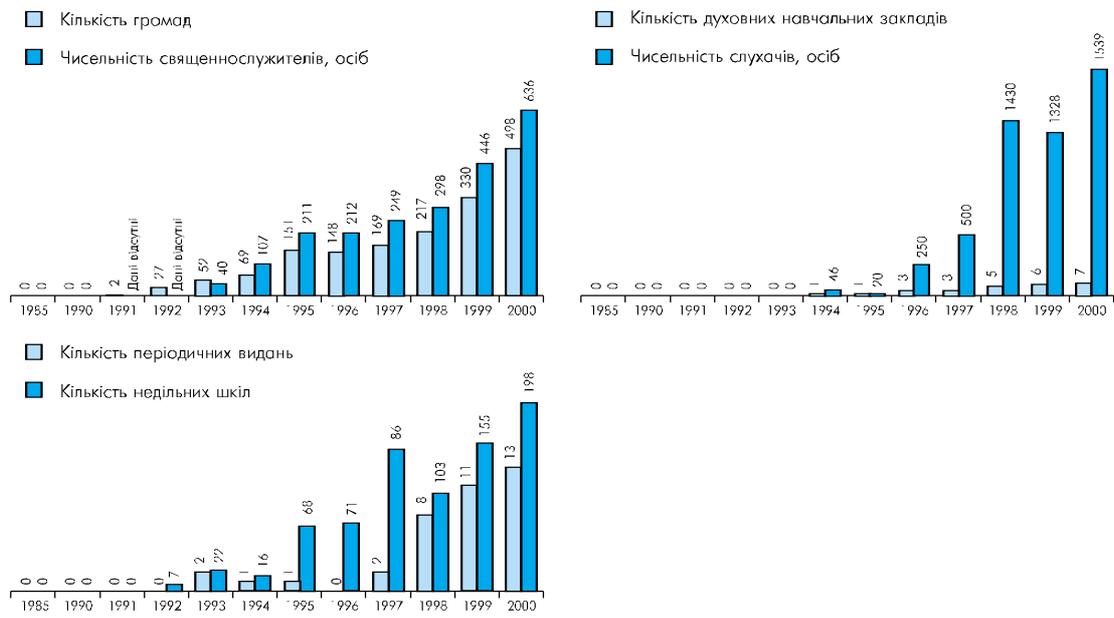

і безкоштовно розповсюджуються по всій території країни, як і десятки тисяч брошур, книг, листівок тощо.

Розвиток інституційної мережі Церков харизматичного напрямку

дицію як релігійна, а її обряди частково перетворилися на народні, частково — асимільовані православ'ям[†]. Деякі новітні релігійні рухи діють в Україні як громадські організації³⁴.

Одним із найбільш поширюваних останнім часом та найгостріше дискутованим є харизматичний рух, що належить до неохристиянських напрямів.

Християнські Церкви харизматичного напрямку. Поширення харизматичного руху в Україні має стрімкий характер. Станом на 1 січня 1992р., було зареєстровано 27 громад харизматичного напрямку, а протягом 1992-1999рр. їх кількість зросла більш ніж у 18 разів, чисельність священнослужителів з 40 в 1993р. — до 636 на початок 2000р. З 1994р. харизматичні об'єднання почали створювати навчальні заклади, а сьогодні в семи таких закладах навчаються більш ніж 1500 слухачів (діагр. «Розвиток інституційної мережі Церков харизматичного напрямку»).

Станом на початок 2000р., в Україні діяли два об'єднання Церков харизматичного напрямку — Церква Повного Євангелія та Церква Живого Бога; існують також більше 100 незалежних громад[‡].

Громади харизматичного напрямку мають у своєму розпорядженні 124 культових будівлі, з яких 18 у власності, 106 — у користуванні; додатково для потреб громад орендуються 412 приміщень. Коефіцієнт забезпеченості громад молитовними будинками складає 0,2. Протягом 1992-1999рр. збудовано лише три культові споруди, будуються — п'ять.

Громади харизматичних Церков діють в усіх областях України. Значну частину їх (23%) зосереджено в Донецькій області, де вона складає 11,7% загальної кількості громад, що діють в області (карта №11).

Розповсюдження харизматичного руху викликає неоднозначне ставлення громадсь-

[†] **Рідна українська національна віра (РУН-віра):** 51 громада, два центри (Київ, Черкаси), 45 священнослужителів, сім недільних шкіл, дві періодичні видання. 10 громад діють у м.Києві, сім — у Вінницькій області, шість — у Запорізькій, по п'ять — у Полтавській та Черкаській областях, три — у Хмельницькій, по дві — у Волинській, Дніпропетровській та Одеській областях, по одній — у Донецькій, Житомирській, Київській, Кіровоградській, Луганській, Львівській, Рівненській, Харківській та Чернівецькій областях.

Давньослав'янські релігійні громади: три громади, три священнослужителі, одна недільна школа. По одній громаді в Житомирській і Харківській областях та в м.Києві.

Зоресвітнє християнство — вільна релігія: одна громада, діє в Луганській області; один священнослужитель.

Українські язичники: дві громади (м.Київ та Чернігівська область), два священнослужителі; одне періодичне видання.

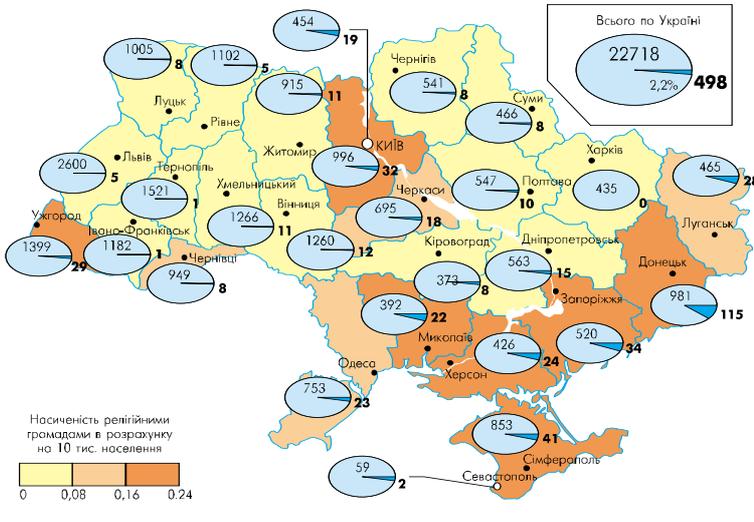
Святославна Церква: одна громада, діє в АРК.

[‡] **Громади харизматичного напрямку:** 139 громад, три місії, одне братство, два навчальних заклади (158 слухачів), 161 священнослужитель, 48 недільних шкіл, три періодичні видання. Переважна кількість громад діють у Південному та східному регіонах — в Одеській (23), Миколаївській (22), Запорізькій (17), Луганській (вісім) областях та АРК (13); значна кількість громад розміщена в Черкаській області — 14; по вісім громад діють у Дніпропетровській та Чернівецькій областях, п'ять — у Вінницькій, три — у Волинській, по дві — у Кіровоградській та Хмельницькій, по одній — в Івано-Франківській, Львівській та Чернігівській областях.

Церква Живого Бога: 30 громад, управління, 25 священнослужителів, 20 недільних шкіл, періодичне видання. Громади зосереджені в Закарпатській області, де розміщено також управління, недільні школи та друкується газета; одна громада діє у Львівській області.

³⁴ Наприклад, у Харкові як громадську організацію зареєстровано осередок Церкви Сайєнтології (під назвою «Гуманітарний центр Хаббарда»); два осередки сайєнтологів діють у м.Києві (одна — як громадська організація, одна — незареєстрована). Див.: Петрик В. Церква Саєнтології. — Людина і світ, 2000, №4, с.39-44.

Карта № 11. Розподіл громад Церков харизматичного напрямку по областях України

кості. За повідомленням Державного комітету України у справах релігій, потік скарг на харизматичні Церкви від релігійних організацій і окремих громадян до різних державних установ не припиняється від самого моменту їх реєстрації³⁵. Водночас, **структури харизма-**

тичного напрямку заручаються підтримкою деяких політичних партій та депутатів Верховної Ради України, активно зростаються з підприємницькими колами, залучають до участі в релігійних громадах бізнесменів, відомих осіб. Все це допомагає харизматичним організаціям успішно протистояти негативній громадській думці³⁶.

Україна — багатонаціональна та багатокультурна держава. На її території діють різноманітні християнські релігійні напрями, течії, Церкви, що притаманні країнам, вихідці з яких є громадянами України[†]. Ці релігійні утворення стали вже елементом суспільної культури.

В Україні діють також різні нехристиянські конфесії. Серед них найбільшого поширення набули іудаїзм та іслам.

Іудаїзм

Іудаїзм представлений в Україні кількома інституційними структурами та напрямами. Найбільш чисельними є Об'єднання іудейських релігійних організацій в Україні, Всеукраїнський конгрес іудейських громад, Об'єднання хасидів Хабад Любавич іудейських релігійних громад та організацій України*. Існують також нечисленні громади різ-

† **Англійська єпископальна Церква:** одна громада в м.Києві, один священнослужитель.

Вірменська апостольська Церква: 15 громад, управління (у м.Львові), вісім священнослужителів. Шість громад діють в АРК, дві — в Одеській області, по одній — у Донецькій, Дніпропетровській, Львівській, Миколаївській, Полтавській, Харківській областях та в м.Києві.

Вірмено-католицька Церква: одна громада, діє у м.Львові.

Закарпатська реформатська Церква (угорська): всі структури Церкви зосереджені в Закарпатській області; 104 громади, центр, три управління, 80 недільних шкіл, одне періодичне видання. Працюють 52 священнослужителі.

Громади караїмів: чотири громади, три з яких діють в АРК, одна — в Харківській області; один священнослужитель.

Корейська баптистська Церква: три громади, дві з яких діють в АРК, одна — в м.Києві; три священнослужителі.

Громада кримчаків — діє в АРК.

Чеська євангельська Церква: дві громади, два священнослужителі, одна недільна школа; по одній громаді діють у Миколаївській та Одеській областях.

Німецька євангелічно-лютеранська Церква: 41 громада, 31 священнослужитель (в т.ч. сім іноземців), 14 недільних шкіл, одне періодичне видання. Дев'ять громад діють в АРК, по чотири — в Одеській та Миколаївській областях, три — в Херсонській області, по дві — в Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Кіровоградській, Львівській, Полтавській, Харківській областях, по одній — у Вінницькій, Волинській, Житомирській, Київській, Луганській областях та в містах Києві і Севастополі.

Шведська євангелічно-лютеранська Церква — діє одна громада в Херсонській області.

Корейська баптистська Церква: дві громади діють в АРК, одна — в м.Києві.

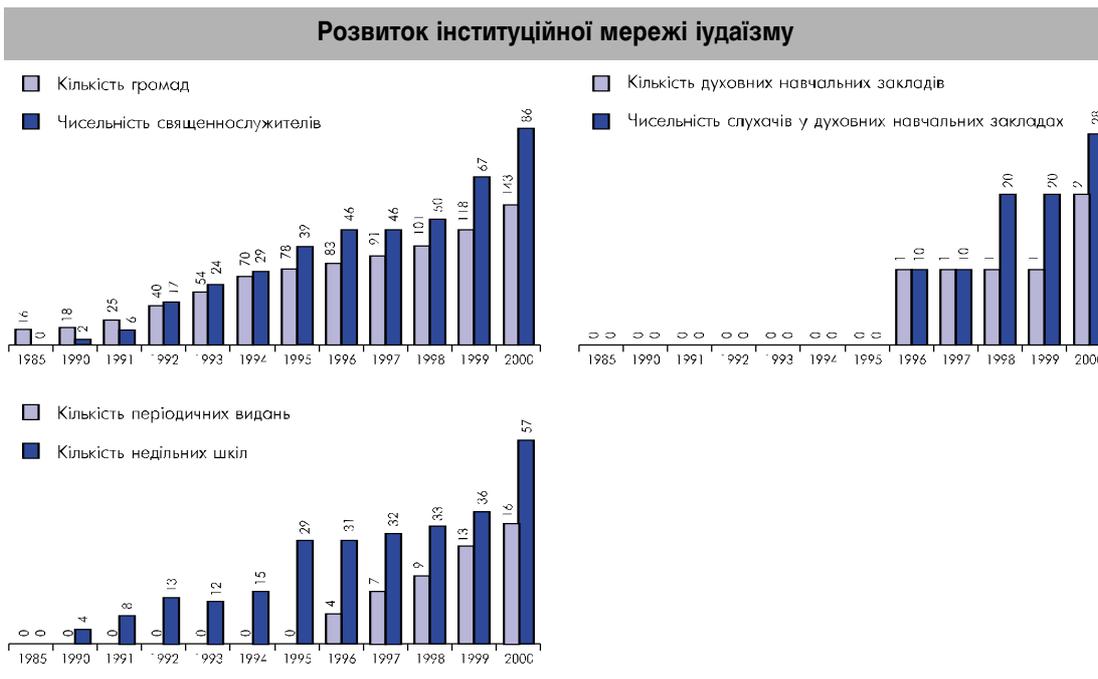
* **Об'єднання іудейських релігійних організацій України:** 64 громади; один центр, одна місія (м.Київ); один навчальний заклад (20 слухачів), 25 священнослужителів (в т.ч. 17 іноземців), 20 недільних шкіл, п'ять періодичних видань. 10 громад діють у Закарпатській області, вісім — у Чернівецькій, по шість — у Полтавській, Сумській та Черкаській областях, п'ять — у Вінницькій, по три — в Хмельницькій області та м.Києві, по дві — в АРК та Запорізькій, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Львівській та Чернігівській областях, по одній — у Житомирській, Одеській та Тернопільській областях. Голова об'єднання — Рабин Києва і всієї України Яків Дов Блайх.

Всеукраїнський конгрес іудейських релігійних громад: сім громад, один центр (м.Київ), чотири священнослужителі (в т.ч. три іноземці), одна недільна школа, одне періодичне видання. Три громади діють у Черкаській області, по дві — в Луганській області та в м.Києві.

Об'єднання хасидів Хабад Любавич іудейських релігійних громад та організацій України: 40 громад, один центр (Дніпропетровська область), шість управлінь, 35 священнослужителів (в т.ч. 18 іноземців), один навчальний заклад (вісім слухачів), 24 недільні школи, 10 періодичних видань. 10 громад діють у Донецькій області, сім — у Херсонській, по п'ять — у Житомирській та Харківській областях, чотири — в Миколаївській, три — в Одеській, по дві — в Дніпропетровській та Рівненській областях, по одній — в АРК та Вінницькій області.

³⁵ Релігія і Церква в Україні: серпень. — Людина і світ, 1999, №9, с.29.

³⁶ Пастор Церкви «Слово Життя» В.Шушкевич: «Нам немає жодної потреби виправдовуватись, ми відкриті для діалогу й усе, що робимо, — робимо відкрито. До наших Церков нікого не залучають силоміць, вони офіційно зареєстровані органами влади, й кожен може прийти на наше зібрання, все почути й побачити особисто. Ми здійснюємо масштабні добродійні проекти й допомагаємо людям і матеріально, і духовно. Якби людина після наших богослужінь відчувала, що з її душею щось негаразд, ...вона б ніколи не прийшла до нас удруге, утретє, не залишилася б у нас. Але поки що головна наша проблема — це приміщення, які могли б вмістити всіх, хто збирається на наші служіння... У наших громадах дійсно чимало відомих людей. Назву співаків Катю Бужинську та Віктора Павлика, кік-боксера Пархоменка — перелік можна продовжувати. ...Напевно ми такі відрізняємося від інших Церков більш високим рівнем присутності серед нас людей успішних». Див.: Пастор і політика. — Людина і світ, 2000, №3, с.50.

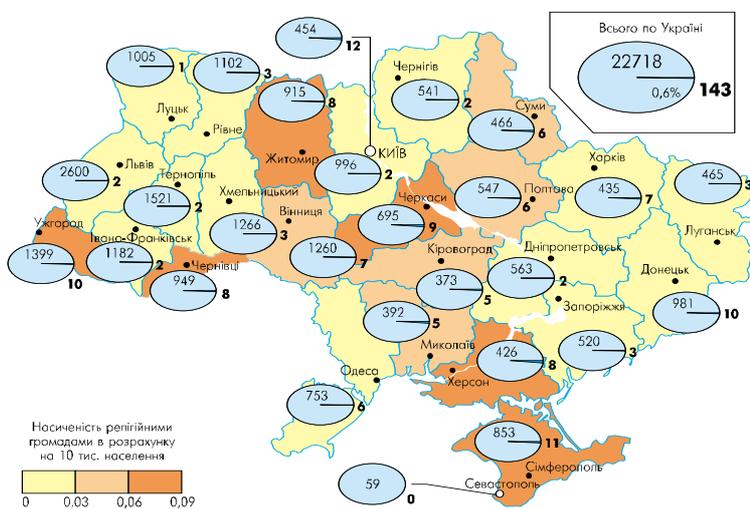
номанітних реформаторських напрямів, які умовно можуть бути віднесені до іудаїзму[†].

Інституційна мережа іудейських організацій відзначається сталою динамікою росту. Протягом 1992-1999рр. кількість громад

зросла більш ніж втричі, а священнослужителів — у п'ять разів. Це зумовлено необхідністю забезпечити священнослужителями громади, які на кінець 1980-х років були їх повністю позбавлені. Оскільки підготовка вітчизняного духовенства є справою тривалого часу, то сьогодні серед священнослужителів організації іудаїзму майже половина — іноземці. В навчальних закладах іудаїзму навчалися, станом на 1 січня 2000р., 28 слухачів (діагр. «Розвиток інституційної мережі іудаїзму»)

Громади іудаїзму діють в усіх областях України, водночас в жодній з них вони не становлять значиму частку в загальній структурі релігійних громад (карта №12).

Карта № 12. Розподіл громад іудаїзму по областях України

Іслам

Динамічний розвиток мережі мусульманських інституцій в Україні розпочався в 1993-1996рр. і був зумовлений, у першу чергу, процесом репатріації кримських татар.

Динаміка розвитку інституційної мережі є досить високою і має сталий характер. Випереджувальними темпами, порівняно з ростом мережі громад, збільшується чисельність священнослужителів. З 1994р. розпочато навчання вітчизняних кадрів духовенства (діагр. «Розвиток інституційної мережі ісламу»).

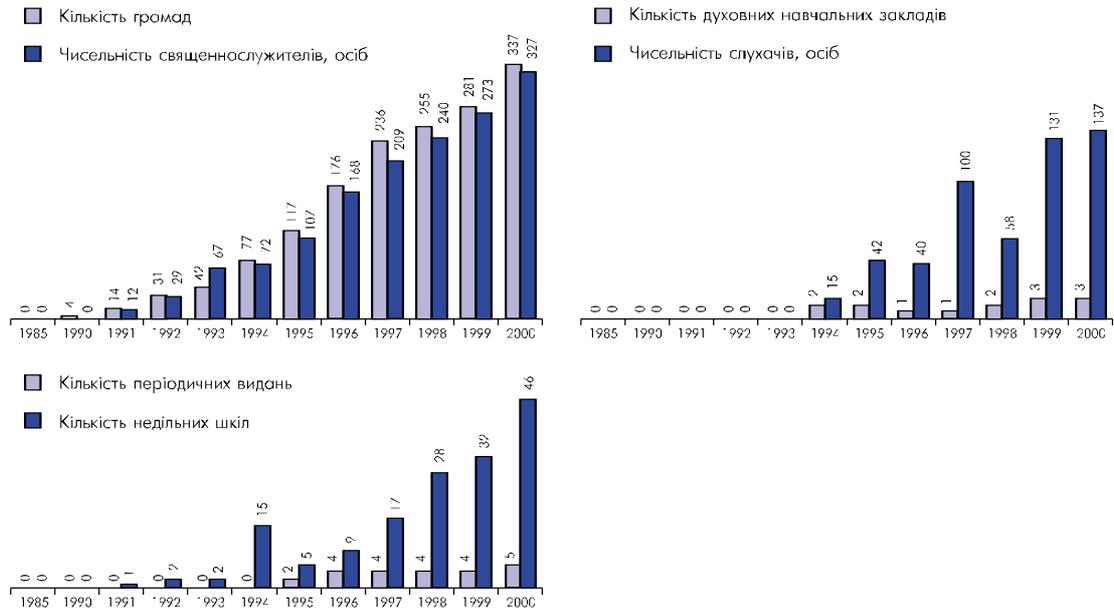
Єдиного інституційного оформлення конфесія не має. Діють три самостійні центри — у Києві (Духовне управління мусульман України, голова — шейх Тамім Ахмед Мухамед Мутах), Донецьку (Незалежне духовне управління мусульман України,

[†] Громади іудео-християн: 12 громад, 12 священнослужителів, чотири недільні школи. Шість громад діють в м.Києві, дві — в Харківській області, по одній — в Запорізькій, Кіровоградській, Луганській, Одеській областях.

Релігійні громади прогресивного іудаїзму: 15 громад, один центр (м.Київ), сім священнослужителів, сім недільних шкіл. сім громад діють в АРК, дві — в Кіровоградській області, по одній — у Вінницькій, Волинській, Житомирській, Миколаївській, Тернопільській областях та в м.Києві.

Громади месіанського іудаїзму: п'ять громад, один центр (Рівненська область), три священнослужителів, одна недільна школа. По одній громаді діють в АРК, Житомирській, Одеській, Рівненській та Херсонській областях.

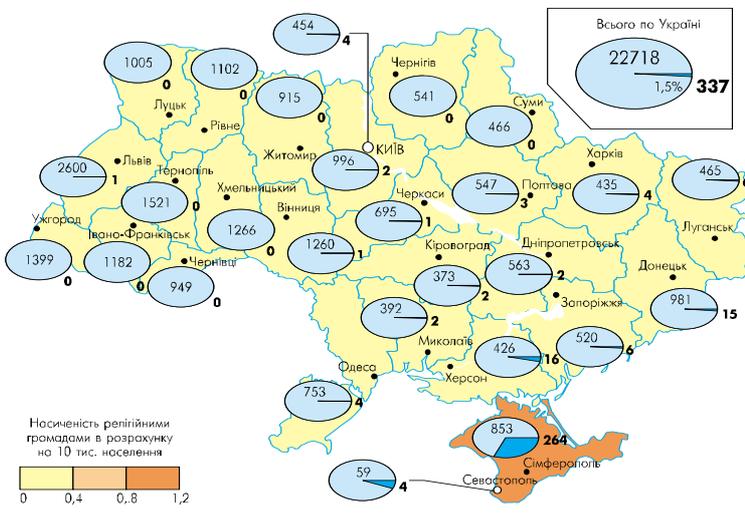
Розвиток інституційної мережі ісламу

голова президії — Рашид Брагін) та Сімферополі (Духовне управління мусульман Криму, голова — муфтії Емір Алі Ефенді). У лютому 1998р. центри дійшли згоди стосовно координації діяльності³⁷.

Попри досить вагомому кількості громад (1,5% від загальної кількості в країні), конфесія має виразний регіональний характер — 78,3% її громад зосереджено в АРК, а з 25-ти областей України в 10-ти не зареєстровано жодної (карта №13).

Карта № 13. Розподіл громад ісламу по областях України

Можна помітити зацікавлення ісламським середовищем України з боку зарубіжних ісламських структур, зокрема, турецьких³⁸. Під значним турецьким впливом перебуває медресе в Сімферополі, де програма навчання складена на основі програм турецьких ліцеїв (що готують імамів), навчання проводять запрошені з Туреччини викладачі, а випускники медресе продовжують навчання, як правило, в Туреччині³⁹. У відкритті Ісламського університету в Донецьку брав участь муфтії Стамбула Салахутдін Кайя⁴⁰.

1.3 РЕГІОНАЛЬНИЙ ЗРІЗ

Аналіз показників розміщення релігійних організацій в регіонах України свідчить про (1) виразні відмінності між регіонами у ступені насиченості релігійними інституціями; (2) зміщеність центру церковно-релігійного життя в Західний регіон; (3) практичну від-

³⁷ У Заяві, схваленій учасниками зустрічі керівників духовних управлінь, йдеться: «В ім'я забезпечення єдності дій мусульманських організацій України та подальшого процвітання ісламу учасники зустрічі... домовились проводити узгоджену, скоординовану за всіма напрямками діяльність». Див.: Информационное агентство «Славянский мир», 20 мая 1999г.

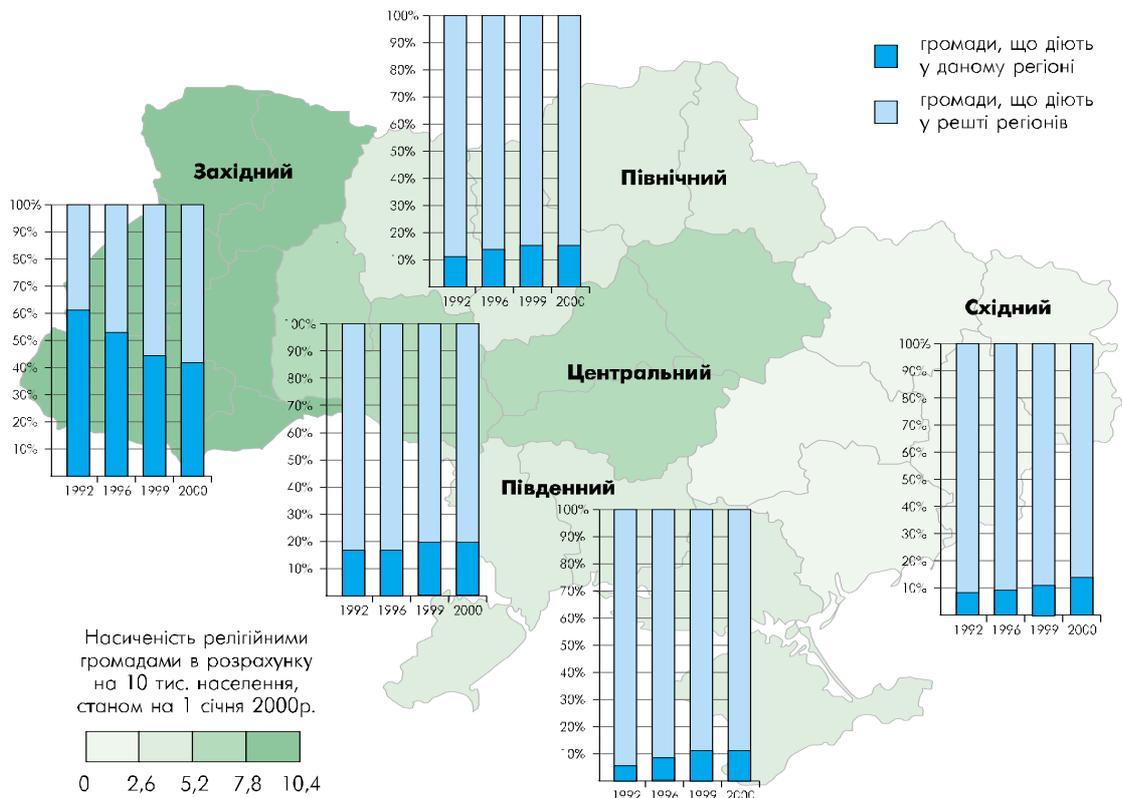
³⁸ Наприклад, з боку турецької ісламської організації «Нурджу», керівник якої Фетуллах Гюлен є лідером релігійно-просвітницького руху «Нур», що пропагує пантюркську ідею та має на меті встановлення в Туреччині ісламської держави. Як засвідчує С.Ткач, на території України в інтересах «Нурджу» діє турецька фірма «Чаг», а створене за сприяння її керівництва АТ «Суспільство української освіти «Чаг» фінансує турецький коледж в АРК та курси турецької мови при Одеському державному університеті; зусиллями «Чаг» створюються релігійно-просвітницькі центри в різних регіонах України, здійснюється матеріальна підтримка окремих релігійних громад. Див.: Ткач С. Релігія і комерція. — Людина і світ, 1999, №10, с.13.

³⁹ Див.: Васильковський В. Духовна освіта в Україні: проблеми й напрями розвитку. — Людина і світ, 1998, №10, с.28-29.

⁴⁰ Перший Ісламський університет в Україні. — Робітничка газета, 7 вересня 1999р., с.3.

Кількість громад в регіонах, % загальної кількості громад в Україні

сутність в Україні моноконфесійних зон (областей, регіонів); (4) наявність в окремих областях виразно домінуючих конфесій і водночас (5) відсутність конфесії (Церкви), яка б утримувала домінуючі позиції у всіх регіонах України.

Хоча протягом 1992-1999рр. намітилась тенденція до зменшення різниці між регіонами за показником кількості громад, виразна відмінність між ними продовжує зберігатися (діагр. «Кількість громад в регіонах»). Найбільше громад (9 758 одиниць або 42,9%) діють у Західному регіоні, при тому, що там проживає лише 19,7% населення України. Майже п'ята частина релігійних громад країни (18,2%, 4141 одиниця) зосереджені в Центральному регіоні, у Північному — 14,8% (3372 одиниці), у Східному — 13,1% (2964 одиниці), у Південному регіоні — 11% (2483 одиниці) загальної кількості громад.

Чітко виявляються відмінності між регіонами країни за показником кількості релігійних громад на 10 тис. населення. Найвищим є цей показник для Західного регіону: на кожні 10 тис. населення тут припадає 10,1 громади (найвищий показник: 13,1 — у Тернопільській області; найнижчий: 8,1 — в Іва-

но-Франківській). У Центральному регіоні — 5,4 (найвищий: у Хмельницькій області — 8,7, найнижчий: 3,2 — в Кіровоградській області). В Північному регіоні означений показник становить 4,2 (найвищий: 6,4 — у Житомирській області; найнижчий: 1,7 — у м.Києві); у Південному регіоні — 3,0 (найвищий: 4,0 — в АР Крим; найнижчий: 1,5 — у м.Севастополі); у Східному регіоні — 1,9 (найвищий: 2,6 — у Запорізькій області; найнижчий: 1,5 — у Дніпропетровській і Харківській областях).

Західний регіон

Він не є конфесійно однорідним. При тому, що тут зосереджено 96,9% громад УГКЦ, лише у Львівській та Івано-Франківській областях греко-католицизм є домінуючою за кількісними показниками конфесією — греко-католицькі громади складають тут 55,1% загальної кількості релігійних громад. Майже половину мережі громад (48,6%) становлять греко-католицькі громади в Тернопільській області.

У Волинській, Закарпатській та Рівненській областях продовжує зберігати пріоритетні позиції УПЦ, до якої належать відповідно

47,3% (475 одиниць), 36,5% (511) та 44,8% (494) загальної кількості громад; друге місце в цих областях посідають масиви протестантських громад — 28,3% (284); 35,5% (496); 30,2% (333) відповідно. У Чернівецькій області має першість масив протестантських громад — вони становлять 42% загальної мережі, друге місце посідає УПЦ — 39,8% (378 одиниць).

Динаміка змін релігійної мережі Західного регіону свідчить про сталу тенденцію до зменшення частки православних громад: за 1992-1999рр. вона знизилась з 51,5% до 35,4%. Знижується також частка греко-католицьких громад: з 33% у 1992р. до 32,8% на початок 2000р. Водночас, стало зростає частка громад протестантських напрямів: з 16,4% до 20,2% відповідно. Частка римо-католицьких громад від 1996р. залишається сталою на рівні 3,7%.

Південний регіон

У регіоні має першість УПЦ. До її юрисдикції належить 46% релігійних громад регіону (1144 одиниці). Наступну позицію посідає масив громад протестантських напрямів — 27,2% (676 одиниць). На третьому місці — іслам: у регіоні зосереджені 86% (290 одиниць) мусульманських громад України. Водночас, вони складають 11,7% загальної кількості громад регіону і третину (34%) мережі релігійних громад Криму.

Обмеженим є представництво в регіоні УПЦ-КП — 5,8% (144 одиниці) загальної кількості громад; УАПЦ — 0,9% (22 одиниці). В цілому частка православних громад в регіоні складає 52,8% (1310 одиниць).

Північний регіон

Майже половина мережі релігійних громад належать до УПЦ — 49,8% (1679 одиниць). На другій позиції — масив протестантських громад, що становить 26,7% (899 одиниць) релігійної мережі.

Помітною в регіоні є присутність УПЦ-КП: її громади складають 13,6% (458 одиниць) загальної кількості. В цілому частка православних громад в регіоні складає 64,3% (2167 одиниць).

Центральний регіон

Частка громад УПЦ становить 54,7% (2265 одиниць) релігійної мережі. Друге міс-

це за кількістю громад належить протестантизму — громади різних його напрямів становлять 26,4% (1092 одиниці) загального масиву. В регіоні досить активно діють громади РКЦ, що складають 5,6% (232 одиниці) загальної кількості громад.

В цілому частка православ'я в регіоні складає 65,8% (2724 одиниці) релігійної мережі.

Східний регіон

45,8% (1357 одиниць) мережі релігійних громад належить УПЦ. Загальна частка православ'я складає 51,2% (1539 одиниць) усього масиву релігійних громад регіону. 39,2% (1162 одиниці) становлять протестантські громади різних напрямів.

Наведені вище дані дають можливість зробити наступні висновки.

Регіональні відмінності у розповсюдженні різних релігійних конфесій, течій і напрямів, які гостро виявилися наприкінці 80-х — початку 90-х років, не мають помітної тенденції до зникнення.

В Україні немає Церкви, яка б мала домінуючий вплив у всіх регіонах країни. Кожна з Церков є переважно регіональною, з обмеженою сферою впливу. Найближчою до статусу загальнонаціональної за ступенем і рівномірністю регіональної присутності є УПЦ, але й вона не має домінуючих позицій у Львівській, Івано-Франківській та Тернопільській областях.

Протягом останніх років в Україні з'явилися області, де переважну більшість або вагому частку організацій (понад 40% релігійної інфраструктури) складає масив організацій протестантського напрямку (Донецька область, м.Київ, Запорізька, Кіровоградська, Чернівецька області).

Розподіл неорелігійних організацій у регіонах дуже відрізняється від усталеної конфесійної конфігурації країни, виразно зміщеної на захід; натомість неорелігійні угруповання налаштовані на рівномірне розміщення своїх громад по всій території України.

2. МІЖЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ

ПРОБЛЕМИ І ТЕНДЕНЦІЇ

У цьому розділі розглядаються конфліктні зони міжцерковних відносин в Україні, визначаються основні чинники міжцерковних суперечностей, окреслюються тенденції їх подолання та перспективи подальшого розвитку відносин між українськими Церквами.

Україна — поліетнічна та поліконфесійна держава, що в умовах суспільно-економічної трансформації зумовлює особливу актуальність міжцерковних відносин. Негативний досвід деяких постсоціалістичних країн (колишня Югославія, Росія) свідчить, що церковно-релігійний чинник у поєднанні з національно-етнічним і політичним може спровокувати жорсткі та довготривалі громадянські протистояння.

Україні, не дивлячись на досить складну конфесійну ситуацію, вдалося уникнути істотних громадянських конфліктів на релігійному підґрунті. Водночас, за виключенням окремих випадків політичних протистоянь, саме в полі міжцерковних стосунків відбувалися силові зіткнення між прихильниками різних Церков, в т.ч. із залученням напіввійськових формувань — УНА-УНСО та Українського козацтва, підрозділи якого підтримували різні Церкви⁴¹. Це свідчить про наявність у міжцерковних стосунках в Україні певних конфліктних зон.

Аналіз міжцерковних конфліктів, що відбувалися в Україні протягом останнього десятиліття, дозволяє вирізнити три рівні суперечностей: перший — між традиційними Церквами та новітніми релігійними рухами; другий — між традиційними Церквами різних віросповідань; третій — між Церквами одного й того ж віросповідання.

2.1 СУПЕРЕЧНОСТІ МІЖ ТРАДИЦІЙНИМИ ЦЕРКВАМИ ТА НОВІТНІМИ РЕЛІГІЙНИМИ РУХАМИ

Протистояння першого рівня характерні сьогодні для багатьох країн світу. Це зумовлено активним поширенням різного роду релігійних новоутворень, іноді різко відмінних від усталених, традиційних форм релігійної практики. Наступальний характер місіонерської діяльності новоутворених течій, невизнання ними понять канонічної території та прозелітизму⁴² викликають негативне ставлення до них з боку традиційних Церков.

В Україні поширення релігійних новоутворень набуло динамічного характеру. Лише протягом 1999р. кількість релігійних громад новітніх напрямів зросла на 15%. Україна перебуває в полі активного впливу іноземних неорелігійних місій та центрів: протягом 1999р. країну відвідали близько 2000 місіонерів, які представляли новітні релігійні течії. Новітні вчення широко представлені і в інформаційному просторі України, зокрема в телебаченні. Як засвідчив моніторинг, проведений експертами УЦЕПД, обсяг неорелігійного телемовлення протягом 1999р. зріс, порівняно з попереднім роком, на 50% і становив близько 18 годин на тиждень.

⁴¹ На прес-конференції у штаб-квартирі УНА-УНСО повідомлялося, що під час інциденту на Софіївській площі під час поховання Патріарха Володимира (Романюка) 18 липня 1995р. постраждали близько 360 бойовиків УНСО. Див.: Не допустить «кровавої субботы!» — Всеукраинские ведомости, 22 июля 1995г., с.2; ЗМІ повідомляли також, що варту навколо могили Патріарха несли члени Українського козацтва. Див.: В милиции считают: обвинения в ее адрес беспочвенны. — Киевские ведомости, 11 августа 1995г., с17.

⁴² Прозелітизм — це навернення в певне віросповідання віруючих іншого віросповідного напрямку. Канонічними вважають території, визнані канонічним правом такими, на яких певна Церква в силу традиції має переважне право діяльності.

Традиційні Церкви (в першу чергу, православні, греко-католицька та римо-католицька) стали на позиції принципового несприйняття новітніх течій, особливо неохристиянських напрямів. У церковних виданнях та світських ЗМІ представники традиційних Церков з позицій власної догматики піддають критиці їх віровчення та культову практику. В березні 1998р. ієрархи традиційних Церков звернулися до Президента України зі спільною Заявою, в якій ішлося про необхідність втручання влади в процес неконтрольованого поширення в Україні різноманітних релігійних практик, що шкодять моральному й психічному здоров'ю народу. Висувалася також вимога обмежити безперешкодну пропаганду новітніх віровчень через ЗМІ.

Позиція традиційних Церков стосовно новітніх релігійних рухів користується підтримкою певних громадських організацій⁴³ та представників політичних партій. Поділяє її і громадська думка. За результатами дослідження, проведеного соціологічною службою УЦЕПД у серпні 2000р., більшість (59,6%) опитаних висловили негативне ставлення до масових проповідей, що їх практикують неохристиянські утворення.

Проте новітні релігійні утворення в Україні вже заручилися підтримкою з боку деяких партій, депутатів Верховної Ради, підприємницьких структур. Тому будь-які спроби критики (з боку традиційних Церков, громадських організацій, ЗМІ) щодо можливої шкоди від новітніх релігійних практик нашоухуються на спротив і зустрічні звинувачення в дискримінації за релігійною ознакою та посяганні на демократичний принцип свободи совісті.

Враховуючи високу динаміку поширення новітніх релігійних течій, їх спрямованість на нарощування місіонерської діяльності та охоплення всієї території України, можна прогнозувати, що конфлікт між традиційними та новітніми Церквами не буде вичерпаний. Під тиском традиційних Церков та громадської думки держава буде поставлена перед необхідністю вжити заходів щодо встановлення ступеню та характеру впливу новітніх релігійних практик на здоров'я та соціальну поведінку громадян України.

2.2 СУПЕРЕЧНОСТІ МІЖ ТРАДИЦІЙНИМИ ЦЕРКВАМИ РІЗНИХ ВІРОСПОВІДАНЬ

Практика міжцерковних відносин свідчить, що існує певна напруженість практич-

но між усіма діючими в Україні віросповіданнями: між православ'ям та католицизмом, православ'ям і греко-католицизмом, між греко- і римо-католицизмом, православ'ям і протестантизмом, православ'ям та ісламом. Ця напруженість не завжди виявляється на глобальному рівні протистояння Церков як інститутів, іноді вона має характер локальних суперечностей на рівні громад, епархій тощо. З іншого боку, глобальні протистояння не завжди сягають рівня низових ланок церковних структур.

Аналіз перебігу існуючих конфліктів та аргументів сторін дозволяє зробити висновок, що суперечності між Церквами різних віросповідань зумовлені складним переплетінням догматичних, канонічних і майнових чинників, але головною їх причиною є переважно поєднання церковно-релігійного чинника з етнічним та політичним. **На передній план стосунків між Церквами висувуються дві проблеми: ставлення до української державності та розуміння її національного характеру.**

Суперечності між православними та греко-католицькою Церквами виникли, перш за все, на майновому підґрунті. Після вимушеного саморозпуску УГКЦ в 1946р. її майно та культові споруди тощо були частково передані громадам РПЦ. Відновлення діяльності УГКЦ у 1989р. зумовило проблему повернення майна історичному власникові. Оскільки колишніми будівлями УГКЦ користувалися діючі громади на той час вже двох православних Церков — відновлюваної водночас з греко-католицькою УАПЦ та Українського екзархату РПЦ, то навколо них виникли конфліктні ситуації, які іноді набували жорстких форм і розв'язувались із застосуванням сили. З утворенням УПЦ-КП (1992р.) суперечності між православними та греко-католиками набули третьої лінії протистояння — між громадами УГКЦ та УПЦ-КП. Однак між цими лініями протистояння є суттєва відмінність.

Майнові претензії УГКЦ до Українського екзархату РПЦ від самого початку були поєднані з національно-етнічним та історичним чинниками: РПЦ звинувачувалась в участі у русифікації України та переслідуванні Греко-католицької Церкви. Надання Українському екзархатові РПЦ прав самоврядування, його перейменування на УПЦ становища не змінили. Протягом 1989-1993рр. відбулось фактичне витіснення УПЦ з території Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей, супроводжуване іноді насильницькими захопленнями храмів (навіть тих, що історично належали Православній

⁴³ З 1993р. діє громадська організація «Порятунок», головні завдання якої: інформування громадськості про деструктивний характер діяльності деяких релігійних новоутворень; консультування батьків, діти яких потрапили до «проблемних» релігійних організацій; сприяння соціальній реабілітації молодих людей, які перебували під впливом деструктивних релігійних рухів.

Церкві)⁴⁴. УПЦ втратила в цих областях близько двох третин громад. Дії УГКЦ та міських властей, які підтримували її, дістали різку оцінку з боку Предстоятеля УПЦ, Московського Патріарха та стали одним із головних чинників ускладнення відносин між РКЦ та Світовим Православ'ям взагалі і між Ватиканом та Московською Патріархією зокрема.

Суперечності між православними та Римо-католицькою Церквою зумовлені, крім догматичних відмінностей, проблемами унії, в першу чергу — УГКЦ, а також прозелітизму та канонічних територій⁴⁵. Московський Патріархат (і відповідно УПЦ) вважають Україну канонічною територією Православної Церкви, а тому дії відновленої УГКЦ та будь-яка активізація місіонерської діяльності РКЦ розглядаються як прозелітизм. Водночас, позиція Московського Патріархату стосовно УГКЦ випливає із загального трактування ним унії як «аномального» явища в християнстві і зводиться до вимог визнання Ватиканом неканонічності УГКЦ та припинення «переслідування православних з боку греко-католиків»⁴⁶.

Проблеми стосунків між РКЦ та православними Церквами розглядаються в рамках Міжнародної змішаної (православно-католицької) богословської комісії, створеної в 1979р.⁴⁷ На перших її засіданнях (Фрайзінг, 1990р., Баламанд, 1993р.) були прийняті документи, де РКЦ визнала, що унія не є той шлях, яким можна досягти єдності між православними та католиками. Проте визнати неканонічність УГКЦ вона відмовилась. З 1993р. по 2000р. засідання Комісії не проводилися саме з причини загострення «греко-католицького питання». Після семирічної перерви, в липні 2000р. відбулося засідання Комісії в Балтиморі (США), але конструктивних рішень досягти не вдалося. Комісія лише констатувала збереження протиріч та відсутність поступок з обох сторін на рівні вищого керівництва Церков⁴⁸.

Не дивлячись на те, що переговорний процес на вищому рівні зайшов у глухий кут,

спостерігаються тенденції до налагодження діалогу між римо-католицизмом та православ'ям на рівні Церков в Україні. При цьому РКЦ виявляє готовність до спілкування з усіма українськими православними Церквами. Існують також тенденції розвитку діалогу між УГКЦ та УПЦ. Спочатку ініціативу організації такого діалогу взяли на себе католицькі структури. В липні 1998р. за ініціативи та сприяння католицького фонду «Pro Oriente» відбулася зустріч делегацій УПЦ та УГКЦ у Відні. При обговоренні проблем релігійної ситуації в Західній Україні було досягнуто, по-перше, одностайного засудження силових дій у вирішенні спірних питань, по-друге, домовленостей про можливість співпраці УГКЦ та УПЦ в доброзичливості та виховній роботі серед молоді та в армії. На початку 2000р. єпископ-помічник УГКЦ Л.Гузар звернувся до митрополита Володимира з пропозицією про створення двосторонньої консультативної комісії для постійного діалогу УГКЦ-УПЦ. Синод УПЦ підтримав звернення і в квітні 2000р. така група була створена, її очолив митрополит Володимир.

Отже, можна констатувати наявність певних позитивних тенденцій у відносинах між головними суб'єктами міжцерковних конфліктів 1989-1993рр. — УПЦ та УГКЦ. Водночас, подальшому розвитку цих тенденцій можуть завадити негативна позиція щодо автокефалії, яку задекларував Архієрейський Собор УПЦ (липень 2000р.), а також, активна позиція УГКЦ щодо просування на схід з метою протидії впливові УПЦ як структури, підпорядкованої Московському Патріархатові⁴⁹.

⁴⁴ Так, наприклад, у 1990р. УГКЦ був переданий Свято-Онуфрійський монастир, побудований у Львові до укладення Берестейської унії (1596р.).

⁴⁵ Православні Церкви практично одностайні в засудженні поширення неправославних віросповідань на територіях традиційного розповсюдження православ'я. Підтвердженням такої позиції є Ювілейне послання предстоятелів 11-ти православних Церков світу, написане під час зустрічі в січні 2000р. в Єрусалимі. В Посланні засуджується прозелітизм, особливо в тих регіонах, де православні Церкви «протягом століть здійснювали своє пастирське піклування». Див.: Інтерфакс, 5 януаря 2000г.

⁴⁶ У липні 2000р. Патріарх РПЦ Алексій II наголосив: «Умовою згоди російської Церкви на відвідини Іоаном Павлом II Росії є закінчення католицького прозелітизму на традиційно православних теренах та припинення переслідування православних греко-католиками». Див.: Боровський О. Екуменізму — ні: РПЦ виступає проти візиту Папи Римського в Росію. — Україна молода, 8 серпня 2000р., с.2.

⁴⁷ Комісію було створено за ініціативою Папи Іоана Павла II і Вселенського Патріарха Димитрія I. Протягом 1979-1993рр. проведено сім засідань Комісії.

⁴⁸ Див.: Между Востоком и Западом. — Новый век, 19 августа 2000г., с.18.

⁴⁹ «Треба усвідомляти Схід України, — твердить єпископ УГКЦ А.Сапеляк, — а його усвідомить Церква. Хто змосковщив Східну Україну? Не уряд, не царі, а батюшки, котрі щонеділі правили по-московськи. Хто українізував Західну Україну? Перш за все, Церква. Ми потребуємо місіонерів, які б українізували Схід недільними Богослужіннями, проповідями, катехізаціями.» Див.: Україна стане дивним раєм. — Бюлетень Центру релігійної інформації, 1999, №9, с.44.

На розвитку православно-католицького діалогу може негативно позначитись прийнята 27 серпня 2000р. декларація Ватикану «Dominus Jesus», у якій наголошується на домінуючій ролі Католицької Церкви у світовому християнстві⁵⁰. Декларація вже була піддана критиці з боку Всесвітньої Ради Церков, керівництво якої вважає, що цей документ Ватикану ставить під сумнів сам факт спільного служіння Церков у світі⁵¹.

Спостерігається напруга у відносинах між Кримською єпархією УПЦ та Духовним управлінням мусульман Криму (ДУМК). ДУМК оприлюднило Заяву, в якій повідомляється про призупинення його членства в Міжконфесійній раді Криму «Мир — дар Божий»⁵². Причиною такого кроку муфті Емір Алі Ефенді назвав неможливість перебування «в одному об'єднанні з особами, які не сприяють встановленню миру і міжконфесійної злагоди на півострові, а діють у прямо протилежному напрямі». Проблема полягає в тому, що Кримська єпархія УПЦ здійснює масове встановлення вздовж автомобільних трас та в історичних місцях Криму «патріарших хрестів» та стелів з написом «Крим — колыска православ'я!». ДУМК вважає, що, по-перше, «спроба однієї з релігійних організацій в односторонньому порядку встановити всюди в Криму свою символіку за межами території своїх культових установ дуже нагадує спробу нав'язати певну релігійну ідеологію на півострові»; по-друге, «жодна релігійна організація, жодна конфесія не можуть і не повинні претендувати на ідеологічну гегемонію, в т.ч. шляхом нав'язування своєї символіки суспільству, яке розбудовується не за релігійним, а за цивільним принципом». Дії православної єпархії були піддані критиці і з

боку лідера кримських татар М.Джемілева.

Суперечності між муфтіятвом Криму та Кримською єпархією УПЦ не можуть розглядатися як тенденція до виникнення постійної лінії напруги між православ'ям та ісламом на рівні конфесій. Водночас, беручи до уваги загальну ситуацію в Криму, роль етнічного чинника, невирішеність соціально-економічних проблем кримських татар, які складають мусульманську спільноту на півострові, можна констатувати, що конфлікт потребує оперативного вирішення на принципах чинного законодавства та громадянської толерантності.

2.3 СУПЕРЕЧНОСТІ МІЖ ЦЕРКВАМИ ОДНОГО ВІРОСПОВІДАННЯ: РОЗКОЛ ПРАВОСЛАВ'Я

Тривале існування в Україні трьох чисельних Церков одного віросповідання, з одного боку, свідчить про наявність певного розмежування суспільства, з іншого — є його чинником.

Перший інституційний поділ православ'я був зумовлений відновленням діяльності в Україні УАПЦ (червень 1990р.), до якої відійшла частина єпископату та громад Українського екзархату РПЦ. Відновлення та діяльність УАПЦ активно підтримувались національно та прозахідно зорієнтованими політичними і громадськими колами, які розглядали Український екзархат РПЦ як один із інститутів «східного» впливу. Позиція прихильників УАПЦ не змінилася і після того, як Українському екзархату було надано права самоуправління.

У жовтні 1990р. Архієрейський собор РПЦ, у відповідь на прохання українського єпископату, прийняв рішення про надання Українському екзархату незалежності і самостійності в управлінні. Екзархату було надано офіційного статусу самоуправління і назви «Українська Православна Церква». Екзарх (митрополит Київський і Галицький Філарет) отримав титул митрополита Київського і усієї України. Грамоту (Томос) патріарха Алексія II про незалежність УПЦ передбачалося урочисто вручити митрополиту Філарету та Синоду УПЦ в Софійському соборі 28 жовтня 1990р. В цей день сталося перше в новітній історії України масштабне силове зіткнення між православними (між послідовниками УПЦ та прихильниками відновленої УАПЦ). Активна участь у ньому депутатів Верховної Ради, гас-

⁵⁰ Декларація містить таке положення: «Католицька Церква — мати інших християнських Церков і не може розглядатися як «сестра». Вираз «Церкви-сестри» не може застосовуватись до взаємовідносин між католиками, православними і протестантами. Можна лише говорити про Католицьку Церкву як таку та деякі доктрини на Сході». Див.: ИТАР-ТАСС/РАДОНЕЖ, 2 сентября 2000г.

⁵¹ НТВ, 6 сентября 2000г.

⁵² Міжконфесійна рада Криму заснована в 1992р. До Ради увійшли представники мусульманської, православної (УПЦ), римо-католицької, вірменської апостольської, іудейської, адвентистської та баптистської релігійних організацій.

Як Ви сприймаєте ініціативи щодо об'єднання Церков: з боку Президента України, політичних партій та окремих політиків?

Т о ч к а з о р у

Ректор Київської духовної академії і семінарії Української Православної Церкви митрофорний протоієрей Микола ЗАБУГА

Президент сказав чітко, правдиво і ясно, що потрібно. Це абсолютно те самісіньке, що думають усі ієрархи Церкви. А що стосується об'єднання з ініціативи інших людей; то питання автокефалії є справою суто церковною, тим більше, що Церква від держави відокремлена.

За цей час (час розколу з 1992 р.) це питання обросло персоналіями, політичним компонентом, національним компонентом, державним компонентом, емоційним, географічним, геополітичним та ще й ярликівим. І справа ускладнилася у сім чи вісім разів, тому що кожен аспект когось зачіпає, і через те справа не рухається. Те, щоб православна єдність була відновлена — це справа нормальна, реальна, я про це говорю офіційно як безпосередній учасник переговорів. Єдине, що я зв'язаний обіцянкою вмовчання. Як тільки ми назвемо умови, або передумови, або пункти, по яких ведеться дискусія, і вони будуть опубліковані у вашому журналі, то такі чинники включаються, і такими вітрами завіє...

Тристороння комісія Української Православної Церкви і двох розколів провела ряд достатньо спокійних засідань. Всі стурбовані тим, що ми маємо. Те, що не нами зроблено, — нам переробляти. Ми не можемо висікти кістки Петра I за те, що він домігся перенесення юрисдикції з Константинополя до Москви, ми не можемо висікти кістки гетьмана Івана Мазепи, який брав у цьому безпосередню участь. Нам треба обернути це минуле у нормальне майбутнє.

Деякі люди переконані, що те, що буде зроблено ними поспіхом сьогодні, буде їм пам'ятником при житті. Раніше тільки за рішенням Політбюро ставили пам'ятники при житті. Ці особи хочуть собі пам'ятника у вигляді автокефалії. Я не називаю персоналій. Я кажу, що це буде примусова сума, а не єдність. Якщо ведуться переговори, то необхідно, щоб це була єдність, яка б більше ніколи не розпалася, не підлягала сумніву, була б легітимною, і була б відновлена свхарактерна єдність — Причасття з єдиної чаші. Це проблема внутрішньоцерковна. Вона була штучно розігріта, штучно використана, вона була скомпрометована невдалим виконанням.

А як щодо пропозиції деяких парламентських діячів про подальше об'єднання з Греко-католицькою Церквою? Я розмовляв з нунцієм і сказав йому, що останнім часом намагання уніатів твердити, що вони прагнуть якнайскорішого відновлення єдності з Православ'ям в Україні, тобто єдиної Української Помісної Церкви, не кажучи якої, обманюють суспільну думку, тому що Ватикан уніатів ніколи не відпустить — він їх не для того забирає. Слово "українська" — цей прикметник не означає віросповідання, він означає національність. Йдеться про християнську Церкву, яка має бути або православна, або ні. Є люди, які пропонують не церковні, а парламентські шляхи об'єднання: на зразок злиття фракцій, роз'єднання фракцій — таких шляхів Церква не знає. Робиться спекуляція на політичних термінах і на моделях об'єднання. Це просто обман людей. Дай Бог, щоб уніати повернулися до Православ'я добровільно з Риму. Ви собі це уявляєте? Я — ні. І нунцій Ватикану це теж собі не уявляє. Він сказав, що йдеться про можливе далеке майбутнє. У наступну тисячу років. Ця розмова у мене з ним відбулася близько місяця тому. А з трибуни кидають на нас різні ярлики. Дехто хотів би нав'язати людям думку, що тільки Українська Православна Церква не прагне єдності.

Отже у об'єднувачому процесі потрібні спокій, толерантність і обачність в оцінках. Можна об'єднати формально всіх за один день, це буде сенсація номер один. Але реально справи це не вирішує. Якщо ж це зробити легітимно, на основі канонічного права, то це буде вирішення проблеми.

ла, що супроводжували маніфестацію прихильників УАПЦ («Немає Церкви — немає нації, немає Церкви — немає держави») засвідчили, що церковна ситуація в українському православ'ї набула виразного політичного забарвлення і стала чинником не стільки релігійного, скільки політичного життя.

Другий поділ православ'я зумовили фактичний розкол УПЦ в 1992р. та спроба об'єднання її частини з УАПЦ в новій церковній інституції — УПЦ-КП. Прагнучи отримати автокефалію, митрополит Філарет наприкінці 1991р. звернувся з відповідним проханням до Московської Патріархії. Але Архієрейський Собор РПЦ (квітень 1992р.) відмовив у наданні УПЦ автокефалії, а митрополит Філарет був звинувачений у розкольніцькій діяльності та позбавлений сану. За дорученням Синоду РПЦ, митрополит Харківський і Богодучівський 27 травня 1992р. зібрав у Харкові Архієрейський Собор УПЦ, на якому новим Предстоятелем УПЦ, митрополитом Київським і всієї України було обрано митрополита Володимира (Сабодана).

У цій ситуації влада вдалася до створення альтернативної УПЦ, автокефальної

Церкви — шляхом об'єднання УАПЦ та частини єпископів і громад, які слідом за митрополитом Філаретом відійшли від УПЦ. Президія Верховної Ради України визнала рішення Харківського Собору незаконним. За потужної підтримки групи народних депутатів у травні 1992р. було проведено Об'єднувачий Собор, який проголосив створення автокефальної української Церкви — УПЦ-КП. Але на Соборі були присутні лише п'ять із 13-ти єпископів УАПЦ. Більша частина єпископату та громад УАПЦ не визнали об'єднання і продовжували діяти самостійно, не дивлячись на те, що їм було відмовлено в реєстрації Церкви. Отже, спроба об'єднання Церков адміністративним шляхом мала зворотній ефект: відбувся фактично другий розкол православ'я і з 1992р. в Україні незалежно діють три чисельні православні Церкви. Стосунки між ними мають досить складний характер.

Догматичних або обрядових відмінностей між православними Церквами немає. З церковної точки зору, їх розрізняє лише відмінність у тому статусі, який вони посідають у Світовому Православ'ї: як уже зазначалося, УПЦ, на відміну від УАПЦ та УПЦ-КП,

Керуючий справами патріархії Української Автокефальної Православної Церкви архієпископ Харківський і Полтавський ІГОР (Ісиченко)

Слова Президента України, промовлені на урочистій академії в палаці «Україна», мають великий потенціал. Вони позбавлені зверхності щодо Церков та імперативності, часто присутньої в деклараціях інших політиків дрібнішого виміру. Хоча ці слова поза межами України викликали неоднозначну реакцію, українські ієрархи помітили в них турботу нашого чоловіка з православної родини про майбутнє Церкви київської традиції і його бажання, як члена цієї Церкви, долучитися до доцентрового процесу, наскільки це можливе. До речі, їх схвально оцінили й в українській православній діаспорі. Представники УПЦ в США архієпископ Всеволод і архієпископ Антоній у травні 2000р. привозили лист до Президента з відповіддю на його ініціативи.

Боюся, що ми втратили свій шанс, коли Президент не зміг зустрітися з делегацією Церкви з-під юрисдикції Вселенського Константинопольського Патріарха. Маю відчуття, що шанс реалізувати потенціал президентських пропозицій зникає з кожним днем, згаяним через неготовність президентської адміністрації шукати альтернативи їхньому попередньому проєктові здобуття помісного устрою з благословення Московського Патріарха. Існує також небезпека вже відомого нам з 1992р. нав'язування об'єднанню Церков «стаханівських темпів» і суто політичної моделі. Сподіваємося на мудрість Президента і його почуття відповідальності перед Богом як християнина.

Всерйоз говорити про інші ініціативи навряд чи варто. Це політичний баласт, часом кон'юнктурного, часом дилетантського забарвлення. Говорячи про «об'єднання», автори насправді репрезентують інтереси лише керівництва однієї релігійної організації, всіляко демонструючи зневагу до позицій інших Церков. Соромно нагадувати, але незнання канонічного права, Церковної історії, спадщини Святих Отців не може виправдовуватися ніякою патріотичною фразеологією. А декому варто нагадати і про необхідність читання Біблії. Там є чимало відповідей на новітні «об'єднаних ініціативи» під зверхністю амбітної особи.

визнається канонічною. Практично це проявляється в міжнародних церковних стосунках, а також у суперництві за православні громади всередині країни, яке іноді супроводжується конфліктами навколо храмів та церковного майна⁵³. Додаткового напруження міжцерковним стосункам надає залучення до них позаканонічних чинників, у першу чергу, національно-етнічного.

До публічних дискусій з церковно-релігійних проблем активно залучається ідея «національної Церкви», суть якої полягає в абсолютизації ролі Церкви у становленні української нації (як етнічно визначеної спільності) та української держави (як держави титульної нації). Це призводить до поділу Церков на «національні» та «антинаціональні», антидержавницькі. До перших зазвичай відносять УАПЦ, УГКЦ та УПЦ-КП; «антинаціональними» вважаються УПЦ (з огляду на підпорядкування Московському Патріархатові) та новітні релігійні рухи (з огляду на притаманний їм космополітизм). «Історія переконливо довела, — стверджується у Підсумковому документі Всеукраїнської науково-практичної конференції «Ідея національної Церкви в Україні» (жовтень 1997р., Київ), — що національна Церква є могутньою духовною силою у формуванні живих клітин нації для боротьби за свободу і державну незалежність. Носії національної ідеї — УПЦ-КП, УАПЦ, УГКЦ»⁵⁴. Наукова конференція «Християнство і культура» (грудень 1998р., Тернопіль) «засудила будь-які спроби використати наявну поліконфесійність аби дезорієнтувати віруючих пошуками космополітичної духовності. Лише на ос-

нові органічного сплаву національної ідеї та національно зорієнтованих Церков здатні проростати справжні культуротворчі засади християнської духовності в ім'я любові і злагоди в суспільній оселі — Україні»⁵⁵. У Підсумковому документі міжнародного симпозиуму «Християнство і національна ідея» (жовтень 1999р., Тернопіль) ідеться: «Учасники симпозиуму висловлюють свою стурбованість фактами активізації в нинішній Україні денационалізаторської ролі релігійного чинника (неорелігій, УПЦ Московського патріархату), яка проявляється у мовній політиці, культивуванні не характерних для українців цінностей, формує у нашого народу почуття меншовартості»⁵⁶.

Визначені як «національні» Церкви теж іноді вдаються до акцентування свого національного характеру⁵⁷.

В контексті ідеї «національної Церкви» проблема міжцерковних стосунків переноситься з площини церковно-релігійних питань (догматичних, канонічних тощо) до площини політичної, яка охоплює міжнаціональні відносини в Україні, проблеми ставлення різних соціальних груп до української державності та розуміння її як держави титульної нації або держави громадянського суспільства (політичної нації). Нарешті, сьогодні досить гостро стоїть мовне питання.

Поділ Церков за етнічною та політичною ознаками робить неможливим і зайвим будь-який міжцерковний діалог з метою узгодження суто церковних проблем. Він може лише поглибити існуючі конфлікти між православними та греко-католицькою Церквами. Крім того, ідея

⁵³ До зіткнення, що сталося 4 серпня 1999р. між громадами УПЦ та УПЦ-КП навколо храму в с.Новоукраїнка Одеської області були залучені підрозділи УНСО. Див.: Іщенко С. В споре за церкви замешані «дьявольские» сили? — Сегодня, 7 августа 1999г., с.4. Така ж сутичка відбулась і в м.Львові навколо Свято-Володимирської церкви. Див.: Звернення віруючих УПЦ — прихожан Свято-Володимирської церкви. — Новый век, 22 июля 2000г., с.10.

⁵⁴ Ідея національної Церкви в Україні. — Українське релігієзнавство, 1997, №6, с.65.

⁵⁵ Наукова конференція «Християнство і культура». — Українське релігієзнавство, 1999, №10, с.94.

⁵⁶ Християнство і національна ідея. — Українське релігієзнавство, 1999, №11, с.108.

⁵⁷ Див., наприклад, Заяву Прес-служби УПЦ-КП від 5 вересня 2000р., де УПЦ-КП визначається «як національна Церква українського народу», а позитивний характер ставлення до УАПЦ пояснюється тим, що остання «задекларувала свою національну позицію».

Патріарх Київський
і всієї Русь-України
ФІЛАРЕТ

Наша свята Церква вітає зусилля політичних партій і окремих політиків щодо єдності українського православ'я. Але ініціативу першими виявили тут не політики, а ми, Церква. Ініціатива Президента України Леоніда Кучми і політичних партій в об'єднанні православ'я була виявлена після нашої ініціативи, в результаті нашого тривалого переконування державних мужів, що це об'єднання православ'я потрібне не тільки православним українцям, але й державі. І, слава Богу, наші аргументи політики визнали слушними. Нарешті, до багатьох прийшло усвідомлення того, що легковажне ставлення до релігійної ситуації на початку 90-х років, коли політики сподівалися одержати вигоду від розділення православних в Україні на три частини, обернулося для них не вигодою, а гірकोстю, не кажучи вже про страждання Церкви. Тепер належить виправляти цю велику і страшну помилку. А це куди важче, ніж було її попередити в 1991-1993рр.

У березні 2000р. в Женеві (Швейцарія) відбулася зустріч представників Константинопольської і Московської Патріархії спеціально з українського питання. Там було вирішено скликати 15 липня 2000р. в тій самій Женеві шестисторонню зустріч делегацій: Константинопольської Патріархії, Московської Патріархії, Державної делегації України і трьох Православних Церков з України — Київського Патріархату, Автокефальної і Московського Патріархату. Представники Московської Патріархії хотіли не допустити до женевських переговорів у липні делегації УПЦ Київського Патріархату і УАПЦ, але їхню вимогу було відхилено. Друга зустріч Константинополя і Москви відбулася в Женеві 23 червня, на якій точилися дуже гострі дискусії: Москва відкрито почала протидіяти переговорному процесові з метою створення в Україні єдиної помісної Православної Церкви. Після зустрічі 23 червня Константинопольська Патріархія оголосила на своєму синоді Україну своєю канонічною територією, зайвий раз підтвердивши незаконність приєднання Київської Митрополії до Москви 1686 року (адже про невизнання цього акту неодноразово заявляли інші константинопольські патріархи, наприклад, Григорій VII — 1924 року і Димитрій I — 1990 року). Після цього Московська Патріархія попросила Константинопольського Патріарха Варфоломія перенести згадану шестисторонню зустріч з 15 липня на кінець серпня 2000р. Як відомо, ця зустріч не відбулася. Переговори про об'єднання православ'я в Україні за участю Москви зайшли в глухий кут.

На противагу цьому несприятливому розвитку подій, сценарій яких виписаний за спиною України, без України і на шкоду Україні, Українська Православна Церква Київського Патріархату пропонує ясний, прямий конструктивний шлях об'єднання трьох частин українського православ'я на спеціальному помісному соборі. Проблеми з об'єднанням УПЦ КП і УАПЦ немає; є проблема з третьою стороною — УПЦ МП. Їй треба відмовитися від сценаріїв, написаних на користь Росії і на шкоду Україні. Архієреям і духовництву цієї Церкви треба усвідомити свою відповідальність перед Богом й історією за український народ і служити цьому народові, а не Московському Патріархатові і Російській Православній Церкві під прикриттям різних «самостійних управлінь» і «автономій». Сам Бог благословляє нас усіх, православних людей в Україні, на об'єднання — цього величного ювілейного року 2000-ліття Різдва Христового. Жоден архієрей і жоден священик з усіх трьох Церков не буде після об'єднання в одну помісну УПЦ ущемлений у правах, позбавлений пастви і належних привілеїв. Україна велика; області із значною кількістю церковних парафій можуть бути поділені на кілька епархій; парафії стануть чисельно більшими, зникне протистояння, поліпшиться моральний клімат, виникнуть зовсім нові умови для прослави нашого всемілостивого Бога на святій українській землі.

«національної Церкви» є принципово неприйнятною для протестантських угруповань⁵⁸, що може спричинити нову лінію міжконфесійного напруження.

Попри існуючі в міжправославних стосунках конфліктні моменти, не можна не відзначити і позитивних зрушень — до діалогу та пошуку спільних позицій для зближення і потенційного об'єднання Церков.

З 1996р. практично постійно ведуться переговори та консультації між православними Церквами, в яких з'ясовуються їх позиції стосовно об'єднання та пов'язаної з цим автокефалії майбутньої об'єднаної Церкви. У 1996р. розпочалися перші консультації між УПЦ та УАПЦ. Патріарх Димитрій сформулював досить помірковану позицію УАПЦ, в якій містилась лише одна принципова умова: «до Московського патріархату УАПЦ не повернеться», діалог може відбутися, якщо УПЦ погодиться на об'єднання під опікою Кон-

стантинополя. «І хай росіяни ведуть богослужіння російською, українці — українською. Але був би єдиний провід, була б спільність»⁵⁹.

Позиція УПЦ стосовно об'єднання ініціатив була сформульована Сесією Священного Синоду у серпні 1995р. і з того часу практично не зазнала змін. УПЦ вважає, що переговори можуть розпочатися лише за наступних умов: (1) припинення суперництва з приводу громад, храмів і церковного майна; (2) виключення втручання політиків; (3) неучасть в переговорах патріарха Філарета; (4) проведення діалогу на засадах канонічних правил і приписів⁶⁰.

Водночас, у грудні 1996р. Архієрейський Собор УПЦ ухвалив рішення про недоцільність автокефалії в тій ситуації православного розколу, яка склалася в Україні⁶¹. Рішення аргументувалося тим, що за умов політичного протистояння православних Церков частина вірних, не згодних з національно-етнічним визначенням передбачуваної української авто-

⁵⁸ «Іноді навіть у євангельському середовищі, — пише ректор Київської Богословської Семінарії ЄХБ А.Прокопчук, — можна почути, що ми маємо «національне» богослов'я з посиланням на східних отців Церкви... Це подається як протилежність уявному «західному» богослов'ю... Такий підхід недалеко від того, щоб з'явилися «українські» християни, які в наших історичних умовах швидко можуть стати схожими на так званих «німецьких християн», які в довоєнні роки підтримали диктатуру в Німеччині і зганьблену нею Церкву». Див.: Прокопчук А. Іисус Христос вчера і сьогодні і во веки Тот же!: Реферат XXIII сьезда ЄХБ України. — Євангельская нива, 1998, №3, с.11.

⁵⁹ Див.: Аврахов Т. Колхозного собрания не будет. Переяславской рады тоже. А Украинская Поместная Православная Церковь? — Киевские ведомости, 23 апреля 1996г., с.3.

⁶⁰ Див.: Украинская Православная Церковь готова к диалогу. — Киевские ведомости, 17 августа 1995г., с.3.

⁶¹ Рішення було прийняте переважною більшістю єпископів, за винятком єпископа Черкаського і Канівського Софронія. Точку зору Собору оприлюднив митрополит Володимир: «Про створення Української Помісної Церкви йде мова й у нас. Але без згоди серед віруючих цього робити не можна, інакше розкол поглибитися. Багато хто побажає залишитися з Руською Православною Церквою».

Єпископ-помічник
Глави Української
Греко-Католицької
Церкви
Любомир ГУЗАР

Ініціативи щодо об'єднання Церкви є виразно в інтересі Держави, і тому зацікавлення ними зі сторони державних чи політичних чинників є цілком зрозуміле і виправдане. Однак увесь загал, включно із посадовими особами, мусить розуміти, що релігійне об'єднання може бути здійснюване виключно добровільно і на підставі релігійних переконань та рішень.

кефалії та її прозахідною орієнтацією, відійдуть під омофор Московського Патріархату і таким чином станеться новий розкол УПЦ.

Консультації між УПЦ та УАПЦ не призвели до практичних зрушень, але вони засвідчили необхідність довготривалої роботи по узгодженню відмінних позицій Церков з канонічними правилами набуття автокефалії.

Позиція УПЦ-КП впливає із її розуміння суті майбутньої об'єднаної Церкви як національної і державницької, а тому характеризується апеляціями до влади стосовно участі держави в об'єднувачому процесі. Патріарх Філарет вважає, що Українська національна Церква має бути складовою частиною національної ідеології та практики державотворення⁶². А отже, до її створення має докласти зусиль держава. У серпні 1997р. патріарх Філарет публічно поклав відповідальність за об'єднання православ'я в статусі автокефальної Церкви на державну владу: «Питання утворення єдиної Помісної Православної Церкви в Україні не є суто церковним. Тому ті державні органи, які несуть відповідальність перед Українською державою за національну безпеку, повинні безпосередньо зайнятися цим питанням»⁶³.

До форсування об'єднувачого процесу під егідою УПЦ-КП залучаються близькі до цієї Церкви громадські організації, депутатські об'єднання та політичні партії. Так, у жовтні 1995р. було створене депутатське об'єднання «За Єдину Помісну Церкву», звернення про його створення підписали 56 народних депутатів України.

У 1996р. до наполегливих спроб у напрямі об'єднання «Церков національної спрямованості» вдався київський підприємець М.Кравець, який створив місіонерське това-

риство «Фундація духовного єднання України». Малося на меті залучити до об'єднувачого процесу і УГКЦ. Фундацію підтримали ряд політичних і громадських структур національно-державницького спрямування: ОУН, Спілка офіцерів України, Ліга меценатів та інші. УПЦ відмовилась брати участь в об'єднувачій ініціативі Фонду, мотивуючи це «неправославним поглядом на об'єднання православ'я»⁶⁴. Наслідком став підписаний патріархами Димитрієм і Філаретом, а також самим М.Кравцем «Меморандум представителів УПЦ-КП та УАПЦ про об'єднання Церков у єдину Українську Помісну Православну Церкву з патріаршим управлінням», який декларував намір об'єднання УАПЦ та УПЦ-КП. Меморандум передбачав проведення протягом 1998р. Помісних Соборів Церков та створення передсоборової єпископської конференції на паритетних засадах, яка мала визначити механізми об'єднання та розробити Статут об'єднаної Церкви. Але 30 квітня 1998р. була оприлюднена заява патріарха Димитрія, яка, по суті, являла собою відмову від Меморандуму. Патріарша Рада УАПЦ відхилила пропозицію щодо негайного скликання Помісного Собору і створення спільної з УПЦ-КП передсоборової конференції. Натомість пропонувалася чотирьохетапна програма об'єднання православних Церков, розрахована на тривалу перспективу.

Активізація об'єднувачих зусиль у 1999-2000рр. була зумовлена рядом чинників. Формальним — 2000-літнім ювілеєм християнства. Політичним — у березні 1999р. Президент України висловив своє позитивне ставлення до ідеї об'єднання православних Церков⁶⁵. І нарешті внутрішньоцерковним — зростаючою активністю у вирішенні проблем Світового Православ'я Вселенського (Кон-

⁶² Див.: Левицький М. Патріарх Філарет: «Для нас, українців, особливо бажаним є єднання з Українською Греко-католицькою Церквою». — Час, 21 липня 2000р., с.5.

⁶³ Людина і світ, 2000, №6, с.7.

⁶⁴ Речинский С. «Духовное единение» Украины вокруг «Киевщины» продолжается. — Независимость, 27 мая 1997г., с.13.

⁶⁵ Це сталося під час його поїздки по Житомирській області. Пізніше, на Урочистій ювілейній академії, присвяченій 2000-літтю Різдва Христового (січень 2000р.) Президент Л.Кучма закликав до об'єднання українських православних Церков у єдину Помісну Церкву.

стантинопольського) Патріарха Варфоломея I. Ще в 1995р. він прийняв до юрисдикції УПЦ в США та УАПЦ в діаспорі, а також відновив юрисдикцію над Православною Автономною Апостольською Церквою Естонії, внаслідок чого було тимчасово припинене молитовне спілкування Москви з Константинополем. Зазначені події стали причиною відмови Алексія II від участі у двох зустрічах Предстоятелів Помісних Церков. Лише у вересні 1997р. відбулася зустріч патріархів в Одесі, де Варфоломей I підтвердив, що визнає на території України лише УПЦ в юрисдикції Московського Патріархату.

Однак під час переговорів представників Московського та Константинопольського патріархатів (червень 2000р., Цюрих), представники Константинопольського Патріархату з метою вирішення проблеми українських православних Церков запропонували провести переговори за участю представників УПЦ, УПЦ-КП, УАПЦ, а також державних структур України.

На той час була вже широко відома інформація про можливий перехід під омофор Константинопольського Патріарха УАПЦ — шляхом її об'єднання з УАПЦ в діаспорі.

Поширення впливу Константинопольського Патріарха на вирішення проблем українського православ'я викликало різко негативну реакцію Московського Патріархату і, відповідно, УПЦ.

Архієрейський Собор УПЦ (липень 2000р.), розглянувши питання об'єднання Церков, виніс рішення про передчасність такого кроку, з огляду на можливість нового розколу, і прийняв звернення до Вселенського Патріарха з проханням про невтручання у справи православних Церков України.

Отже, консультативні зустрічі між українськими православними Церквами та Архієрейські собори православних Церков з'ясували відмінності позицій сторін щодо засад переговорів та об'єднання. Ієрархи УПЦ вважають, що форсування об'єднання православних Церков інспірується політиками і ігнорує внутрішні церковні настанови та настрої вірних. УПЦ наполягає на переговорах в богословському полі. Цю позицію поділяє і УАПЦ. Натомість УПЦ-КП прагне вести переговори в позадогматичному, скоріше політичному, полі⁶⁶. Діалог на різних полях проблеми практично неможливий.

Громадська думка в питанні утворення (а отже, істотної підтримки) Єдиної Помісної Православної Церкви в Україні не визначилась. Як з'ясувало опитування, проведене соціологічною службою УЦЕПД серпні 2000р., ідею створення Єдиної Помісної Православної Церкви підтримують 39,9% респондентів,

не підтримують — 42,8%. При цьому кожен п'ятий з прихильників ідеї об'єднання (22%) не зміг відповісти, яка з існуючих нині Церков могла б стати центром об'єднання. УПЦ-КП назвали таким центром 47% респондентів з числа прихильників ідеї об'єднання, УПЦ — 17,9%, УАПЦ — 9,9%.

Лише 14,4% опитаних вважають об'єднання Церков обов'язком влади, 63,1% — переконані, що представники влади не повинні втручатися у відносини православних Церков, у т.ч. 32,3% вважають, що таке втручання надмірно політизує проблему і не має нічого спільного з вболіванням за релігію, віру, Церкву.

Поза сумнівом, існування трьох Церков одного віросповідання є явищем аномальним. Але воно лише відбиває певні аномальні суспільно-політичні реалії України, які адміністративними методами не можуть бути усунені.

«Поліцерковність православ'я» відтворює історично зумовлені, регіонально закріплені відмінності способу життя, менталітету, мовно-культурних переваг та геополітичних орієнтацій населення України, західної та східної частин країни.

Показані в розділі 1 особливості регіонального розміщення громад трьох православних Церков свідчать, що Церкви, які називають «національними», зосереджені переважно на Заході України. УПЦ майже витіснена на східні, центральні та південні території, за виключенням Закарпаття (з його надзвичайно багатоетнічним і багатокультурним населенням). Протягом восьми років (з моменту оформлення трьох православних Церков), регіонально визначений характер їх поширення в Україні практично не змінився. Це означає, по-перше, що з явища, яке було наслідком регіональних відмінностей між Сходом і Заходом, «поліцерковність православ'я» перетворюється на чинник закріплення та відтворення цих відмінностей, іншими словами — на чинник регіоналізації України. По-друге, що об'єднання православ'я може відбутися лише на засадах, які не включають в якості провідних етнічний, мовно-культурний та політичний чинники, тобто на засадах не етнічної, а громадянської солідарності. В іншому випадку будь-які намагання об'єднати православні Церкви можуть призвести до загострення міжправославних стосунків та нових розколів.

2.4 МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ МІЖЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН

Міжцерковні стосунки не є виключно внутрішньою проблемою України. Існують ряд чинників, що виводять міжцерковні стосунки в площину міжнародних відносин. *По-перше*, міжнародні угоди, до яких приєдналася

⁶⁶ Див.: Єпископ Софроний: «Сначала надо примириться с Богом». — Регион, 2 октября 1999г., с.11.

Україна, регламентують дотримання принципу свободи совісті. Тому здатність України забезпечити міжцерковну злагоду та гарантувати здійснення права на свободу совісті позначається на її міжнародному іміджі. По-друге, центри багатьох релігійних організацій, які діють в Україні, знаходяться за кордоном; і навпаки, інститути українських Церков існують на території інших держав. Тому напруження в стосунках між релігійними організаціями, між ними та органами державної влади всередині країн позначається на міждержавних відносинах. Тим більше, що учасники протистоянь намагаються залучити на свою сторону етнічно споріднену діаспору з інших країн (якщо мова йде про національну меншину, то країну проживання етнічної більшості). Таким чином, відбувається інтернаціоналізація конфлікту та його вихід на рівень міждержавних відносин. Така ситуація спостерігається, наприклад, навколо існування громад УПЦ-КП в Росії⁶⁷ та суперечностей між УПЦ та УГКЦ, а також міжправославного розколу в Україні.

В гуманітарну проблематику російсько-українських відносин, окрім мовних, залучаються проблеми дотримання прав етнічних росіян на свободу совісті, що пов'язано, зокрема, зі становищем УПЦ. До кола проблем міжнародних відносин належить і проблема активізації ісламу в Україні, зокрема в Криму. Громади мусульман зазнають відчутного впливу з боку різних ісламських структур, в т.ч. фундаменталістського та екстремістського спрямування. Мова йде про організації «Сірі

вовки», «Брати мусульмани»⁶⁸ та інших, які пов'язують з причетністю до міжнародного тероризму або ведення бойових дій на території інших держав⁶⁹. Будь-яка активність цих організацій в Україні може викликати ускладнення в її відносинах з тими державами, на території яких існують конфлікти між державною владою та ісламськими екстремістськими організаціями. Так, деякі ЗМІ Росії вже протягом тривалого часу нагнітають ситуацію навколо Криму, роблячи заяви про зв'язки кримських татар з чеченськими бойовиками⁷⁰.

Через релігійні організації іноді здійснюється небажаний вплив на сепаратистські настрої деяких етнічних спільнот, які проживають на території України. Так, існують твердження про підтримку русинства на Закарпатті з боку УПЦ⁷¹.

На початку 90-х років під юрисдикцію Патріарха Румунської Православної Церкви Теоктиста відійшли декілька епархій, розташованих на тій території Чернівецької та Одеської областей, яка входила до складу Румунії до 1940р. При цьому на церковні громади справляють вплив Християнсько-демократичний альянс румун та Асоціація «За Бесарабію і Буковину», центри яких знаходяться в Румунії. За їх сприяння, у молдавських і румунських селах Одеської обл. навчання ведеться за румунськими підручниками, в окремих школах вивчається історія «Великої Румунії». Подібна практика може зумовити негативний вплив на стан україно-румунських відносин.

Відокремлення Церкви від держави не означає відмови від їх взаємної відповідальності. Характер внутрішніх міжцерковних стосунків позначається на міжнародному іміджі України і впливає на її зовнішню політику.

2.5 ЧИННИКИ, ЩО ЗУМОВЛЮЮТЬ НАПРУЖЕНІСТЬ У МІЖКОНФЕСІЙНИХ СТОСУНКАХ

Аналіз конфліктів, що відбувалися протягом останнього десятиліття у церковно-релігійному середовищі України, дає можливість сформулювати головні чинники їх виникнення.

⁶⁷ У Росії існують два єпископати УПЦ-КП: Білогородсько-Московський та Єнісейсько-Тобольський. У 1997р., відповідно до чинного законодавства РФ, громада УПЦ-КП в м.Ногінську Московської області була позбавлена культової споруди — як така, що вийшла з-під юрисдикції Московського Патріархату. З цього приводу ряд українських ЗМІ, громадських організацій та політичних партій національно-демократичного спрямування виступили з заявами протесту. МЗС України надіслав російській стороні ноту, в якій висловив стурбованість з приводу дискримінації громади української Церкви.

⁶⁸ Протягом 1990-1997рр. в Україні створені 11 громадських організацій мусульманського спрямування, які тією чи іншою мірою причетні до партії «Брати мусульмани». Влітку 1997р. в м.Ірпін відбулася міжнародна конференція, у якій взяли участь близько 40 представників мусульманських екстремістських угруповань України, а також делегати із Судану, Сирії, Лівану. Див.: Сингаевский А. Ваххабизм прост, как столб, и агрессивен, как серная кислота. — Факты, 20 января 2000г., с.14.

⁶⁹ Проблема впливу ісламського екстремізму обговорювалась на ІІ курултай мусульман Криму (грудень 1999р., Сімферополь). Муфтії мусульман України А.Тамім сказав з цього приводу: «Ми виступаємо проти будь-яких крайнощів і екстремістських течій, які, на жаль, існують». Див.: УНІАН, 12 грудня 1999р.

⁷⁰ «В Кримських мечетях звучать заклички до джихада. Йде вербування молоді для відправки на Кавказ... За даними газети «Крымская правда», щонайменше 40 «воїнів Аллаха» вже перебувають у ваххабістських таборах у Чечні.» Див.: Ядуха В. Зоны отдыха для террористов: Крым может превратиться в рассадник исламского экстремизма. — Русское бюро новостей, 25 октября 1999г.

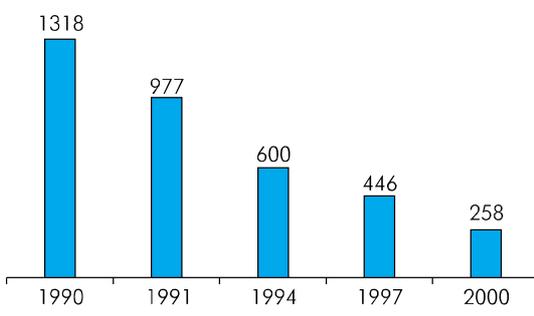
⁷¹ Гаврош О. Дорога в нікуди: Спроба створити новий народ зазнала фіаско. — Політика і культура, 2000, №27, с.26-27.

Релігійні організації недостатньо забезпечені культовими спорудами

Повернення Церквам та релігійним організаціям частини культових будівель (що використовувалися не за призначенням), церковного майна, а також активне будівництво культових споруд дозволили значною мірою пом'якшити проблему недостатньої кількості молитовних приміщень. Про поліпшення ситуації свідчить неухильне скорочення кількості так званих «гарячих точок» — населених пунктів, де відбуваються міжконфесійні конфлікти на майновому підґрунті (див. діаграму).

Кількість населених пунктів України, де відбуваються міжконфесійні конфлікти на майновому підґрунті, одиниць

Водночас, протистояння у цьому секторі все більше зосереджуються навколо досить невеликої кількості культових споруд, які є національним надбанням. Такі суперечності мають, як правило, політичне забарвлення. Прикладом можуть слугувати суперечності між УПЦ та УПЦ-КП навколо Свято-Успенського собору Києво-печерської Лаври.

Рівень толерантності в міжцерковних стосунках є недостатнім

Це особливо виявилось, наприклад, у ситуації з запрошенням до України Папи Римського Іоана Павла II. Відразу після оприлюднення інформації про можливість такого візиту вищі ієрархи православних Церков зробили заяви про його неприйнятність.

Митрополит Володимир заявив: «Жодна з 15 держав, що знаходяться під омофором православ'я, не приймала на своїй території пап. Так чому ж Україна, де більше тисячі років процвітає православ'я, повинна приймати вищого посланця Ватикану»⁷². Патріарх

Філарет також оприлюдив свою позицію: «Вважаю, що за нинішніх складних стосунків між греко-католицькою і православною Церквами приїзд Папи в Україну неможливий. Ще не настав час, щоб він сюди приїхав»⁷³. Пізніше патріарх Філарет зауважував: «Папа не має жодних контактів з Київським Патріархатом, і візит за цих умов лише закріпить розділення Православ'я. Крім того, слід спочатку ліквідувати конфлікти між православними та греко-католиками в західних областях України. Потрібно відкинути звинувачення один одного і поставити своєю метою об'єднання українського Православ'я»⁷⁴.

Інші чинники, що зумовлюють напругу у відносинах між Церквами, в т.ч. історичного, політичного, соціального характеру, досить широко обговорюються в ЗМІ і частково висвітлені в розділах 1, 3 Аналітичної доповіді.

ВИСНОВКИ

Релігійно-церковне життя в Україні зберігає ряд актуально та потенційно конфліктних проблем.

Джерелом конфліктності в полі церковно-релігійного життя залишається міжправославний розкол. Можна стверджувати, що ближчим часом розкол православ'я буде зберігатися, в т.ч. як постійний чинник напруженості міжцерковних та церковно-державних відносин.

Поділ українського православ'я та православно-греко-католицьке протистояння є відбитком стану українського суспільства, відмінностей у його національному, політичному та геополітичному самовизначенні. Конфесійна належність стає чинником політичної ідентифікації, політичного самовизначення громадян України.

Накладаючись на регіонально-відмінні історичні та культурні особливості, релігійний чинник несе в собі значний конфліктний потенціал, що може суттєво впливати на стабільність українського суспільства.

Зберігає потенціал конфліктності і майнове питання, що залишається досить гострим для релігійних організацій, з огляду на їх недостатню забезпеченість культовими спорудами.

⁷² Митрополит Киевский и всея Украины Владимир Сабодан. — Правда Украины, 26 ноября 1996г., с.1.

⁷³ Див.: Іванів Д. Шлях до виборів як дорога до храму. — Україна молода, 6 грудня 1996р., с.3.

⁷⁴ Див.: Стяг, 1999, №3, с.5.

3. ЦЕРКВА І СУСПІЛЬСТВО

У цьому розділі розглядаються питання законодавчого забезпечення принципу свободи совісті та діяльності релігійних організацій в Україні, аналізуються відносини Церкви з державними установами, освітніми закладами, висвітлюються політичні та соціальні аспекти діяльності Церкви.

3.1 ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ СВОБОДИ СОВІСТІ ТА ДІЯЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Діяльність Церков і релігійних організацій (як юридичних осіб), міжконфесійні та церковно-державні правовідносини регулюються Конституцією України (стаття 35) і Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації»⁷⁵. Окремі питання, пов'язані з діяльністю релігійних організацій та здійсненням громадянами права на свободу совісті, нормуються іншими законодавчими актами⁷⁶.

Чинне законодавство України з питань забезпечення свободи совісті має в цілому демократичний характер і відповідає нормам міжнародного права, зокрема Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакту про громадянські та політичні права, рекомендаціям Парламентської Асамблеї Ради Європи №190 (1995р.).

Водночас, практика міжцерковних відносин, здійснення громадянами права на свободу совісті в умовах поширення новітніх релігійних течій свідчать про те, що чинне законодавство не повною мірою враховує сучасні реалії церковно-релігійного життя, су-

перечності, що виникають у полі міжцерковних стосунків, а також наслідки впливу на громадян деяких деструктивних релігійних новоутворень.

Учасники постійно діючого Круглого столу УЦЕПД «Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин» неодноразово зверталися до обговорення питань законодавчого забезпечення діяльності релігійних організацій та здійснення принципу свободи совісті⁷⁷. Головними недоліками чинного законодавства, на думку учасників Круглого столу, є наступні.

❖ *Невизнання Церков, які мають ієрархічну будову, у якості самостійних суб'єктів правовідносин⁷⁸. Це не лише суперечить внутрішнім приписам ієрархізованих Церков, але й ускладнює управління громадами з боку вищих церковних органів, уможливорює практично безперешкодну зміну громадами підпорядкування тому чи іншому релігійному центрові, що спричиняє міжконфесійну напругу. Між тим, за умови визнання Церкви цілісним і самостійним суб'єктом правовідносин вищий орган управління Церквою брав би на себе всю повноту відповідальності за діяльність складових своєї структури. Це дозволило б уникнути втручання держави у внутрішні організаційні справи Церкви⁷⁹;*

⁷⁵ Закон був прийнятий 23 квітня 1991р. Протягом 1992-1995рр. до нього було внесено ряд змін і доповнень.

⁷⁶ Задоволення релігійних потреб військовослужбовців регулює Закон України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»; виконання військового обов'язку віруючими деяких релігійних напрямів — Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу»; характер освіти в навчальних закладах, створених релігійними організаціями, — Закон України «Про освіту».

⁷⁷ Підсумкові документи засідання Круглого столу від 25 червня та від 16 листопада 1996р.

⁷⁸ Згідно з чинним законодавством, юридичними особами вважаються релігійні громади, а також інші структурні підрозділи Церков. Церкви ж розглядаються як об'єднання релігійних організацій і як такі — юридичними особами не визнаються. Законодавець не розрізняє релігійні організації, що мають ієрархічну будову — а саме до таких організацій належать найчисельніші Церкви України (православні, греко-католицька та католицька) та релігійні утворення переважно протестантських напрямів, у яких кожна громада може існувати автономно.

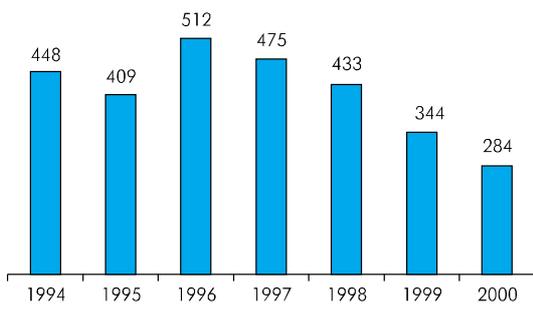
⁷⁹ Категорично проти пропозиції щодо визнання ієрархізованих Церков юридичними особами висловилися представники лише однієї ієрархізованої Церкви — УПЦ-КП. Див.: Підсумковий документ засідання Круглого столу 30 березня 1999р. «Релігія і влада в Україні: розвиток правових засад взаємовідносин у проекті Закону України «Про свободу світогляду та релігійні організації».

❖ *Втручання держави у вирішення питань почергового використання культових будівель, законодавчо закріплене в 1993р. доповненням до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Це було зроблено з огляду на недостатнє забезпечення релігійних громад культовими будівлями. Закон дозволяє фактично примусове запровадження почерговості у використанні культових споруд, які перебувають у державній власності, причому — за рішенням місцевих органів влади⁸⁰.*

Досвід почергового користування культовими будівлями засвідчив його конфліктний характер. Почергові служіння нерідко використовуються як нагода для захоплення храму однією з громад, до якої, як правило, прихильна місцева влада⁸¹. Відмова ж від почергового служіння може бути використана для зняття релігійної громади з реєстрації — як такої, що не виконує легітимні розпорядження органів влади⁸² (див. діаграму).

Кількість культових будівель, що знаходяться у почерговому користуванні, одиниць

На думку експертів УЦЕПД, почергове використання культових споруд і майна слід визнати внутрішньою справою Церкви, воно має застосовуватися виключно за обопільною згодою релігійних організацій без будь-якого втручання державних структур.

❖ *Чинне законодавство не вносить масову пропаганду вчень та релігійної практики новітніх релігійних рухів, які поширюються в Україні. Не дивлячись на досвід судового процесу над керівниками «Білого братства», який визнав факт деструктивного впливу на*

психічне здоров'я людини релігійної практики цього новоутворення, подібні ситуації не передбачені прийнятим у 1999р. Законом України «Про психіатричну допомогу», а законопроект про психологічний захист громадян від деструктивних впливів до цього часу не розроблений. Залишається офіційно не визначеним і характер «масових зцілень», які є елементом релігійної практики деяких новітніх релігійних угруповань. Між тим, активні дискусії з цього приводу в ЗМІ та суперечливість громадської думки потребують від державних структур відповідної реакції.

За результатами досліджень, проведених соціологічною службою УЦЕПД в серпні 2000р., 59,6% опитаних негативно ставляться до діяльності зарубіжних проповідників неорелігійних напрямів; 43,5% — вважають таку діяльність шахрайством, що приносить його організаторам матеріальну вигоду; 23,2% — переконані, що пропаганда «масових зцілень» надзвичайно шкідлива, оскільки багатьом людям навіюється сподівання на чудо, вони не лікуються і тим самим ризикують своїм здоров'ям, а іноді — й життям. Майже 14% опитаних впевнені, що масові проповіді з демонстрацією зцілень справляють негативний вплив на психічне здоров'я людини. При цьому лише чверть (25,8%) громадян з цієї групи респондентів вважають, що діяльність проповідників не слід забороняти, оскільки люди повинні мати право вибору і самі відповідати за його наслідки; майже половина вважають, що подібна діяльність має бути заборонена законом. Майже 40% від усіх опитаних впевнені, що релігійна пропаганда в електронних ЗМІ має бути заборонена, а всі релігійні проповіді та обряди повинні відбуватися лише у культових приміщеннях і не транслюватися на масову аудиторію.

Для захисту громадян від деструктивного впливу релігійної практики окремих новітніх релігійних течій необхідно розробити законопроект про психологічний захист громадян. Доцільно також утворити державну науково-дослідну структуру для вивчення впливу новітніх релігійних практик на здоров'я людини та інформування громадськості про можливі загрози.

⁸⁰ Закон містить положення: «Культова будівля і майно, що є державною власністю, може передаватися у почергове користування двом чи більше релігійним громадам за їх взаємною згодою. За відсутності такої згоди орган виконавчої влади своїм рішенням визначає порядок користування культовою будівлею і майном шляхом укладення з кожною громадою окремого договору».

⁸¹ Наприклад, громадами УПЦ-КП були захоплені в одноосібне користування храми в м.Острозі Рівненської області (жовтень 1997р.), у с.Оришківці Лановецького району Тернопільської області (березень 1999р.) — у цих випадках можливості користуватися храмами були позбавлені громади УПЦ; у с.Хом'яківці Тисменецького району Івано-Франківської області на ґрунті почергового користування храмом у січні 1997р. сталося силове зіткнення громад УГКЦ та УАПЦ, в якому взяли участь понад 400 осіб.

⁸² Так, за відмову від почергових служінь була позбавлена реєстрації громада УАПЦ в с.Верхнє Стинове Стрийського району Львівської області, а храм, що знаходився в її користуванні було передано громаді УГКЦ;

3.2 ЦЕРКВА І ДЕРЖАВА

Основоположними конституційними принципами державно-церковних відносин в Україні є відокремлення Церкви від держави і пріоритет прав людини.

Принцип відокремлення Церкви від держави передбачає їх взаємне невтручання в компетенцію одне одного: держави — в питанні врівнювання, культу, внутрішнього устрою Церкви, включаючи вирішення кадрових питань; Церкви — в діяльність державних структур, у т.ч. в галузі забезпечення права людини на свободу совісті.

Пріоритет прав людини на свободу совісті передбачає їх верховенство над правами Церкви (як інституції) на визначену статутом діяльність. З цього випливають три основні принципи взаємодії Церкви і держави. *По-перше*, жодна Церква не може претендувати на особливе становище, а держава повинна дотримуватися принципу рівності Церков. *По-друге*, держава зобов'язана забезпечити можливість здійснення релігійними організаціями їх містичних функцій (вирішити правові, майнові та інші питання, що входять до її компетенції). *По-третє*, держава зобов'язана втрутитись, якщо йдеться про порушення прав людини в релігійній практиці Церкви (забезпечення захисту від деструктивного психологічного впливу, недопущення міжрелігійної ворожнечі або протистояння між віруючими і невіруючими).

Забезпечення права громадян на свободу совісті зумовлює **співпрацю держави і Церкви в галузі релігійної освіти** (державне визнання релігійної освіти як професійної, забезпечення умов для релігійної освіти та виховання).

З огляду на конституційне закріплення принципу відокремлення Церкви від держави, співпраця держави і Церкви в галузі доброчинства і морально-етичного виховання населення може здійснюватися виключно на засадах доброї волі, дотримання законодавства і громадської підтримки.

Період становлення церковно-державних відносин в Україні практично завершується. Утворено інститути, що координують відносини між Церквою та державою: з боку держави — це Державний комітет України в справах релігій; з боку Церкви — Всеукраїнська Рада Церков, яка є незалежним кон-

сультативно-дорадчим органом з правом ухвалення рішень рекомендаційного характеру.

Відносини між Церквою і державою набувають характеру рівноправного діалогу. Про це свідчить практика зустрічей представників Церков та вищого керівництва держави, позитивна реакція державних структур на окремі пропозиції Церкви⁸³.

Позитивний вплив на церковно-державні відносини справило Звернення Президента України до Церков та релігійних організацій України, проголошене 11 червня 1999р. на засіданні Всеукраїнської Ради Церков. Від імені держави Президент Л.Кучма висловив думку про необхідність морально-політичної реабілітації Церкви як суспільного інституту, що постраждав від тоталітарного режиму, та засудив політику насильства стосовно релігії, Церкви і віруючих. Звернення Президента було сприйняте Церквами як акт покаяння влади.

Позитивної оцінки заслуговує досить жорстка, але виважена позиція керівництва держави і правоохоронних органів в ситуації, що виникла навколо освячення Свято-Успенського собору в серпні 2000р.

Водночас, практика церковно-релігійного життя засвідчує і ряд негативних моментів у стосунках між Церквою і державою.

Існує тенденція до формування «регіонального законодавства» щодо релігійних організацій. Деякі місцеві органи влади займають упереджену позицію і підтримують певні конфесії на шкоду іншим, наприклад, у питаннях реєстрації релігійних громад чи зміни ними підпорядкування; відведення земельних ділянок для будівництва храмів; надання пільг в оподаткуванні (в частині місцевих податків)⁸⁴. Такі дії влади свідчать про невизначеність певних положень чинного законодавства про свободу совісті, що допускає їх неоднозначне трактування, а також про порушення закону представниками місцевої влади.

Зволікається повернення Церкві культурних будівель та майна. Відомі факти невиконання розпоряджень Президента України щодо повернення Церкві культурних споруд, які використовуються не за призначенням. Не отримали правового забезпечення питання реституції — повернення Церкві земельних угідь і нерухомого майна. Іноді колишнє

⁸³ Наприклад, держава врахувала негативну позицію частини православних віруючих, коли близько 52 тис. громадян подали заяви про відмову від одержання ідентифікаційних податкових номерів з релігійних мотивів.

⁸⁴ Так, в Автономній Республіці Крим з 1995р. зволікається вирішення питання про відведення земельної ділянки для будівництва храму УГКЦ; у м. Львові місцева влада перешкоджає будівництву храму УПЦ, сприяючи водночас передачі земельної ділянки громаді УПЦ-КП: Див.: Звернення до Президента України Л.Д.Кучми протоієрея Володимира Кузьо. — Новый век, 22 июля 2000г., с.10. Про ангажоване втручання місцевих органів влади Західного регіону йшлося також у виступах у ЗМІ митрополита Володимира: «В окремих областях і районах, особливо західної частини України, часто ще немає потрібного взаєморозуміння... Мають місце захоплення храмів, гоніння на православних мирян і духовенство. Місцеві власті часто йдуть на неприпустимий компроміс, реєструючи паралельні громади із різних конфесій з правом користування одним храмом. Через це виникають нові конфлікти». Див.: Храм — не коммунальная квартира. — Киевские новости, 26 января 1996г.

Як Ви оцінюєте (а) балотування представників духовенства або віруючих до Верховної Ради України та місцевих Рад; (б) підтримку духовенством або керівництвом Церкви на виборах до Верховної Ради України політичних партій або окремих кандидатів, кандидатів у Президенти України, рекомендації Церкви щодо відповідей на питання референдумів?

Т о ч к а з о р у

Голова Синодальної богословської комісії Української Православної Церкви архієпископ Львівський і Галицький АВГУСТИН

В Україні Церква відділена від держави, але не відділена від народу, від суспільства. Сьогодні між державою і Церквою вперше за довгий період часу складаються стосунки мирного співжиття і взаємного розуміння. І тому треба усвідомити, що кожне необачне слово, сказане з амвона, з проповідницької кафедри на адресу тих чи інших владних структур, може призвести до погіршення цих стосунків.

Церква завжди повинна нести слово миру і ні в якому разі не ставати рупором для критики існуючого ладу. У Церкві є слово втіхи для засмучених, заспокійливе слово для розбурханих та стривожених. Проповідь, що будується на негативі, в цей час в Україні недоцільна.

Разом з тим, Церква не може бути байдужим спостерігачем у ситуації, коли державна влада переступає певну межу, наприклад, у випадку скоєння «гріхів, що волають до неба про помсту», або сприяє скоєнню таких гріхів, як зокрема, скривдження вбогих, вдів, сиріт, невчасна виплата заробітної платні, пенсій. У такому випадку Церква вустами ієрархів підносить голос на захист принижених, ображених, просить владу схаменутися, закликає її гідно й сумлінно виконувати свої найголовніші обов'язки щодо громадян держави.

Керуючий справами патріархії Української Автокефальної Православної Церкви архієпископ Харківський і Полтавський ІГОР (Ісиченко)

Безпосередня участь священнослужителів у виборах як кандидатів у президенти чи депутати Рад різних рівнів Церквою не схвалюється, оскільки служіння на виборній посаді робить неможливим повноцінне виконання ними ієрейської, душпастирської місії. Маємо окремі канони, котрі прямо забороняють священнослужителям виконання певних суспільних повноважень. Однак, маємо в новітній історії приклад, коли глава Помісної Православної Церкви, архієпископ Макарій, був певний час навіть Президентом Республіки Кіпр. Правда, саме Церква досить критично ставиться до його досвіду.

Православна Церква цілком прихильно ставиться до активної участі своїх вірних у політичному житті як кандидатів у президенти або народні депутати, членів партій, працівників виборчих команд. Адже це і є виявом діяльного служіння ближньому на полі суспільного життя. Але Церква, як універсальна форма єднання людей у містичному Тілі Христовому, не може ототожнювати себе з певною частиною суспільства, протиставленою іншим частинам. Її вірні, в т.ч. представники духовенства, не виступають у передвиборних кампаніях представниками Церкви. Вони реалізують свою особисту свободу вибору, боронять на полі політики християнські цінності, не маючи монопольного права репрезентувати Церкву.

Найбільшу небезпеку кожного референдуму чи виборчої кампанії Церква вбачає в суспільному розбраті, зникненні духу любові й християнської солідарності. До того ж, Церква завжди з застереженнями ставиться до вибору більшості. Мудрість історії дає їй безліч прикладів того, як вибір більшості виявлявся хибним. Ісус Христос був приречений на розп'яття волею більшості народу під час свого роду референдуму. Тому не можна ані вважати наслідки референдуму беззаперечною істиною, ані ігнорувати право меншості, котре в демократичній державі завжди повинне бути застережене.

Патріарх Київський і всієї Руси-України ФІЛАРЕТ

Наша свята Церква проти участі архієреїв і духівництва в роботі Верховної Ради, місцевих рад і виконавчої влади всіх рівнів — від Кабінету Міністрів до сільських рад. По-перше, тому, що церковні канони забороняють змішувати, замінити, поєднувати світську й церковну владу. По-друге, архієреї і священники не є професіоналами в галузях державного й адміністративного управління. Маємо приклад, як дехто в білому клобуці "засідав" у Верховній Раді, як він голосував, що говорив: нічого доброго, крім компрометації Церкви й ганьби, з цього не вийшло. У представників Церкви інші завдання, ніж у політиків, і вони не повинні йти у владу.

Перебуваючи поза владою і поза політикою, архієреї і духівництво в жодному випадку не повинні брати участі в агітаційних кампаніях за ті чи інші політичні партії, за тих чи інших кандидатів до парламенту, до місцевих рад і на пост Президента України, а також не повинні давати рекомендацій, як відповідати на питання референдумів. Але це лише один бік медалі. Другий бік медалі випливає з того, що Церква в усіх її структурах діє на території певної держави, і всі її частини — від предстоятеля до мирянина — є членами суспільства, отже, електоратом. І тут Церква як сукупність громадян "має право мати право" на свою думку: які політики й політичні угруповання виступають за добро, а які проти добра.

Голова Всеукраїнського Союзу об'єднаних євангельських християн-баптистів Григорій КОМЕНДАНТ

Балотування представників Церкви до Верховної Ради України та місцевих Рад є неприпустимим, адже це — теократія. У випадку обрання він повинен залишити своє служіння, сан, зняти священничі ризи і в жодному випадку не виступати від імені Церкви. «Двом панам служити не можна», — гласить Євангелія; не до лиця також Церкві і її керівництву підтримувати на виборах до Верховної Ради України якусь політичну партію, або ж окремих представників, які виставляють свою приналежність до неї. Кандидати у Президенти України взагалі повинні бути позапартійними, щоб бути однаково доступними і прийнятними для всіх людей.

Конкретні рекомендації віруючим для виборів, референдумів є також небажаними. Єдина порада — керуватись власним СУМЛІННЯМ, адже «совість», за словами Григорія Сковороди, є голосом Божим усередині кожної людини. Правда, вона дуже чутлива: відразу перестає говорити, якщо перестають її слухати». На допомогу їй повинна прийти громадянська ЗРІЛІСТЬ і національна СВІДОМІСТЬ. Власне, пробудити їх і налаштувати є завданням Церкви.

Ваше ставлення до політичних партій, що мають у своїх назвах слово «християнська», до об'єднань народних депутатів, які проголошують своєю метою захист інтересів тієї чи іншої Церкви?

Т о ч к а з о р у

Керуючий справами патріархії Української Автокефальної Православної Церкви архієпископ Харківський і Полтавський ІГОР (Ліщенко)

Мені як громадянину України незрозуміло, чому лобістські об'єднання, побудовані на ідеї антиконституційного втручання у внутрішні справи відокремлених від держави релігійних організацій, об'єднання, що пропагують ворожнечу на конфесійній основі, можуть існувати у вищому законодавчому органі моєї держави. Чому не реєструється депутатська група, скажімо, «За монополію Газпрому», але легально діє цілком тотожна їй група «За єдину Помісну Церкву»? Вищою мірою абсурдна ситуація, яка свідчить головню про незрілість української демократії та комсомольські амбіції окремих депутатів, готових прийняти на себе керівництво церковними справами, як Йосиф Сталін у 1943р. Дуже показово: Патріархія Української Автокефальної Православної Церкви довідується про документи, видані цими групами, із католицької та зарубіжної політичної преси. З Православними Церквами, що їх збираються об'єднувати ці депутатські групи, автори заяв, декларацій і концепцій не тільки попередньо не консультуються — вони навіть не ставлять Церкви до відома про свої рішення.

Рівень компетентності й коректності політичних партій християнсько-демократичного спектру є надто різним, щоб оцінювати їх у цілому. Поява таких партій у сучасній Україні закономірна. Але усвідомлення ними свого становища відносно Церкви часто заслуговує на критику. Дехто з лідерів таких партій часом бував не проти підмінити Церкву або вирішувати партійними методами суто церковні справи (скажімо, ту саму справу об'єднання Церков). Не раз роль Церкви не проти були б звести до декоративної присутності вищого ієрарха на партійному форумі як звичайного статиста.

Але маємо й позитивні приклади звернення до Церкви за душпастирською опікою. Мені дуже імпонує ідея п. Валерія Бабича утворити при Всеукраїнському об'єднанні християн Духову Раду з представників різних конфесій. Щоправда, інтенсивність діяльності цієї Ради не надто велика, але сама ідея добра. Приємно, що Християнсько-Народний Союз став звертатися до Патріархії при організації різного роду навчань, семінарів, конференцій, цікавлячись нашою оцінкою окремих аспектів суспільного життя. Решта ж політичних сил, котрі окреслили себе як «християнські», і надалі згадують про Церкву лише перед виборами.

церковне майно та будівлі взагалі приватизуються світськими структурами та приватними особами. Така практика не сприяє встановленню довіри Церкви до влади і може створити напругу в церковно-державних відносинах.

Залишається невирішеним питання визнання державою богословської освіти. Порядок атестації духовних навчальних закладів ще не розроблено, тому державні органи фактично не визнають документи про вищу та середню богословську освіту. Це унеможливає професійну роботу фахівців-богословів у державних закладах і, як наслідок, зужує можливості релігійних організацій в підготовці кадрів.

Держава має забезпечити неухильне (і неупереджене) дотримання чинного законодавства, що регулює діяльність Церкви, і унеможливити порушення законів органами державної влади в регіонах.

3.3 ЦЕРКВА І ПОЛІТИКА

Політичний поділ суспільства — характерна риса етапу трансформації. На цьому

етапі стабілізуючу роль може відігравати Церква, оскільки вона має значний моральний авторитет і високий рівень суспільної довіри. Але, на відміну від посткомуністичних країн, де в період демократизації та «оксамитових революцій» Церква відіграла консолідуючу роль, в Україні політичні поділи супроводжувались і посилювались церковно-релігійними. **Навколо Церков групувались політичні та громадські структури, які мали різні позиції щодо того, якою має бути незалежна Україна. В основі поділу лежали два питання: національний характер держави (Україна має бути державою титульної чи політичної нації?) та її геополітичні пріоритети (орієнтація на Захід чи на тісні зв'язки з країнами СНД?).**

Прихильники національної держави, зорієнтованої на Захід, активно підтримували відновлення УГКЦ, УАПЦ, пізніше — утворення УПЦ-КП. Тому ці Церкви користуються підтримкою правих, праворадикальних і деяких правоцентристських партій: Конгресу Українських Націоналістів, Організації Українських Націоналістів; Української Національної Асамблеї; Соціал-національної партії України, партії «Братство»; Української Національно-консервативної партії; Республікансько-Християнської партії; Народного Руху України, Української Республіканської партії, партії «Собор» та деяких інших. На підтримку УПЦ-КП зорієнтоване депутатське об'єднання «На захист українського православ'я».

Опоненти ідеї національної держави та прозахідного курсу України згуртувались навколо УПЦ. Церква має тісні зв'язки з депутатським об'єднанням «На підтримку ка-

Патріарх Київський і
всієї Русі-України
ФІЛАРЕТ

Ми підтримуємо всі політичні партії дійсного (а не декларованого) демократичного і державотворчого спрямування, бо немає завдань для всіх нас у цьому земному житті, вищих за добро для народу і за зміцнення Української держави, за відродження якої ми молилися і боролися багато років. В тому числі й особливо ми підтримуємо християнські партії. Їх кілька в Україні, з більшими чи меншими орієнтаціями на певні християнські Церкви і конфесії. Але це не означає, що кожна партія, яка має у своїй зареєстрованій назві слово «християнська», є такою насправді. Приємно усвідомлювати, що слово «християнський» стало користуватися такою великою повагою і навіть увійшло в моду. Адже на нашій пам'яті часи, коли цього слова хохалися й уникали його вживати. А тепер все помінялося на 180 градусів. І тут, на жаль, може бути небезпека. Бо християнами себе часом називають і єретики, тайні і явні богохульники, адепти агресивних сект. І якщо, не дай Боже, вони почнуть проникати в українські партії, які мають у своїх назвах слово «християнська», то на нашу підтримку хай такі «християнські партії» не розраховують.

Що це, скажіть, за лідер або член християнської партії, який не ходить до церкви, не бере участі в богослужіннях? Він може сказати: «Я молюся вдома». Ні, молитви вдома не досить. Ходіння до церкви — це не ходіння на прогулянку або на зібрання клубу за інтересами. Це акт віри, дорога до спасіння. Не беручи участі в Літургії, у її найвищій спасенній вершині — Святій Євхаристії із сповіддю і причастям, християнин позбавляє себе головної дороги до Бога, а йде наче остеронь, манівцями. Мені, як архієреєві, патріархові приємно бачити визначних політиків і громадських діячів у храмі за молитвою, за сповіддю, причастям, за виконанням приписів православ'я. Навіть якщо вони і не належать до християнської партії. І потім знову дивуюся: а чому ж ніколи не бачу в храмі тих, хто очолює партію, та ще й християнську?

Доцент Київської
духовної академії
Української
Православної Церкви
митрофорний
протоієрей
Василь ЗАБ

Церква не пов'язує себе ні з яким суспільним або державним устроєм, ні з якою політичною силою. Вона — над «правим» і «лівим». Церква не бере участі у політичній боротьбі, не закликає голосувати за ту чи іншу партію, не ототожнює себе з партійними, тобто приватними інтересами. Але це не означає, що у Церкві взагалі немає власної позиції з політичних питань, що їй нема чого сказати політикам, а православним людям нема чого робити в політичному житті.

Щодо питання про «християнські» партії вважаю, що в Україні зараз немає партії, яка була б християнською не тільки за назвою, а за своєю суттю. Взагалі сама ідея створення таких партій була запозичена, як і багато що у нашому сучасному житті, із Заходу, і не притаманна Православ'ю. Доброю традицією нашого народу було створення церковних братств, і свого часу (наприклад, у ХІ-ХІІ століттях) вони мали справді велику вагу в розстановці політичних сил у країні. Спекуляція назвою «християнська», на мою думку, тільки завдає шкоди людям справді віруючим і Церкві взагалі.

Намагання втягнути Церкву в політичну боротьбу або оперувати гаслами «захисту» Церкви з боку окремих об'єднань депутатів вважаю неприйнятним. Защищати Церкву потрібно від втручання у внутрішньоцерковні справи нецерковних сил, бо таке втручання часом призводить до катастрофічних наслідків. Церква має бути совістю суспільства — це її невід'ємна риса.

нонічних традиційних Церков», до якого входять депутати переважно лівої орієнтації — від Соціалістичної партії України, Селянської партії України, Комуністичної партії України. Слов'янська партія декларує необхідність об'єднання православ'я навколо УПЦ, близька до цієї позиції і Партія регіонального відродження України. Останнім часом допомогу УПЦ надає один із лідерів партії «Трудова Україна» А.Деркач через створений ним громадський фонд «Наше майбутнє»⁸⁵. Підтримують УПЦ також Конгрес російських організацій, козаки Війська Запорозького (низового) та інші громадські структури.

Церкви залучаються до підтримки кандидатів на парламентських і президентських виборах. На 1999 рік — рік виборів Президента України — припала найбільша кількість публічних акцій за участю Церков. Факт використання Церков у виборчих кампаніях підтверджує прес-секретар Митрополії УПЦ С.Речинський: «Нинішнє ставлення світської влади до Пра-

вославної Церкви багато в чому залишається споживацьким. Чиновницький апарат перш за все цікавлять голоси віруючих на виборах. Заради цих голосів Церкві обіцяють багато, але після виборів... обіцяного не виконують»⁸⁶.

З іншого боку, Церкви звертаються до влади у пошуках підтримки своїх позицій у міжконфесійному протистоянні⁸⁷. Можна спостерігати суперництво Церков за право представництва (участі) у масових державних і гро-

⁸⁵ Фонд надає підтримку громадам УПЦ в Сумській області. Див.: Комсомольская правда в Украине, 12 августа 2000г., с.5; Новый век, 12 августа 2000г., с.10.

⁸⁶ Див. WEB-сторінку УПЦ: www.orthodox.org.ua/win/analits/rechinsky_4.html.

⁸⁷ Іноді така апеляція здійснюється у формі відкритого тиску. Так, виступаючи проти візиту Папи Римського в Україну, єпископ Павло (Лебідь) заявив: «Президент України... ніколи не запросить його. Тому що глава держави повинен прислухатися до думки більшості, до домінуючої Церкви, Церкви державної — Української Православної Церкви». Див.: Коментарии. — Киевские ведомости, 9 августа 2000г., с.5.

Голова
Всеукраїнського
Союзу об'єднань
євангелістських
християн-баптистів
Григорій КОМЕНДАНТ

Сьогодні модно називатися християнином і престижно — політиком. Тому часто так звані політики стають так званими християнами. Свої політичні партії вони називають «християнськими» і роблять це з єдиною метою — здобути побільше наївних прихильників серед християн. Це не що інше, як звичайне політиканство. Адже справжні християни можуть утворити лише Церкву і в жодному випадку не політичну партію чи об'єднання. Ні популістські назви, ні християнські гасла не можуть бути визначальними. А захист ними інтересів якоїсь конкретної Церкви є справжнім порушенням конституційної норми про рівноправність усіх конфесій перед Законом. Це може призвести до розпалювання міжконфесійної ворожнечі, що карається Законом. Тим паче, що Церква не може мати своїх інтересів у державних структурах і користуватися послугами лобі.

Визначальним є інше: ДЕПУТАТ — це обранець народу. Він повинен служити не політичній партії, об'єднанню, рухові, яку б гарну назву вони не носили. Він зобов'язаний служити народові, бути для нього слугою. Як це йому найкраще робити, навчає Біблія. Тому святий обов'язок Церкви дати Божий Закон до рук кожному законодавцеві. І не тільки до рук, а вкласти в їхню душу (розум, почуття, волю).

Президент Української
Уніонної конференції
Церкви Адвентистів
сьомого дня
Володимир КРУТСЬКИЙ

Що стосується ставлення до різних політичних партій та об'єднань, то в цьому для нас Ісус Христос є найкращим прикладом. Він тримався осторонь від всіляких партій та угруповань юдаїзму. Він не пристав ні до фарисеїв-пієтистів, ні до есеїв-містиків, ні до садукєїв-раціоналістів, ні до іродіан-політиків, ні до зелотів-радикалів, або ж самарян-схизматиків. Хоча всі вони, принаймні, хотіли щоб молодий перспективний Учитель був членом їх партії. Але Ісус не дозволяв нікому, навіть своїм найближчим родичам та учням, керувати Його життям, бо Він знав, що це буде заважати Його особливій місії, яка полягала в спасінні людей, у відновленні образу Божого у людині. Бути продовжувачами цієї величної місії Христос доручив своїм послідовникам. Отож всім нам варто пильніше придивитися до Ісуса.

Єпископ-помічник
Глави Української
Греко-католицької
Церкви Любомир ГУЗАР

Завдання духовенства — служіння усім вірним. Тому їх включення у політичний процес стає на перешкоді відкритості для всіх людей. Натомість я б радо бачив, щоб усі члени Верховної Ради та інших Рад були людьми віруючими і діяли професійно, на підставі своїх релігійних переконань.

Завданням Церкви є вчити Божу правду і Божі закони. Застосовувати їх до конкретних політичних обставин належить політикам. Тому Церква повинна принципово не вмішуватися у політичний процес, хіба що розходиться про виразне порушення людських прав.

Зі своєї сторони політики і партії повинні діяти у рамках своєї компетенції і не старатися заступати Церкву в її функціях.

мадських заходах, офіційних подіях, за духовну опіку над закладами культури, освіти, військовими структурами. «Нормою» відносин між Церквами і владою вже стало взаємне нагородження почесними нагородами та знаками. Така практика не завжди схвально сприймається широким загалом, що не сприяє підвищенню авторитету Церков і їх лідерів.

Не дивлячись на досить тісні зв'язки Церков з певними політичними силами та владою, вплив Церкви на політику й на політичні орієнтації громадян є досить обмеженим. Про це свідчать, зокрема, результати виборчої кампанії 1998р. У виборах до Верховної Ради України брали участь партії та блоки, що задекларували в своїх назвах прихильність до певної релігії, а в своїх програмах — зобов'язання здійснювати державну політику на її принципах. Таких партій і блоків було чотири: Християнсько-демократична партія України, Республіканська Християнська партія, виборчий блок «Вперед, Україно» та Партія мусульман України. Однак разом ці структури не набрали й 4% голосів виборців.

За даними соціологічного дослідження, проведеного УЦЕПД у серпні 2000р., вплив релігійної організації на власні політичні переконання засвідчили лише 11,5% віруючих респондентів, натомість 15,2% заперечили такий вплив, а ще 26,8% обрали варіант відповіді «Я сам формую свої політичні погляди».

Загалом, протистояння Церков із залученням політичних чинників не призводить до істотних політичних збурень, оскільки в цілому вплив Церкви на політичні переконання населення незначний.

3.4 СОЦІАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕРКВИ

В період суспільної трансформації і соціально-економічної кризи соціальна активність Церкви є особливо актуальною та очікуваною з боку населення, яке перебуває в стані соціально-політичного, культурного і морального вибору.

Соціальна діяльність Церкви здійснюється переважно за двома напрямками: добро-

Чи вбачаєте Ви призначенням Церкви виключно душпастирську діяльність, чи вона повинна також здійснювати активне соціальне служіння? Чи є таке служіння самоцінною метою Церкви, чи засобом навернення до віри? Ваше ставлення до такої думки, що Церква, як найбільш шанована в суспільстві інституція, має сказати своє вагомe слово на захист громадян з приводу порушення їх конституційних прав, а також прав людини?

Т о ч к а з о р у

Патріарх Київський і
всєї Русь-України
ФІЛАРЕТ

Ні, соціальне служіння не є основним призначенням Церкви, хоч воно і дуже важливе. Якби для Церкви соціальне служіння було основним, то вона була б ще однією, серед багатьох інших, філантропічною установою, мало чим відмінною від інших. Основним же призначенням Христової Церкви є спасіння душ людей у вічності, оскільки наше земне життя — це тільки мить у вічності, а найважливіше буде там: або у проміннях ласки Божої, або у безпросвітній темряві страждань.

Сьогодні наша свята Церква горю стоїть за дотримання конституційних прав і загальних прав людини. І то не тільки стосовно вірних нашої Церкви, але всіх громадян без винятку. Ми рішуче стоїмо за виконання, а не тільки декларування 10-ї статті Конституції щодо державності української мови. В наших храмах богослужіння проводяться рідною українською мовою, хоч це нелегко було зробити, з огляду на віковий вжиток старослов'янської та російської мов. За десять років, за всієї нашої бідності, ми видали основні богослужбові книги українською мовою — без жодної гривні державної допомоги. Далі ми піднесли голос проти невилати зарплат, пенсій, стипендій, бо такі невилати — тяжкий гріх: трудящому волові рота не закривають. Не втручаючись у політику, в партійне життя і функції державних і місцевих органів, згідно існуючого законодавства, Церква устами проповіді кличе порушників прав людини схаменутися, уникнути Божої кари і стати на дорогу спасіння, зійти з дороги, що веде до пекла.

Генеральний вікарій
Киево-Житомирської
єпархії Римокатолицької Церкви
єпископ
Станіслав
ШИРОКОРАДИУК

Церква дуже багато зробила в цьому напрямі, тому що соціально незахищені люди, хворі, ті, про яких держава вже забула, знаходять допомогу тільки в Церкві, ніхто більше цими людьми не цікавиться. Тільки при Церкві можуть знайти ліки, біля Церкви можуть знайти одяг, навіть їжу. Ми намагаємося, щоб Церква в цьому соціальному служінні все більше відсоціалювала свою роль. А разом з тим, Церква говорить своє вагомe слово і в іншому напрямі, вона завжди бореться із соціальною несправедливістю. Ця соціальна несправедливість нині проявляється скрізь, щодо різних організацій. Коли закривається якесь мале підприємство, тому що не може сплатити податків, коли закриваються робочі місця, Церква завжди говорить про відповідальність перед Богом за таку соціальну несправедливість. Послухайте проповіді, які говорять священники, наводячи такі приклади, і пояснюють людям, що один з великих гріхів, який потребує помсти з неба, — це затримання заробітної платні робітникам. Бог помстить такий гріх. Якщо хтось затримав заробітну платню комусь, він мусить повернути не тільки ту заробітну платню, що він не виплатив, а й процент, який зробив, — це є мораль Церкви. Затримані гроші, чужі сльози, чужі копійки ніколи не принесуть добра людині, і Церква про це сьогодні говорить, і якби прислухалися до голосу Церкви, якби не втягували Церкву в якісь політичні ігри під час виборів, а потім про неї забували, то було б набагато краще.

Соціальне служіння Церкви — це виховна робота. Ми виховуємо не тільки священників, Церква сьогодні думає, як допомогти в навчанні здібним людям, які в майбутньому будуть добрими юристами, добрими вчителями. Є така програма, коли Церква допомагає людям, які не можуть сьогодні за своє навчання платити, допомагає їм вчитися і за кордоном, і тут, в Україні. Це програма, яка виховує нову людину, нового фахівця, який буде теж служити людям, буде використовувати свої знання і скаже, що вчився і має цю освіту завдяки допомозі Церкви.

чинна та освітньо-виховна діяльність. Освіта та виховання, в свою чергу, визначаються як релігійні і зосереджуються в молодіжній аудиторії: в сфері організації молодіжних рухів, а також в школі та армії.

Практично усі релігійні організації України створили відповідні структури (місії) для реалізації добродійних проектів. Добродійна діяльність здійснюється переважно в наступних формах: відпочинок та оздоровлення дітей; допомога бідним; заснування та утримання притулків, дитячих будинків, будинків для літніх людей, дитячих садків для дітей-сиріт, соціально-реабілітаційних центрів; добродійна діяльність у місцях позбавлення волі; надання гуманітарної допомоги тим, хто постраждав від стихійного лиха та біженцям.

❖ **Відпочинок та оздоровлення дітей**, у першу чергу дітей-сиріт, дітей із малозабезпечених сімей та тих, які постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС. Протягом 1999р. лише в літніх таборах християн віри євангельської Хар-

ківської області було організовано відпочинок та оздоровлення понад 10 тис. дітей. Релігійні організації Закарпаття організували 19 літніх таборів для дітей із малозабезпечених сімей.

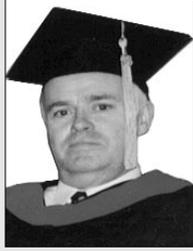
❖ **Допомога бідним.** В усіх обласних та більшості районних центрів і великих населених пунктах діють створені при релігійних організаціях благодійні ідальні. В 1999р. лише релігійні організації Закарпаття відкрили 20 безкоштовних ідалень для бідних, 10 аптек та медичних пунктів, дев'ять мініпекарень для реалізації хліба за низькими цінами⁸⁸. Міжнародне товариство свідомості Крішни в рамках програми «Іжа для життя» лише в Києві (за списками районних адміністрацій) щоденно забезпечує обідами близько 200 одиноких та малозабезпечених громадян. «Армія спасіння» в першому кварталі 2000р. забезпечила обідами майже 28 тис. осіб, роздала 27,6 тонн продуктів вартістю \$17 тис.

❖ **Заснування та утримання притулків, дитячих будинків, будинків для літніх людей, ди-**

⁸⁸ Інформаційний звіт Держкомрелігій за 1999 рік: Виклад. — Людина і світ, 2000, №1, с.35.

Керуючий справами патріархії Української Автокефальної Православної Церкви архієпископ Харківський і Полтавський ІГОР (Ісиченко)

Заступник голови Всеукраїнського союзу об'єднань євангельських християн-баптистів Володимир МАТВІІВ

Президент Української уніонної конференції Церков адвентистів сьомого дня Володимир КРУПСЬКИЙ

Єпископ-помічник Глави Української Греко-католицької Церкви Любомир ГУЗАР

Голова Синодальної богословської комісії Української Православної Церкви архієпископ Львівський і Галицький АВГУСТИН

Архієпископ ІГОР (Ісиченко): Душпастирська діяльність — лише одна з граней апостольського служіння Церкви. Допомога ближньому незалежно від його віровизнання, — норма християнської присутності в світі. В перспективі цієї допомоги існує широкий діапазон сфер застосування енергії християнської любові й самопожертви. Серед них неодмінно знаходить місце правозахисна діяльність, утвердження ідеалів суспільної справедливості та їх конкретне втілення у власній практиці й політиці існуючого режиму. Всі ці служіння не є і не можуть бути самоцінними й самодостатніми, інтегруючись загальним спрямуванням апостольської місії Церкви — здійснення присутності Царства Божого на землі. Євангельська проповідь, навернення до Христа неодмінно присутні в цій місії. Та прагматичне підпорядкування допомоги ближньому меті його залучення до числа членів релігійної спільноти виглядає аморальним і чуже православній ідеї суспільного служіння.

Володимир МАТВІІВ: Справді, душпастирська діяльність Церкви — це основна її місія. Адже за вченням Засновника Церкви Ісуса Христа ДУША (життя) — це найдорожче, що Бог дав людині при її створенні. І немає нічого рівноцінного, що людина могла б дати взамін за неї. І тому турбота про душу людини, про її духовний стан, про належне побожне життя згідно Законів Божих і людських — це основне в служінні пастиря будь-якої Церкви. Основне, але не єдине. Є благодійність. Це служіння ділами милосердя, в якому бере участь не тільки священнослужитель, але й уся Церква. Власне, з цього почалась Євангелія Христова. Це була справді нечувана раніше, приголомшлива ДОБРА НОВИНА (переклад із грецької мови слова Євангелія).

У її програмі лише два пункти: СЛОВА і ДІЛА, які мусять діяти злагоджено і не розходитись одне з одним. Тому Церква в однаковій мірі користується ними, адже добрим СЛОВОМ людська душа пробуджується до нового життя, а добрим ДІЛОМ вона виликовується. Людина ж сьогодні потребує не стільки гарних слів, скільки добрих діл. На це спроможна тільки правдива Церква, програма благодійності якої конкретна: «маєш дві сорочки, одну віддай тому, хто не має; маєш поживу — діли з тим, хто не має» (Євангелія Луки 3:11).

Звичайно, робити це нелегко. Легше віддати одну сорочку з десяти, ніж одну із двох. Легше ділитися їжею, коли ти в достатку, ніж коли така скрута, як сьогодні. Але Церква робила, робить і робитиме це, бо, власне, це й є основною рисою її сутності. Таке служіння в жодному випадку не є і не може бути засобом навернення до віри, адже ДОБРОЧИННІСТЬ Церкви за задумом її Засновника поширюється також на ворогів.

Завдання Церкви — виховувати людей законослухняними і, особливо, у виконанні своїх обов'язків. Держава зобов'язана забезпечити і гарантувати кожній людині її права та не допустити їх порушень. А у випадку порушень Церква повинна подати свій голос на захист прав людини, лише робити це законними, цивілізованими методами. Напевно й Церква повинна нести принаймні моральну відповідальність за невиконання віруючими їх обов'язків перед Законом.

Тільки такими спільними зусиллями ЦЕРКВИ і ВЛАДИ можна домогтись верховенства Закону й побудувати сильну правову Державу. Для цього в однаковій мірі всім необхідні знання основних Законів Церкви і Держави.

Володимир КРУПСЬКИЙ: Душпастирська діяльність не відбувається в якомусь замкнутому, ізольованому просторі. Приклад Ісуса Христа, нашого доброго Пастиря, показує, що Його діяльність полягала як в настанові словом, так і в допомозі нужденним. Ці два аспекти і є складовими пастирської діяльності. Але якщо говорити про пріоритети, то безперечно, перевагу треба віддати духовному аспекту.

Коли порушуються Конституційні права громадян, то, безперечно, Церква має тут стати на захист прав і свобод людини.

Єпископ Любомир ГУЗАР: Завданням Церкви є повноцінно і всесторонньо допомогти віруючим своїми релігійними переконаннями. Це включає всі аспекти людського життя. Як каже давня приказка: «Ніщо людське не є мені чужим». Соціальне служіння — це частина життя віруючої людини. Використовувати соціальне служіння для душехватування або так званого прозелітизму є зрадою релігії. Купівля релігійних приналежностей є так само нечесна, як купівля голосів на виборах.

Церква — спільнота віруючих — мусить стояти на сторожі моралі цього суспільства. Вона має право і обов'язок захищати усіх людей, коли їм чиниться кривда, але для цього вона сама мусить прикладати усі зусилля, щоб бути на рівні своїх релігійних навчань.

Архієпископ АВГУСТИН: Соціальне служіння — необхідна складова діяльності Церкви, яка є «джерелом любові». Воно для Церкви не є ані самоцінною метою, ані засобом для навернення. Соціальне служіння — просто органічний прояв існування Церкви в суспільстві. Для Церкви так само природно турбуватися про немічних, хворих, знедолених, ув'язнених тощо, як природно для сонця — зігрівати, а для води — вгамовувати спрагу.

тячих садків для дітей-сиріт, соціально-реабілітаційних центрів. УПЦ, спільно з Південно-Західною залізницею, започаткувала проект створення при залізничних вокзалах каплиць та притулків для бездомних. Релігійними організаціями Закарпаття в 1999р. відкрито 11 притулків та дитячих садків для дітей-сиріт. В Івано-Франківську вже три роки діє кризовий центр благодійного християнського фонду «Солідарність», який утримується на кошти УГКЦ. Центр займається лікуванням та соціальною реабілітацією наркоманів.

Надання притулку та медичної допомоги бездомним, бідним та інвалідам здійснюється в рамках відродження традиційної добродійної діяльності монастирів. Так, при Свято-Архангело-Михайлівському монастирі в Одесі діє лікарня для бездомних хворих на 50 ліжок. «Армія спасіння» утримує три соціально-медичних центри для літніх людей і три лікувально-реабілітаційні центри для бомжів, наркоманів та алкоголіків.

❖ **Поступове поширення добродійної діяльності на місця позбавлення волі.** Наприклад, УАПЦ працює в установі з виконання покарань у м.Товмачику Івано-Франківської області.

❖ **Надання гуманітарної допомоги тим, хто постраждав від стихійного лиха та біженцям.** Так, постраждалим від повені 1999р. в Закарпатській області зарубіжними релігійними організаціями було надіслано близько 4600 тонн гуманітарної допомоги. Організацією допомоги та розвитку Адвентистів Сьомого Дня протягом 1999р. було надано гуманітарної допомоги населенню України на загальну суму \$550 тис.⁸⁹ Обсяги гуманітарної допомоги, яку надають Україні зарубіжні релігійні організації, постійно зростають: якщо у 1998р. релігійні організації України отримали 602 вантажі благодійної допомоги вагою близько 10 тис. тонн, то в 1999р. — 749 вантажів вагою понад 11,5 тис. тонн⁹⁰.

Як засвідчило дослідження, проведене соціологічною службою УЦЕПД в серпні 2000р., гуманітарну допомогу протягом 1986-1999рр. отримали 5,4% опитаних. Привертає увагу та обставина, що серед віруючих допо-

могу отримали 6,5% респондентів, серед невіруючих — втричі менше (2,2%).

Якщо порівнювати масштаби добродійної діяльності, то більш помітними є релігійні організації, що входять до потужних міжнародних структур або центри яких знаходяться за кордоном. Це зумовлюється трьома чинниками. *По-перше*, православні Церкви обмежені в своїх діях відсутністю коштів, що спричинено тяжким матеріальним становищем прихожан. *По-друге*, розгортанню добродійної активності «вітчизняних» Церков не сприяє державна політика в цій галузі: відсутність державних субсидій на добродійні проекти Церкви та податкових пільг на пожертвування. *По-третє*, недостатня активність Православної Церкви зумовлена відсутністю принципової установки в її вченні на піклування про земне існування людини — Православ'я продовжує в цілому відстоювати безумовну вищість містичного служіння Церкви⁹¹.

Силою свого авторитету Церква могла б більш активно залучати мирян (і невіруючих) до допомоги державній соціальній службі або до створення власної мережі соціальної допомоги на засадах волонтерства: догляду за одиноками, людьми похилого віку, роботи з безпритульними дітьми. Очевидно, що діяльність Церкви у цій сфері має значні невикористані резерви.

3.5 ЦЕРКВА І МОЛОДЬ

Роботі з молоддю Церква приділяє значну увагу. Практично в кожній релігійній організації діють спеціальні структури, що опікуються проблемами дітей, підлітків та юнацтва. Головними завданнями цих структур є релігійна освіта та організація дозвілля молоді⁹².

⁸⁹ Токарев Ю. Как религиозные организации помогают малоимущим. — Наша газета, 26 августа 2000г., с.12.

⁹⁰ Інформаційний звіт Держкомрелігій за 1999 рік: Виклад. — Людина і світ, 2000, №1, с.35.

⁹¹ Патріарх УПЦ-КП Філарет з цього приводу стверджує: «Протестантські конфесії зводять християнство до соціального служіння. Турбота про людей, їхній добробут — це добре. Але лише таким служінням не можна перемогти зло. Воно сидить усередині людини... Всі, хто прийняв хрещення у Православній Церкві, не повинні продавати свою віру — віру наших предків — за гуманітарні подачки. Так можна втратити сутність християнства, втратити те, заради чого народився у Вифлеємі Син Божий... Ісус Христос. Він прийшов перемогти зло у самій природі людини, а не створити земне царство, якого чекали юдеї. Христос не обіцяв безбідного життя Своїм послідовникам». Див.: Православний вісник, 1998, №1-2, с.34.

⁹² Патріарша молодіжна комісія УГКЦ спільно з управлінням у справах сім'ї та молоді Львівської обласної державної адміністрації та молодіжними структурами інших традиційних Церков проводить різноманітні пізнавальні та виховні заходи. Наприклад, у 1999р. були проведені круглий стіл «Християнська родина», весняна толока до Великодніх свят, акція «Великдень для всіх»; Молодіжний відділ Українського Уніону протягом 1999р. провів 29 табірних зібрань, у яких взяли участь 2680 юнаків та дівчат, дев'ять молодіжних таборів «були цілком спрямовані на місіонерську діяльність». Всеукраїнським союзом об'єднань Євангельських Християн-баптистів створене «Товариство евангелізації дітей», створюється мережа недільних шкіл та організацій для оздоровлення дітей, поєднаного з їх релігійним навчанням.

Для православних Церков, які визначають себе «національними», характерним є виховання молоді, перш за все, як патріотичного та державницького. Так, патріарх УПЦ-КП Філарет стверджує: «Молодь — наше сьогоднішнє. Майбутнім вони можуть стати, коли ми допоможемо державі сьогодні активізувати роботу з молодими людьми щодо формування духовності, національної самосвідомості та патріотизму... У 1996р., підтримуючи національні програми, Синод прийняв рішення про організацію при усіх парафіях України недільних шкіл для молоді та дітей»⁹³. Аналогічно трактує виховання і патріарх УАПЦ Димитрій: «Церква бачить свою культуротворчу місію в перспективі духовного оздоровлення нації, душпастирювання в середовищі інтелігенції, молоді, військових. Особлива увага приділяється місії на русифікованому Сході. Відновлення релігійної традиції постає чинником і запорукою пізнання і відновлення власної ідентичності»⁹⁴. При цьому на виховний процес переносяться й ті проблеми, що спричиняють протистояння між Церквами (див. розділ 2).

В роботі з молоддю **Церква активно використовує ЗМІ**. Близько 30% релігійних періодичних видань спрямовані на дитячу та молодіжну аудиторію. Працює радіостанція «Воскресіння» та молодіжна телерадіокомпанія «Церква у світі». Церква співпрацює і з світськими молодіжними виданнями. Так, УПЦ-КП спільно з газетою «Україна молода» провела конкурс студентських та учнівських робіт, присвячений 2000-річчю Різдва Христового.

Створюються конфесійні молодіжні організації та рухи. Наприклад, після відновлення діяльності УГКЦ в Україні вже в 1990р. було створено Фундацію греко-католицької молоді «Українська молодь — Христові», яка протягом 1990-1996рр. провела ряд з'їздів у Львові, а на IV Світовому конгресі українських молодіжних організацій (Київ, 1998р.) виступила ініціатором проведення 3'їзду християнської молоді України. В 1997р. створено Союз православної молоді України (УПЦ), відділення якого працюють практично в кожній єпархії.

У вересні 1999р. відбувся перший 3'їзд християнської молоді України. Проведений у його рамках Форум християнської молоді ухвалив створення Міжконфесійної Ради християнської молоді, до якої увійшли представ-

ники восьми християнських конфесій та ряду світських молодіжних організацій. Головним завданням Міжконфесійної Ради визначено сприяння міжконфесійному порозумінню та формування релігійної толерантності молоді⁹⁵. У серпні 2000р. за спільною ініціативою УГКЦ та РКЦ була організована поїздка до Риму на прощу та з метою участі у святкуванні XV Міжнародного дня молоді: до української міжконфесійної групи ввійшли близько 50 юнаків та дівчат — представників восьми конфесій.

Особлива увага приділяється проблемам молодих сімей. Так, у Києві, при храмі Агапіта Печерського (УПЦ) створено «Православний центр сім'ї». В структурі Львівської Богословської Академії працює Інститут родини та подружнього життя, який готує фахівців з соціальної та психологічної допомоги молодим сім'ям.

Проводяться літні табори для дітей. Прикладом може слугувати православний літній табір «Божа бджілка» Херсонської єпархії УПЦ, який працює вже два роки.

Церква поширює свою опіку і на спорт. Налагоджено співпрацю УПЦ з Державним комітетом України з питань молодіжної політики, туризму і спорту та Національним олімпійським комітетом України. Сьогодні кожен олімпійський комплекс має культову споруду.

Рівень декларованої релігійності молодих людей є досить високим. За даними опитування молоді, проведеного Українським інститутом соціальних досліджень та Центром «Соціальний моніторинг», віруючими себе вважають 69% молодих людей, однак сповідають певну релігію — лише 54%; 16% вважають себе невірними, 1% — переконаними атеїстами; 14% у своєму ставленні до релігії не визначились. З числа тих, хто сповідує певну релігію, переважна більшість (67%) відносять себе до православних; до греко-католиків — 13%, римокатоликів — 1,5%, до протестантських напрямів — 7%⁹⁶. Серед молодих людей з глибокими релігійними переконаннями та активною релігійною практикою 70% становлять жителі Західного регіону України, найменше таких — на півдні України⁹⁷.

Значимість релігії в системі життєвих орієнтирів молоді має тенденцію до зниження. У 1996р. релігію як важливу складову життя визнали 51% опитаних молодих людей, у

⁹³ З'їзд християнської молоді. — Київ, 1999, с.3.

⁹⁴ Там само, с.5.

⁹⁵ Християнська молодь кличе до єднання. — Бюлетень Центру релігійної інформації, 1999, №9, с.42-43.

⁹⁶ Про становище молоді в Україні (за підсумками 1999р.): Щорічна доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України. — Київ, 2000, с.58.

⁹⁷ Там само, с.109.

Чи вважаєте Ви доцільною участь Церкви у шкільному навчально-виховному процесі, якщо так — у якій формі, на яких юридично-правових засадах?

Т о ч к а з о р у

*Патріарх Київський і
всієї Русі-України
ФІЛАРЕТ*

Я вважаю участь Церкви у виховному і навчальному процесах у загальноосвітніх школах і вузах не тільки доцільною, але й необхідною. Багато нинішніх проблем суспільства, пов'язаних з молоддю, зумовлені саме тим, що молодь не знає справжньої моралі і справжніх істин, носіями яких є Церква. Бо Церква завжди вчила і продовжує вчити тільки доброму, а не злу.

Я знаю, що при Міністерстві освіти й Державному комітеті України у справах релігій створена кваліфікована робоча група для опрацювання програм впровадження предмету «християнська етика» в усі класи середньої школи, відкриття богословських факультетів у кількох провідних університетах України. Ця група вивчає можливість державі визнавати дипломи випускників вищих духовних навчальних закладів Церков України. Українська Православна Церква Київського Патріархату бере у цій робочій групі активну участь і внесла свої пропозиції з усіх питань, що там розглядаються. Інші Церкви позитивно поставились до наших ініціатив, а ми, зі свого боку, погодилися з пропозиціями інших Церков. І на цьому справа, на жаль, зупинилася — не з вини Церков, а з чийсь іншої вини.

Закон про відокремлення Церкви від Держави і школи від Церкви аніскільки не перешкоджає навчати доброму, носієм якого є християнська релігія. Якби Церква претендувала на монополію викладання предметів у державних школах, тоді б це падало під чинний Закон. Але жодна з Церков на це не претендує: ми можемо допомогти державі налагодити, але не керувати самим навчально-виховним процесом. Викладати християнську етику в школах і богословські предмети у вузах повинні самі вчителі і професори цих закладів. Ми готові їх консультувати, допомагати, запропонувати свої послуги щодо перекваліфікації (або докваліфікації), але не брати під свій контроль систему богословського навчання в державній системі освіти. Саме так робиться в розвинених християнсько-демократичних державах, і жодного порушення законів при цьому не виникає.

*Директор
Інституту вищої
освіти АПН України
Віктор АНДРУЩЕНКО*

Згідно з чинним законодавством Церква і держава відокремлені. Це означає, що релігійні установи чи представники релігійних організацій не мають права проводити в закладах освіти будь-яку освітню діяльність. Однак, це не означає, що їх там немає. Вони там є. Але це робиться з порушенням чинного законодавства. Не часто, не багато, але все ж таки з порушенням.

Зараз розробляється закон про вищу освіту. Його розробляють народні депутати, керівники вузів, фахівці-викладачі. В нинішньому варіанті цього законопроекту релігійно-духовна ситуація зовсім не охоплена. Ми говоримо, що повинні терпляче ставитися до різних форм і пластів знання, то чому ми маємо відмовляти позанауковому знанню? Чому ми його виштовхуємо з вузівського процесу? Просто заборона позанаукових знань — сьогодні це вже не підхід. Активність тут повинна надходити саме від представників Церкви.

Я б не звинувачував колишніх викладачів атеїзму або наукового комунізму, які сьогодні викладають курс релігієзнавства. Більше того, якщо викладач викладає історію релігії, релігієзнавство і при цьому звертає увагу студентів на те, що поряд з цим існує не менш потужний пласт атеїзму, — це нормально. Якщо ж передати цей курс представникам Церкви, то вони будуть викладати не курс релігієзнавства, а курс теології. При тому, вони будуть читати цей курс як представники своєї конфесії. І якщо взяти до уваги суперечки між конфесіями, то вони неодмінно позначаться на духовному світі студентів. Цього допустити не можна. Церква ж може надати допомогу в формі підвищення кваліфікації тим викладачам, які читають курс релігієзнавства.

1999р. — лише **40%**. В системі якостей, які (на думку молодих людей) слід виховувати в дітях, релігійність посідає одну з останніх позицій, пропустивши вперед навіть «гарні манери». Питання релігійної віри є актуальним предметом обговорення в молодіжній аудиторії лише для 16% респондентів (для порівняння: питання культури і мистецтва — для 25%)⁹⁸.

Отже, Церква досить активно працює з молодіжною аудиторією. Водночас, дані соціологічних досліджень свідчать, що, попри високий рівень декларованої релігійності молоді, низьким є ступінь її конфесійної визначеності. А протягом останніх років з'явилась і тенденція до зниження значимості релігії в системі життєвих орієнтацій молоді.

Загалом, між вірою як особистим переконанням молодшої людини та Церквою існує досить значний розрив: далеко не вся молодь, котра декларує свою релігійність, дійсно належить до Церкви. Діяльність Церкви, спрямована на залучення молоді засобами впливу через

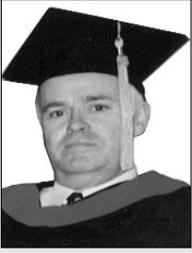
навколоцерковні структури, не є достатньо ефективною. Це спонукає Церкву до прагнення поширити свій вплив на державну мережу освітньо-виховних закладів.

3.6 ЦЕРКВА І ШКОЛА

В Україні проблеми відносин Церкви і школи зосереджені переважно навколо **релігійної освіти дітей та юнацтва**. Водночас, на периферії уваги Церкви залишаються питання участі у вирішенні соціальних проблем освіти, наприклад, зростання чисельності дітей, які з різних причин (скорочення шкільної мережі в сільській місцевості, безпритульність, матеріальні проблеми в сім'ї) не відвідують школу.

Конституційний принцип відокремлення школи від Церкви означає позарелігійний, світський характер освіти, яку надають державні освітні заклади. Водночас, чинне законодавство передбачає можливість створення конфесійних навчальних закладів, де характер освіти не регламентується. Стаття 9

⁹⁸ Примітно, що в 1996р. частка молодих людей, які вважали релігію важливою життєвою цінністю, перевищувала аналогічний показник для дорослого населення — 49%; у 1999р. показник для дорослого населення підвищився і склав 51%.

Заступник Голови
Всеукраїнського Союзу
об'єднань євангельських
християн-баптистів
Володимир МАТВІІВ

Школа в Україні є інституцією держави, і Закон визначив відокремлення школи від Церкви та світський характер навчання. Викладання предметів релігійного спрямування допускається у шкільній програмі, якщо вони не супроводжуються релігійними обрядами. Ці норми є абсолютно демократичними, їх дотримання не допустить міжконфесійних непорозумінь.

Предмет «Християнська етика» не стільки вивчає Біблійні засади етики, поведінки, моралі, скільки практику різних обрядів, ритуалів, традицій, звичаїв окремої конфесії. Усе це є порушенням Закону України. Тому викладання таких предметів повинно носити інформативний характер без практичних елементів обрядовості. Вивчатися вони повинні тільки факультативно, а викладачами повинні бути не екстрасенси і цілители, і не священнослужителі, а люди, що мають для цього відповідну кваліфікацію.

Можливо настав час, щоб підготувати юридично-правову базу для відкриття приватних християнських шкіл. До цього, здається, уже готові ціла низка Церков і конфесій. Церква євангельських християн-баптистів своїм завданням у плані освіти вважає виконання наказу Учителя Церкви — «зробіть усі народи Моїми учнями» (Євангелія Матвія 28:19). Цією школою є Церква, Учителем — Ісус Христос, а підручником — свята Євангелія! Єдине, що зобов'язана зробити Церква, — це дати в руки цей підручник і вчителів і школярів, вкласти в розум і серце, спонукати жити за його правилами.

Президент Української
Уніонної конференції
Церкви Агвентистів
сьомого дня
Володимир КРУПСЬКИЙ

Згідно з Конституцією України, Церква є відокремленою від держави, що власне, є нормальним для всіх цивілізованих суспільств. Якщо ставити питання про участь Церкви в шкільному навчально-виховному процесі, то, зрозуміла річ, мається на увазі участь священнослужителів. А тоді виникає питання, хто має викладати і що має викладати? Викладати програму мають шкільні вчителі, а не якісь сторонні викладачі. Хоча на сторінках преси й з'являються іронічні замітки з приводу того, що мовляв, куди братися вчителям за те, що потребує спеціальної богословської освіти, але на наш погляд, не слід принижувати роль педагога в тому випадку, коли йдеться про загальнолюдські цінності, а не про якісь специфічні теологічні дискусії. Не слід також насилувати програму матеріалами про обряди чи традиції. Для цього існують інші предмети, з яких учні дізнаються про фольклор, особливості етносу, народні звичаї та ін. Але загальнолюдські цінності завжди залишаються цінностями як для християнина, так і для юдея, мусульманина, чи навіть того, хто не сповідує ніякої релігії.

Закону України «Про освіту» проголошує: «Заклади освіти в Україні, незалежно від форм власності, відокремлені від Церкви (релігійних організацій), мають світський характер, крім закладів освіти, заснованих релігійними організаціями». Отже, з точки зору демократичних вимог, право громадян на вільний вибір освіти — в її світській чи релігійній версії — законодавчо забезпечене. Крім того, Церква має можливість здійснювати релігійне навчання дітей та молоді в недільних школах, осередках катехизації тощо.

Така модель співіснування світської та релігійної освіти, яку можна назвати **альтернативною**, має своїх прихильників у громадських, наукових і церковних колах⁹⁹. Вона конкретизована, наприклад, у концепції релігійної освіти, яку висунув ректор Єпархіального катехитичного інституту УГКЦ¹⁰⁰. Концепція передбачає два етапи розгортання релігійної освіти (катехизації) дітей та юнацтва: перший — створення мережі недільних

шкіл з восьмирічною програмою навчання, другий — створення католицьких шкіл, які даватимуть визнану державою середню освіту. Таким чином, на думку автора, буде подолана державна монополія на освіту і забезпечене право батьків на релігійне виховання дітей.

Однак, альтернативна модель передбачає, що громадяни або Церква мають економічні можливості для заснування та утримання релігійних приватних або конфесійних освітніх закладів. Таких можливостей сьогодні не мають ні громадяни, ні вітчизняні Церкви. Крім того, в деяких громадських, педагогічних, церковних і політичних колах існує **тенденція до ототожнення релігійного і морального (ширше — духовного) виховання**, що зумовлює їх настійні вимоги поширити релігійну освіту саме на мережу державних загальноосвітніх шкіл. При цьому посилюються на необхідність подолання наслідків державного атеїзму недавнього минулого, які виявляються, зокрема, в

⁹⁹ Наприклад, у Підсумковому документі міжнародної наукової конференції «Релігія в контексті суспільних і духовних реалій сьогодення» (травень 1995р.) йдеться: «Необхідно звернути увагу на загрозу клерикалізації деяких сфер суспільного життя. В першу чергу це стосується дошкільних закладів, загальноосвітньої школи...які стають об'єктами впливу різних Церков, місій, проповідників, що створює атмосферу суперництва і напруги в суспільстві. Необхідно строго дотримуватися законодавчих основ світськості освіти в Україні, а також збереження за батьками і дітьми права вибору і можливості навчання релігії, але за межами державних виховних і освітніх закладів». Релігія в контексті суспільних і духовних реалій сьогодення. — Українське релігієзнавство, 1996, №1, с.38; Учасники Міжнародної науково-практичної конференції дійшли висновку: «Існує необхідність забезпечення чітких конституційних гарантій свободи релігії... Ключовим має бути утвердження принципу відокремлення Церкви від держави і державної школи від Церкви. Держава має чітко дотримуватися принципу, що релігійні переконання є абсолютно особистою справою кожної людини». Див.: Міжнародна науково-практична конференція «Релігійна свобода в постсоціалістичних країнах: правові і державні гарантії». — Українське релігієзнавство, 2000, №13, с.4.

¹⁰⁰ Бендик М. Перспективи релігійної освіти в Самбірсько-Дрогобицькій Єпархії УГКЦ. — Жива вода, 2000, №7, с.7.

Ректор Київської духовної академії і семінарії Української Православної Церкви митрофорний протоієрей Микола ЗАБУГА

У школах ми вивчаємо історію і культуру Риму, Греції. У всіх вузах вчать античну літературу, зарубіжну, це вважається нормальним для будь-якого громадянина України будь-якої національності. Вивчити ж культуру свого народу або його етику — проблема. А що таке наша етика — пересічного українця? Це те, що сформовано Православ'ям. Ставлення до родини, одне до одного, любов до ближнього... Це все формувалося православною етикою, способом життя, способом мислення. Православ'я привело націю до кінця двотисячоліття фізично, розумово, морально і ментально здоровою нацією. І це необхідно знати, навіть у вигляді хоча б «Християнської етики». Але навіть про це ніяк не говорять у школі.

Нехай був би позаконфесійний виклад християнської етики — що таке добре, що — зле. Навіть це не проходить. Отже, мене дивує формальний підхід з боку відповідальних інстанцій. Ось ми весь час рухаємося, а мети не досягаємо. Усім це ясно, усі погоджуються, але — то апробація, то експеримент, то варіація, то десь у регіоні, то ще десь... Цю дисципліну людина не може отримати в школах і навчальних закладах загальнонаціонального статусу. Навіть як факультатив. Церква не впливає на державну освіту і на це не претендує. Але ми повинні внести свою частку у виховний процес і повинні зробити все, щоб нам не чужі дядьки з імпортованими іменами розповідали, хто ми такі, і щоб не панове субтельні писали нашу історію. Нам потрібно те, що було б державотворчим, українським, що було б своїм. Нам можуть подобатися чужі цінності, але нам не можуть подобатися чужі інтереси. Не можуть. У нас є державні українські інтереси, є українська душа, і над нами всіма Бог. З цього ми виходимо.

Єпископ-помічник Глави Української Греко-католицької Церкви Любомир ГУЗАР

Навчання релігії необхідне у виховному процесі людини. Першою школою є сім'я, другою — релігійна громада. Третьою з черги може і повинна бути школа. Вважаю, що в ситуації багатоконфесійності нашої держави пропонується курс «Християнської етики» для всіх учнів початкових і середніх шкіл є найкращим, бо це є релігійно-культурно-інформативний курс. Кожен громадянин України повинен знати, на яких засадах виросла культура його держави. Оскільки такий курс є стисло інформативний, він виключає моління чи інші релігійні акти у класі.

неспроможності сучасної сім'ї дати (або обрати) дітям релігійне виховання¹⁰¹. На цих підставах висувуються (а частково і здійснюються) інші моделі релігійної освіти в загальноосвітніх державних школах, які умовно можна поділити на компромісні та жорсткі.

Компромісні моделі передбачають впровадження релігійної освіти в державних навчальних закладах, але на засадах добровільності. Таку модель пропонують, зокрема, учасники Міжнародної науково-практичної конференції «Релігійна свобода в постсоціалістичних країнах» (Київ, 1999р.). «Вивчення релігії, — йдеться в Підсумковому документі конференції, — недоцільно виводити за межі навчальних програм загальноосвітньої школи, оскільки такий підхід виводить релігію за межі культури народу, збіднює духовний світ особи». Але, застерігається в документі: «Релігієзнавча та релігійна освіта не повинні мати політичного спрямування, пов'язуватися з місіонерською діяльністю й евангелізацією». Не слід «допускати при вивченні релігії насилля, тобто запровадження обов'язкового вивчення якогось одного віросповідання всіма учнями, бо ж вони можуть належати до різних релігій і світоглядних орієнтацій. Дер-

жава повинна забезпечувати вільний вибір батьками релігії, яку можуть вивчати їх діти»¹⁰².

На позиціях компромісної моделі стоїть УАПЦ, Архієрейський Собор якої у 1998р. прийняв рішення про підтримку запровадження Закону Божого в державних школах і вузах на засадах добровільного вибору.

Жорсткі моделі релігійної освіти передбачають не лише вивчення релігії як обов'язкового елементу навчальних програм державних освітніх закладів, але й перебудову світської освіти на релігійних засадах. Певною мірою жорстка модель вже впроваджується в Україні. З 1996р. рішеннями місцевих органів влади в деяких західних областях до шкільних програм впроваджено обов'язковий курс християнської етики. Розгорнуто систему підготовки вчителів для його викладання. З 2000р. вчителів християнської етики для шкіл та дошкільних закладів готуватимуть також у Центрі катехизису при Донецькому Інституті штучного інтелекту. Центр створено за сприяння Львівської Богословської Академії з ініціативи УГКЦ¹⁰³. В ряді державних навчальних закладів існує практика залучення до навчального процесу

¹⁰¹ Сверстюк Є. Труд душі починається в дитинстві: Інтерв'ю. — Людина і світ, 1998, №9, с.5.

¹⁰² Міжнародна науково-практична конференція «Релігійна свобода в постсоціалістичних країнах: правові і державні гарантії». — Українське релігієзнавство, 2000, №13, с.93.

¹⁰³ Рыкова Н. Катехизис для детей. — Киевские ведомости, 10 августа 2000г., с.4.

священнослужителів і місіонерів різних конфесій¹⁰⁴.

Все активніше піддається сумніву та запереченню сам принцип відокремлення школи від Церкви. Православним Педагогічним Товариством (УПЦ) у березні 1999р. була проведена церковно-громадська конференція «Християнські цінності в освіті і вихованні», де йшлося про впровадження в систему освіти не окремого релігійного курсу, а християнського світогляду загалом, доводилась необхідність участі Церкви у визначенні шкільних програм з гуманітарних дисциплін (літератури, народознавства тощо)¹⁰⁵.

Водночас, в Україні спостерігаються тенденції до утвердження жорсткої моделі релігійної освіти в державних навчальних закладах і в частині впровадження релігійних засад в курси навчальних дисциплін. Обґрунтовується навіть необхідність «написання підручників на альтернативній основі з питань природознавства та гуманітарних дисциплін»¹⁰⁶. Близькими до УПЦ-КП педагогічним товариством ім.Г.Вашенка та Всеукраїнським освітнім товариством «Просвіта» активно пропагується педагогічна спадщина Г.Вашенка, побудована на парадигмі контролю Церкви над освітою та вихованням молоді¹⁰⁷.

Жорсткі моделі релігійної освіти в державних навчальних закладах практично ігнорують право на свободу совісті, визнаючи лише одну його складову — свободу релігії. І вже тому впровадження таких моделей освіти в демократичній державі, якою проголосила себе Україна, є неможливим. За умови впровадження обов'язкового вивчення релігії в дер-

жавних школах виникає і богословська проблема проповідання в «замкнутій аудиторії» (captive audience), що несумісне з принципом самостійного і добровільного приходу людини до віри (принципом свободи волі).

Треба враховувати і сучасний стан міжконфесійних стосунків в Україні, характерний проявами нетолерантності, що за умови впровадження обов'язкової релігійної освіти можуть бути поширені на шкільне середовище¹⁰⁸.

Неоднозначною та суперечливою є й громадська думка з приводу вивчення релігії в державних навчальних закладах. За даними опитувань, проведених соціологічною службою УЦЕПД у квітні 2000р., з впровадженням у загальноосвітній школі курсу Закону Божого як обов'язкового згодні менше половини (41,3%) респондентів; майже третина опитаних (31,1%) вважають, що такий курс може бути впроваджений, але як необов'язковий; 22% — категорично заперечують можливість читання Закону Божого в школі на будь-яких засадах; 5,6% респондентів не змогли визначитися з цього питання. Отже, **більшість (53,1%) опитаних не сприймають жорстку модель релігійної освіти в державній школі.**

На думку експертів УЦЕПД, жорсткі моделі релігійної освіти в державних навчальних закладах несумісні з принципом свободи совісті, дотримання якого є неодмінною умовою побудови демократичної правової держави та формування в Україні громадянського суспільства. Найбільшою мірою сучасному стану українського суспільства відповідає альтернативна модель релігійної освіти — створення мережі недільних шкіл, приватних релігійних навчальних закладів та правове врегулювання можливості проведення релігійного навчання в державних навчальних закладах на факультативній основі. У державній загальноосвітній школі необхідним є вивчення курсу релігієзнавства.

Доцільною є участь держави у фінансуванні конфесійних навчальних закладів, наприклад, шляхом спрямування на їх утримання частини шкільного податку, запровадження якого планується в 2001р. Механізм розподілу шкільного податку між державними та конфесійними навчальними закладами має будуватися на його адресному спрямуванні, яке визначатимуть платники податків.

¹⁰⁴ Як з'ясувала перевірка стану дотримання законодавства про освіту Генеральною прокуратурою України (червень-липень 1998р.), мають місце випадки активного залучення до навчально-виховного процесу в деяких навчальних закладах релігійних організацій. Див.: Релігія і Церква в Україні: серпень. — Людина і світ, 1998, №9, с.27.

¹⁰⁵ Архиепископ Макарий: «Украина всегда была православным государством». — Регион, 20 марта 1999г., с.17.

¹⁰⁶ Міжнародна науково-практична конференція «Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі відродження України» (травень 1996р., м.Острі). — Українське релігієзнавство, 1996, №3, с.41.

¹⁰⁷ «Українська родина, дитячі садки, школа і молодіччі організації мусять працювати під покровом Церкви, яка об'єднує всіх віруючих і виховує їх у душі науки Христової». Див.: Вашенко Г. Виховання волі і характеру. — Київ, 1999, с.276.

¹⁰⁸ Про те, що така перспектива є реальною, свідчить, наприклад, теза із Заяви Запорізького міського об'єднання «Просвіта» про наміри створити Всеукраїнський комітет за повернення Закону Божого в школи. В Заяві йдеться: «Справедливість підказує, що Закон Божий може бути тільки у формі українського православ'я». Див.: Повернемо наших дітей до Бога. — Час/Тіме, 24 травня 1996р., с.10.

3.7 ЦЕРКВА І АРМІЯ

Проблема взаємовідносин Церкви і армії має декілька аспектів. *По-перше*, з огляду на збереження в Україні системи комплектування війська за призовом, важливо *забезпечити права віруючих, які за релігійними переконаннями не можуть використовувати зброю*. Для цього держава законодавчим шляхом встановлює і гарантує можливість альтернативної (невійськової) служби. В Україні це питання практично вирішене¹⁰⁹.

Другий аспект — це здійснення права віруючих військовослужбовців на задоволення своїх релігійних потреб (виконання культових дій, спілкування зі священнослужителем та одновітряними, читання релігійної літератури тощо). Цей аспект є досить актуальним, оскільки **серед українських військовослужбовців відзначається тенденція до зростання релігійності**. За даними Міністерства оборони України, за період з 1992р. по 1996р. чисельність віруючих в армії зросла з 4% до 29%. За результатами досліджень, проведених Київським гуманітарним військовим інститутом у 1996р., віруючими у ЗС України вважали себе 35,5% опитаних, ще 26,6% вагалися з відповіддю¹¹⁰. За даними командувача Внутрішніми військами В.Поважнюка, від 36% до 43% його підлеглих під час соціологічних опитувань повідомили про свою релігійність¹¹¹.

Чинне законодавство¹¹² загалом унормовує можливості віруючих військовослужбовців задовольняти релігійні потреби. За даними Державного комітету України у справах релігій, випадків порушення законодавства з питань свободи совісті в частині забезпечення прав військовослужбовців не зареєстровано. Як засвідчив начальник прес-служби Міністерства оборони С.Нагорянський, «зараз вже ніхто не буде переслідувати віруючого офіцера або новобранця за його релігійні переконання... З приходом нового поповнення заступники командирів з виховної роботи вивчають, до якої конфесії належать їх підопічні, і

надають хлопцям можливості спілкуватися з Богом у позаслужбовий час»¹¹³.

Третій аспект проблеми — це *участь Церкви у виховній та соціально-психологічній роботі в армії*. Цей аспект є сьогодні найбільш складним і найбільш контрверсійним у громадській думці та позиціях фахівців. Саме потреби виховання військовослужбовців (а не лише потребами задоволення релігійних запитів віруючих) мотивуються *пропозиції щодо впровадження в армії інституту капеланства*.

Про відновлення інституту військового священства з метою духовного, морального, патріотичного виховання воїнства йшлося у Резолюції Круглого столу «Духовне єднання українських Церков», що відбувся в рамках III Всесвітнього Форуму українців (липень 1997р.)¹¹⁴. Участь священнослужителів у виховному процесі та навчальній роботі передбачається в Заяві про наміри співпраці Міністерства внутрішніх справ України та Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, підписаній у лютому 2000р.¹¹⁵

Необхідність посилення виховної та соціально-психологічної роботи в Збройних Силах України не викликає сумніву. По-перше, загальна криза в суспільстві згубно впливає на морально-психологічний стан військовослуж-

¹⁰⁹ Право на альтернативну службу передбачене Конституцією України та унормоване Законом України «Про альтернативну (невійськову) службу» (1991р.). Постановою Уряду України №360 від 30 червня 1992р. затверджено перелік галузей, у яких громадяни України можуть відбувати альтернативну службу, а також перелік діючих в Україні релігійних організацій, врівнення яких не допускає користування зброєю та служби у Збройних Силах. До цього переліку входять організації адвентистів сьомого дня, адвентистів-реформістів, євангельських християн, євангельських християн-баптистів, християн віри євангельської та християн євангельської віри (п'ятидесятників), свідків Єгови, харизматів.

¹¹⁰ Уткін О. Конфлікти на національно-конфесійному ґрунті у Збройних Силах України та заходи з їх запобігання. — Українське релігієзнавство, 1997, №5, с.52.

¹¹¹ Релігія і Церква в Україні: лютий. — Людина і світ, №3, с.33.

¹¹² Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» (стаття 21); Закон України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (стаття 6).

¹¹³ Кучеренко В. «Інститут капеланства в армії преждєвременен» считают в Главном управлении воспитательной работы Министерства обороны Украины. — Киевские ведомости, 14 ноября 1998г., с.10.

¹¹⁴ «Дбаючи про Національні Збройні Сили як гарант національної безпеки української держави, Форум українців рекомендує відновити у війську інститут військового священства, відкрити храми у військових навчальних закладах і посилено працює духовенства виховувати серед військових високу духовність, моральність, дух лицарства і патріотизм...» Див.: Інформаційний Бюлетень УПЦ-КП, 1997, №8, с.8.

¹¹⁵ Релігія і Церква в Україні: лютий. — Людина і світ, 1999, №3, с.33.

бовців. Дослідження соціальною настрою українських офіцерів засвідчують, що він є переважно негативним, близьким скоріше до апатії та депресії, ніж до підйому та ентузіазму¹¹⁶. Падає соціальний престиж військової служби. Знижується освітній рівень призовників. Про негативний морально-психологічний стан військовослужбовців строкової служби свідчать існування позастатутних відносин та непоодинокі випадки самогубств. Потребують допомоги військовослужбовці, звільнені в запас: за даними соціологічних досліджень, серед цієї категорії громадян смертність збільшується вчетверо, помітно зростає число самогубств¹¹⁷.

По-друге, українська армія сьогодні не має цілісної доктрини виховної роботи. Проблема виховної роботи в армії не вирішена на рівні світоглядно-концептуальних засад. Про це свідчить, зокрема, та обставина, що в Концепції виховної роботи у Збройних Силах та інших військових формуваннях України¹¹⁸ відсутнє визначення самого змісту виховання українського військовослужбовця. Воно зводиться до наступної загальної і тавтологічної формули: «Культурно-виховна і просвітницька робота забезпечує формування у військовослужбовців високої духовної культури і моральних якостей, почуття патріотизму, вірності традиціям українського народу і задоволення їх естетичних потреб через впровадження культурно-просвітницьких заходів та організацію дозвілля особового складу». Не дивно, що проведене в 1998р. соціологічне

опитування військовослужбовців засвідчило відсутність провідної спадкової традиції, на якій виховується особовий склад Збройних Сил української армії¹¹⁹.

По-третє, армійське середовище є предметом пильного інтересу з боку різного роду деструктивних квазірелігійних угруповань. Це підтверджує, зокрема, нещодавно оприлюднена інформація про діючу в Сімферополі організацію «Гух'ясамаджа», доктрина та культова практика якої, на думку фахівців, дуже близька до вчення і практики «Аум Сін-рікьо». Створена колишнім офіцером ВМС, організація залучає до себе переважно військовослужбовців¹²⁰. Є інформація і про діяльність в Україні угруповань Церкви Муна («Церкви об'єднання»), які діють під виглядом різноманітних громадських об'єднань і які свого часу були близькі до проникнення у виховні структури української армії¹²¹.

Отже, необхідність морально-психологічної допомоги військовослужбовцям, посилення виховної роботи у військах очевидна. Але залучення до цієї діяльності Церкви шляхом запровадження інституту військового священства залишається дискусійною проблемою.

Немає єдності в питанні щодо форм і міри присутності Церкви в армії в самому армійському середовищі. За даними експертного опитування військовослужбовців, проведеного Інститутом соціології НАНУ, лише 8,3% респондентів згодні з тим, що релігія повинна стати складовою частиною системи виховної роботи у війську, більшість виступає за присутність пастиря-вихователя у ЗС, але значна частина, виступаючи за можливість проведення релігійних заходів в армії, вважає інститут капеланства неприпустимим. На їх думку, це означить практично створення державної Церкви і призведе до загострення серед військовослужбовців протиріч на релігійній основі¹²². Опитування військовослужбовців, проведене в 1999р., засвідчило: лише 24% респондентів згодні з тим, що створення інституту військових священників здатне позитивно вплинути на стан справ у Збройних Силах, а 48,6% висловили з цього питання негативну думку.

Жодна з Церков поки що не оприлюднила власної концепції військового священства, його

¹¹⁶ Разумцев О. Соціальні аспекти реформування армії: духовний стан українських офіцерів. — Національна безпека і оборона, 2000, №2, с.40-48.

¹¹⁷ Вауліна О. Соціально-психологічна реабілітація: бачити мету, не помічати перешкод. — Голос України, 19 лютого 1996р., с.4.

¹¹⁸ Затверджена Указом Президента України №981 від 4 вересня 1998р.

¹¹⁹ Лише близько 15% опитаних вважають, що у ЗС України є власні традиції (ще 53% обрали варіант відповіді «частково є»); близько 3% впевнені, що традиціями ЗС України є традиції українського козацтва (26,7% — частково); близько 1% вказали на традиції російської царської армії (частково — 18%), 2% — традиції армії УНР (частково — 12%), традиції Української Галицької армії — 0,3% (частково — 6%), традиції УПА — 1% (частково — 7%), переважне число респондентів вказали на традиції Радянської Армії — майже 33% (частково — 55,7%).

¹²⁰ Садовський В. Гуру за монастирським муром. — Народна армія, 21 липня 2000р., с.5.

¹²¹ Див.: Золотарьов В. Доктор Мун і гетьман Мулява — вболівають за українську родину. — День, 3 грудня 1996р., с.2; Речинский С. Церковь и армия. Путь к единству. — Регион, 29 августа 1998г., с.17.

¹²² Там само, с.53.

мети і завдань. Угоди, що укладаються між окремими Церквами та силовими структурами, мають практично закритий характер. Відсутні матеріали, які б свідчили про те, що Церква, розширюючи свою присутність у Збройних Силах, має на меті частково взяти на себе функції цивільного контролю над армією.

Не визначилась стосовно доцільності капеланства і громадська думка. Дослідження, проведене соціологічною службою УЦЕПД в червні 2000р., показало, що число прихильників і противників ідеї впровадження капеланства практично однаково: за — 51,3% опитаних, проти — 48,7%.

Аргументи на користь запровадження капеланства ґрунтуються, як правило, на історичному та зарубіжному досвіді¹²³. При цьому не береться до уваги та обставина, що в зарубіжних арміях релігійна концепція патріотизму та збройного служіння Вітчизні є не єдиною, а доповнюючою до її детально розробленої світської версії, яка й виступає основною, поза- та надконфесійною. За відсутності такої версії виникає можливість клерикалізації виховної роботи в армії. Крім того, саме зарубіжний досвід свідчить, що обов'язковою умовою функціонування інституту капеланства є або законодавче закріплення права на військовоє священство за представниками домінуючих в країні конфесій (Польща, Німеччина, Велика Британія), або міжконфесійне порозуміння і толерантність у суспільстві (США).

Аргументи проти впровадження інституту капеланства ґрунтуються на сучасних реаліях України. *По-перше*, законодавство України передбачає світський характер освіти та виховання в державних закладах, до яких належить і армія. *По-друге*, як свідчать наведені дані соціологічних досліджень, якщо не переважна, то вагома частина військовослужбовців не вважають себе віруючими. Ця обставина прихильниками участі Церкви у виховному процесі в армії практично не береться до уваги. Між тим, стосовно цих громадян, за умови впровадження до виховного процесу релігійного чинника, з церковної точки зору, виникне вже згадувана проблема проповіді «в замкнутій аудиторії», а з юридичної — буде порушене право свободи совісті. *По-третє*, конфліктність сучасного релігійного середовища в Україні може поширитися на армію. *По-четверте*, політизація

релігійного життя може внести політичне протистояння у військові підрозділи. *По-п'яте*, недостатньо вивченими є механізми запровадження інституту капеланства і його наслідки — до нинішнього часу в Україні відсутня відповідна системна науково-дослідна програма.

Водночас, позиція Церкви в питанні взаємовідносин з армією є досить активною. Практично у всіх конфесіях створені спеціальні структури, відповідальні за організацію діяльності у військах. У деяких Церквах (наприклад, УПЦ-КП) ці структури носять назву відділів «духовно-патріотичного виховання в Збройних Силах України». В духовних навчальних закладах проводиться богословське навчання офіцерів Збройних Сил, відповідальних за виховну роботу у військових підрозділах¹²⁴. Відбуваються численні конференції, на яких приймаються звернення до органів державної влади та командування Збройних Сил з пропозиціями про впровадження інституту військового священства. Як свідчить аналіз матеріалів цих конференцій, зусилля Церкви спрямовані головним чином не на задоволення релігійних потреб, а на їх формування, тобто на релігійне виховання військовослужбовців. Водночас, практично не обговорюються проблеми світоглядного плюралізму, релігійної та громадянської толерантності.

Розмежування Церков відбивається і на їх діяльності в армії. Церкви, що перебувають у конфліктних стосунках, підписують угоди про співпрацю з різними силовими структурами. Це може негативно позначитися на цілісності виховного процесу у військових формуваннях, поширити напруженість міжцерковних відносин на військовоє середовище. Крім того, все гострішим стає суперництво Церков за домінуючий вплив на армію. Так, УПЦ активно відстоює своє переважне право на військовоє священство. «Українська Православна Церква, як традиційна та найбільш чисельна Церква в нашій державі, відповідно до принципу, що діє в інших цивілізованих країнах, повинна стати основою інституту військового духовенства в Україні», — йдеться у Зверненні учасників наради духовенства УПЦ, відповідального за організацію духовно-виховної роботи в Збройних Силах, інших військових формуваннях України та в виправно-трудових установах, до Президента України, Верховної Ради та до керів-

¹²³ «Ідея капеланства не є суб'єктивною вигадкою окремих осіб чи наслідком якихось розмірковувань науковців або богословів. Вона відображає прагнення національно-патріотичних сил відродити традиції діяльності військових священників, що мало місце у Війську Запорозькому, армії УНР. Вона є виявом важливої тенденції розвитку виховної роботи з використанням релігії в сучасних підрозділах багатьох країн світу». Див.: Міжнародна науково-практична конференція «Релігійна свобода в постсоціалістичних країнах: правові і державні гарантії». — Українське релігієзнавство, 2000, №13, с.92.

¹²⁴ В 2000р. відбувся перший випуск слухачів богословських курсів при Київській Духовній Академії (УПЦ-КП), де навчалися 25 офіцерів Збройних Сил та інших силових структур України. Випускники прослухали курси Святого Письма, катехизису, апологетики, літургики, історії Церкви та інших богословських дисциплін. Див.: Максименко О. Богослови у погонах. — Православний вісник, 2000, №7, с.6.

ництва силових міністерств¹²⁵. Зі свого боку, УПЦ-КП відкрито засуджує керівництво силових структур за укладення угод про співпрацю з УПЦ. «Позиція військових, — заявляє патріарх Філарет, — викликає здивування. Вони категорично відстороняють національні Церкви і водночас активно залучають московське православ'я»¹²⁶.

Якщо врахувати, що за кожною із Церков стоять різновекторні політичні сили, то можна припустити, що протистояння Церков (при подальшому його нагнітанні) може негативно відбитися на військовому середовищі, спричинити в ньому суперечності на етнічному, конфесійному або політичному підґрунті.

На думку експертів УЦЕПД, в нинішніх умовах впровадження військового священства в Україні є передчасним. До цього кроку не готові ні армія, ні суспільство, ні сама Церква, оскільки необхідною передумовою присутності капеланів у військах має бути досягнення міжконфесійного примирення, встановлення толерантних стосунків між Церквами та віруючими, між віруючими та невіруючими.

Зростання чисельності віруючих в армії та розширення присутності в ній священнослужителів вимагає відповідних змін в системі фахової підготовки офіцерського складу, зокрема, впровадження в програми військових

навчальних закладів курсів релігієзнавчих дисциплін.

Аналіз позицій, що їх посідає Церква у сфері політичної та соціальної діяльності свідчить, що вона справляє певний, але незначний вплив на суспільні настрої та поведінку. Громадська думка досить неоднозначно сприймає ініціативи Церкви щодо релігійної освіти в школі, капеланства в армії, підтримки Церквою певних політичних сил, участі священнослужителів у виборах. Це зумовлює необхідність більш детального аналізу характеру релігійності населення.

3.8 РЕЛІГІЙНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Активізація церковно-релігійного життя на зламі 80-90-х років відбилася в значному, порівняно з радянським часом, підвищенні рівня релігійності українського суспільства. Якщо протягом 70-х років конкретно-соціологічні дослідження фіксували рівень релігійності населення України в межах 15-20%, то з початку 90-х віруючими себе ідентифікують, як правило, 55-60% опитуваних. Враховуючи, що результати відповідного моніторингу протягом останнього десятиліття залишаються сталими¹²⁷, можна стверджувати, що **рівень релігійності населення є стабільним і в цілому відповідає європейським показникам.**

За результатами опитування, проведеного соціологічною службою УЦЕПД у серпні 2000р., **віруючими себе визнали 57,8% респондентів; 22,5% віднесли себе до таких, хто вагаються між вірою і невір'ям; невіруючими вважають себе 11,9% опитаних, переконаними атеїстами — 3,2%**¹²⁸.

Конфесійну належність засвідчили 77,3% респондентів з числа віруючих: 66% опитаних вважають себе православними; 7,6% — греко-католиками; 0,5% — римо-католиками; 2% віднесли себе до різних протестантських напрямів; 0,7% — до ісламу; 0,3% — до іудаїзму; 0,1% — до язичництва. «Просто християнами» назвали себе 6,9% респондентів.

Примітно, що за досить високого рівня декларованої релігійності респонденти засвідчили значно нижчий рівень довіри до Церкви — повністю довіряють їй **33,1% опитаних, причому з числа віруючих — лише 48%.**

Невисокою є релігійна активність віруючих: релігійні служби, зібрання і служіння відвідують лише 69,4% з них, причому лише

¹²⁵ Речинский С. Церковь и армия. Путь к единству. — Регион, 29 августа 1998г., с.17.

¹²⁶ Політика і культура, 1999, №3, с.26.

¹²⁷ Головаха Є., Паніна Н. Тенденції розвитку українського суспільства (1994-1997рр.): Соціологічні показники (таблиці, ілюстрації, коментар). — Київ, 1998, с.84.

¹²⁸ Ще 2,6% респондентів засвідчили свою байдужість до питання віри, 2% — не визначилися з відповіддю.

39,1% — не рідше, ніж раз на місяць; майже половина віруючих (49,6%) відвідують служби лише на релігійні свята. **Вважають, що віруюча людина повинна обов'язково відвідувати релігійні служби, здійснювати релігійні обряди та глибоко знати основи релігійного вчення (тобто бути воцерковленою), лише 17,6% опитаних (серед віруючих — 24%).** Натомість, майже третина респондентів (27,9%) впевнені, що віруючий може взагалі не відвідувати служби, не здійснювати обряди і зовсім не знати основ вчення (серед віруючих таких 21%).

Переважна більшість респондентів не вважають за необхідне навіть конфесійну визначеність релігійної віри: з тим, що людина може бути просто віруючою і не сповідувати якоїсь конкретної релігії, погодились 64,4% опитаних, з числа віруючих — 58,1%.

Потребують Церкви для спілкування з Богом лише трохи більше половини віруючих (53,2%), 12,7% засвідчили, що їм достатньо

спілкування з Богом «сам на сам». Лише 7,7% віруючих вважають, що віра дає їм «почуття спільності у вірі, духовної сім'ї», тобто власне Церкви.

Отже, є підстави для висновку про досить значний розрив між релігійністю населення та його фактичною участю в діяльності Церкви. Саме цим розривом можна пояснити, чому більшість з тих, хто вважають себе православними (55%), не відносять себе до жодної з православних деномінацій; 7,7% — не знають, до якої юрисдикції належать, а міжконфесійні конфлікти хвилюють лише 2% респондентів з усього числа опитаних.

Загалом, релігійність українського суспільства є далекою від активної. Свідомо чи не свідомо, але люди вважають віру скоріше приватною, а не публічною справою і навіть не справою Церкви.

Порівняно високий рівень релігійності, що його демонструє сьогодні українське населення, загалом не поєднується з визнанням релігії як визначальної життєвої цінності, провідної засади життєвих орієнтацій та повсякденної поведінки. Не відповідають маніфестованому рівню релігійності і показники конфесійної визначеності віруючих та загального рівня довіри до Церкви.

Отже, церковний чинник поки що перебуває на периферії суспільної активності і сам по собі не здатен справити помітного впливу на соціальну поведінку населення. Це означає, зокрема, що церковний чинник сам по собі не може викликати громадянські збурення. Міжконфесійні протистояння маніфестує невелика частина активних прихожан (за експертними оцінками, не більше 3-5% віруючих).

4. ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Проведений експертами УЦЕПД аналіз церковно-релігійної ситуації в Україні дає можливість зробити наступні висновки.

Церковно-релігійна ситуація в Україні є відмінною від тих, що склалися в більшості постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи: в Україні немає домінуючої Церкви, з якою асоціювало б себе суспільство або переважна його частина. Кожна з Церков є переважно регіональною, з обмеженою сферою впливу. Найближчою до статусу загальнонаціональної за ступенем і рівномірністю регіональної присутності є УПЦ, але й вона не має домінуючих позицій у Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській обл.

В Україні вже створено мережу церковно-релігійних інституцій, достатню для задоволення релігійних потреб віруючих: в країні представлені 52 віросповідання, діють 23543 *релігійні організації* 90-та конфесій, течій і напрямів. У розпорядженні релігійних організацій перебувають 16637 культових будівель. Існують умови для відтворення релігійної мережі: Церкви загалом забезпечені священнослужителями, працює 121 духовний навчальний заклад, де навчаються близько 16 тис. слухачів.

Розширення релігійної мережі набуло сталого характеру, що свідчить про завершення екстенсивного шляху її розвитку. Період активності 1988-1990рр., коли кількість релігійних *організацій* зросла на 41,7%, поступився помірному росту релігійної мережі з практично сталим показником 5-8% збільшення на рік. Подальше зростання мережі релігійних інституцій залежить від здатності Церкви до впровадження нових форм евангелізації, місіонерської роботи та підвищення освітніх вимог до священнослужителів.

Зберігається історично притаманне Україні домінування православ'я, до якого на-

лежать 52,7% *релігійних організацій*. При цьому УПЦ охоплює 70,2% усіх православних *громад*, УПЦ-КП — 20,6%, УАПЦ — 8,2%. Другу позицію за кількістю *релігійних організацій* посідає Українська Греко-католицька Церква — 14,3% загального масиву. Більш ніж чверть (26,5%) *релігійних організацій* належать до різних напрямів протестантизму.

Порівняно з традиційними Церквами, кількість протестантських та неорелігійних організацій зростає випереджаючими темпами. У деяких регіонах України протестантські громади вже мають кількісну перевагу (у Донецькій обл. та в м.Києві) або наближаються до рівня домінуючих (Запорізька, Кіровоградська та Чернівецька обл.). Помітною є спрямованість протестантських організацій на активну місіонерську діяльність.

Динамічного характеру набуло в Україні поширення релігійних новоутворень, країна перебуває в полі активного впливу іноземних неорелігійних місій та центрів. Новітні вчення широко представлені в інформаційному просторі України: обсяг неорелігійного телемовлення протягом 1999р. зріс, порівняно з попереднім роком, на 50%. Наступальний характер місіонерської діяльності новоутворених течій, невизнання ними понять канонічної території та прозелітизму викликають негативне ставлення до них з боку традиційних Церков. *Поширення новітніх релігійних течій в Україні є показником і певної кризи традиційних Церков.*

Практично всі конфесії в Україні мають регіонально визначену мережу своїх структур. Центр релігійної активності виразно зміщений у західні області: тут проживає

лише 19,8% населення України, однак діють близько 43% загальної кількості релігійних громад. Для нових релігійних течій характерним є прагнення до рівномірного розміщення громад по всій території України.

Протягом восьми років, з моменту оформлення трьох православних Церков, регіонально визначений характер їх поширення в Україні практично не змінився — **«поліцерковність православ'я» залишається чинником регіоналізації України.**

Загалом, активізація церковно-релігійного життя на рубежі 80-90-х років мала наслідком помітне, порівняно з радянським періодом, підвищення рівня релігійності українського суспільства. Протягом останніх років рівень релігійності населення є досить стабільним (55-60%) і в цілому відповідає європейським показникам. Однак значно нижчим є рівень довіри до Церкви — повністю їй довіряють 33,1% громадян, в т.ч. менше половини (48%) віруючих. Порівняно високий рівень релігійності, що його демонструє українське населення, загалом не поєднується з визнанням релігії у якості визначальної життєвої цінності та повсякденної поведінки. Отже, церковний чинник поки що перебуває на периферії суспільної активності і сам по собі не може справити помітного впливу на соціальну поведінку населення.

Релігійність сучасного українського суспільства є далекою від активної: люди вважають віру скоріше приватною, а не публічною справою і навіть не справою Церкви. Переважна більшість громадян не вважають за необхідне навіть конфесійну визначеність релігійної віри: з тим, що людина може бути просто віруючою і не сповідувати якоїсь конкретної релігії, погодились 64,4% опитаних, з числа віруючих — більше половини (58,1%).

Появу такої тенденції можна пояснити залученням Церкви до партійно-політичної боротьби і водночас — неналежною увагою до найгостріших соціальних проблем, що зумовлює **відсутність справжнього діалогу між Церквою і суспільством.** З одного боку, не спостерігається особливої активності Церкви у відстоюванні прав людини або інтересів суспільства у випадках їх порушення з боку влади; Церква дуже

обережно висловлює своє ставлення до соціально-економічних реформ, які супроводжуються суттєвим обмеженням соціальних прав громадян. З іншого боку, окремі соціально значимі ініціативи Церкви є дискусійними і не знаходять однозначної підтримки з боку громадськості. Так, суперечливою є громадська думка з приводу обов'язкового вивчення в загальноосвітніх школах курсу Закону Божого: на підтримку цієї ініціативи висловилися 41,3% респондентів, категорично заперечують — 22%, ще 31,1% вважають, що такий курс може бути впроваджений, але як необов'язковий. Аналогічна ситуація складається з ініціативою Церкви щодо впровадження в армії капеланства: число прихильників і противників цієї ідеї практично однаково: за — 51,3%, проти — 48,7% опитаних.

Міжцерковні відносини в Україні характеризуються помітним рівнем конфліктності. Існують суперечності між традиційними Церквами та новітніми релігійними рухами, між традиційними Церквами різних віросповідань, а також між Церквами одного й того ж віросповідання. Напруженість не завжди виявляється на глобальному рівні протистояння Церков як інститутів, іноді вона має характер локальних суперечностей на рівні громад, єпархій тощо. З іншого боку, глобальні протистояння не завжди сягають рівня низових ланок церковних структур.

Суперечності між Церквами різних віросповідань зумовлені складним переплетінням догматичних, канонічних і майнових чинників, але головною їх причиною є поєднання церковно-релігійного чинника з етнічним та політичним. На передній план стосунків між Церквами висуваються дві проблеми: ставлення до української державності та розуміння її національного характеру.

Зберігає потенціал конфліктності і майнове питання, з огляду на недостатню забезпеченість релігійних організацій культурними спорудами. Їх активне будівництво протягом останніх років значною мірою пом'якшило цю проблему. Протистояння тепер все більше зосереджуються навколо досить невеликої кількості культових споруд, які є національним надбанням. Такі суперечності мають, як правило, політичне забарвлення.

Джерелом конфліктності залишається міжправославний розкол. Існування в Україні трьох Церков одного віросповідання є явищем аномальним. Але воно лише відбиває певні історичні та суспільно-політичні реалії України, які адміністративними методами усунути неможливо. Гострота проблеми значною мірою зумовлюється присутністю в полі відносин між православними Церквами ідеї «національної Церкви». Тим самим проблема міжцерковних стосунків виводиться на політичний рівень міжнаціональних відносин та лояльності до української держави, що робить неможливим міжцерковний діалог з метою узгодження суто церковних проблем.

Ідея об'єднання православних Церков в Єдину Помісну Православну Церкву поки що не знайшла практичного втілення. Сторони мають принципово відмінні позиції щодо засад і термінів об'єднання, перспектив канонічного одержання автокефалії, а також тієї Церкви, яка має надати автокефалію майбутній об'єднаній Церкві. Громадська думка також не визначилась щодо утворення Єдиної Помісної Православної Церкви в Україні: цю ідею підтримують 39,9% респондентів, не підтримують — 42,8%. Лише 14,4% опитаних вважають об'єднання Церков обов'язком влади, 63,1% — переконані, що представники влади не повинні втручатися у відносини православних Церков, у т.ч. 32,3% — вважають, що таке втручання надмірно політизує проблему і не має нічого спільного з вболіванням за релігію, віру, Церкву. За таких умов об'єднання православних Церков практично неможливе.

На думку експертів УЦЕПД, об'єднання православ'я може відбутися лише на засадах громадянської (а не етнічної) солідарності. В іншому випадку намагання об'єднати православні Церкви можуть призвести до загострення міжправославних стосунків та нових розколів. Є підстави стверджувати, що ближчим часом розкол православ'я буде зберігатися.

Враховуючи високу динаміку поширення неорелігій, їх спрямованість на нарошування місіонерської діяльності та охоплення всієї території України, можна прогнозувати, що конфлікт між традиційними та новітніми Церквами не буде вичер-

паний. Під тиском традиційних Церков та громадської думки держава буде поставлена перед необхідністю вжити заходів щодо встановлення ступеню та характеру впливу новітніх релігійних практик на здоров'я та соціальну поведінку громадян.

Суспільна потреба в Церкві зміщується з суто релігійного поля до соціальної сфери: суспільство сьогодні потребує не лише душпастирського, але й соціального служіння Церкви. Більше половини (51,7%) громадян вважають, що релігійні організації беруть слабку участь у соціальній роботі; близько 40% — впевнені, що Церква не відіграє помітної ролі в суспільстві. Отже, перспективи подальшого розвитку Церкви значною мірою залежать від її соціальної активності та участі у вирішенні проблем, які сьогодні найбільше хвилюють громадян України.

Активна розбудова церковно-релігійної мережі супроводжується просуванням Церкви до всіх сфер суспільного життя, які раніше були для неї закритими. Сьогодні соціальна діяльність Церкви здійснюється переважно за двома напрямками: добродійна та освітньо-виховна діяльність. Освіта та виховання, в свою чергу, визначаються як релігійні і зосереджуються в молодіжній аудиторії: в сфері організації молодіжних рухів, а також в школі та армії.

Практично всі релігійні організації України створили структури (місії) для реалізації добродійних проектів. Добродійна діяльність здійснюється переважно в наступних формах: відпочинок та оздоровлення дітей; допомога бідним; заснування та утримання притулків, дитячих будинків, будинків для літніх людей, дитячих садків для дітей-сиріт, соціально-реабілітаційних центрів; добродійна діяльність у місцях позбавлення волі; надання гуманітарної допомоги тим, хто постраждав від стихійного лиха та біженцям. Якщо порівнювати масштаби добродійної діяльності, то більш помітними є релігійні організації, що входять до потужних міжнародних структур або центри яких знаходяться за кордоном.

Силою свого авторитету Церква могла б більш активно залучати мирян (і невірних) до допомоги державній соціальній службі або до створення власної мережі соціальної допомоги на засадах волонтерства:

догляду за самотніми, людьми похилого віку, роботи з безпритульними дітьми. Очевидно, що діяльність Церкви у цій сфері має значні невикористані резерви.

Церква приділяє значну увагу роботі з молоддю. Практично в кожній релігійній організації діють спеціальні структури, що опікуються проблемами дітей, підлітків та юнацтва. Для православних Церков, які визначають себе «національними», характерним є виховання молоді, перш за все, як патріотичного та державницького. В роботі з молоддю Церква активно використовує ЗМІ. Близько 30% релігійних періодичних видань спрямовані на дитячу та молодіжну аудиторію. **Діяльність Церкви, спрямована на залучення молоді засобами впливу через навколоцерковні структури, не є достатньо ефективною. Це спонукає Церкву до прагнення поширити свій вплив на державну мережу освітньо-виховних закладів.**

Проблеми відносин Церкви і школи зосереджені переважно навколо релігійної освіти дітей та юнацтва. Водночас, на периферії уваги Церкви залишаються питання участі у вирішенні соціальних проблем освіти. Громадська думка з приводу вивчення релігії в державних навчальних закладах є неоднозначною та суперечливою. **На думку експертів УЦЕПД, найбільшою мірою сучасному стану українського суспільства відповідає модель релігійної освіти, яка передбачає створення мережі недільних шкіл, приватних релігійних навчальних закладів, правове врегулювання можливості проведення релігійного навчання в державних навчальних закладах на факультативній основі, а також викладання у державній загальноосвітній школі курсу релігієзнавства.**

Помітною є тенденція політизації релігійного середовища в Україні. Навколо Церков згурпувалися політичні та громадські структури, які мають різні позиції щодо того, якою має бути незалежна Україна. В основі поділу лежать два питання: національний характер держави та її геополітичні пріоритети. Церкви залучаються до підтримки кандидатів на парламентських і президентських виборах. Не дивлячись на досить тісні зв'язки Церков з певними політичними силами та владою, вплив Церкви на політику й на по-

літичні орієнтації громадян є досить обмеженим.

Протистояння Церков із залученням політичних чинників не призводить до істотних політичних збурень, оскільки в цілому вплив Церкви на політичні переконання населення незначний. Міжконфесійні протистояння маніфестують невелика частина активних прихожан (за експертними оцінками, не більше 3-5% віруючих). Конфесійна належність нерідко стає чинником політичного самовизначення громадян. Накладаючись на регіонально-відмінні історичні та культурні особливості, на протилежні політичні інтереси, релігійний чинник несе в собі значний **конфліктний потенціал**, що може суттєво впливати на стабільність українського суспільства.

Відзначається тенденція зростання релігійності серед військовослужбовців. Нагальною проблемою залишається надання їм морально-психологічної допомоги і посилення виховної роботи у військах. Але залучення до цієї діяльності Церкви шляхом запровадження інституту капеланства залишається дискусійною проблемою. Немає єдиної думки щодо форм і міри присутності Церкви в ЗС у самому армійському середовищі. Не визначилась стосовно доцільності капеланства і громадська думка. Водночас, позиція Церкви в питанні взаємовідносин з армією є досить активною: практично у всіх конфесіях створені структури, відповідальні за організацію діяльності у військах; у духовних навчальних закладах проводиться богословське навчання офіцерів ЗС, відповідальних за виховну роботу. Угоди, що укладаються між окремими Церквами та силовими структурами, мають практично закритий характер. Примітно, що **Церкви, які перебувають у конфліктних стосунках, підписують угоди про співпрацю з різними силовими структурами. Це може поширити напруженість міжцерковних відносин на військове середовище.**

На думку експертів УЦЕПД, в нинішніх умовах впровадження інституту капеланства в Україні є передчасним. До цього кроку поки що не готові ні армія, ні суспільство, ні сама Церква. Необхідною передумовою присутності капеланів у військах має бути досягнення міжконфесійного примирення, встановлення толерантних стосунків між

Церквами та віруючими, між віруючими та невіруючими. Водночас, зростання чисельності віруючих в армії та розширення присутності в ній священнослужителів вимагає відповідних змін в системі фахової підготовки офіцерського складу, зокрема, впровадження в програми військових навчальних закладів релігієзнавчих дисциплін.

Законодавство України з питань забезпечення свободи совісті має в цілому демократичний характер і відповідає нормам міжнародного права. Водночас, практика міжцерковних відносин, здійснення громадянами права на свободу совісті в умовах поширення новітніх релігійних течій свідчать про те, що чинне законодавство не повною мірою враховує сучасні реалії та суперечності, що виникають, а також наслідки впливу на громадян деяких деструктивних релігійних новоутворень. **Головними недоліками чинного законодавства можна вважати наступні:**

❖ невизнання Церков, які мають ієрархічну будову, у якості самостійних суб'єктів правовідносин. Це суперечить внутрішнім приписам ієрархізованих Церков, ускладнює управління громадами з боку вищих церковних органів і спричиняє міжконфесійну напругу. Між тим, за умови визнання Церкви цілісним і самостійним суб'єктом правовідносин, вищий орган управління Церквою брав би на себе всю повноту відповідальності за діяльність складових своєї структури. Це дозволило б уникнути втручання держави у внутрішні організаційні справи Церкви;

❖ втручання держави у вирішення питань почергового використання культових будівель. На думку експертів УЦЕПД, почергове використання культових споруд і майна слід визнати внутрішньою справою Церкви, воно має застосовуватися виключно за обопільною згодою релігійних організацій без будь-якого втручання державних структур;

❖ відсутність правової основи для захисту громадян від деструктивного впливу релігійної практики окремих неорелігій. Залишається офіційно не визначеним і характер «масових зцілень», які є елементом релігійної практики деяких новітніх релігійних угруповань. Між тим, активні дискусії з цього приводу в ЗМІ та суперечливість громадської думки потре-

бують від державних структур відповідної реакції;

❖ законодавча невизначеність питань реституції церковного майна.

Період становлення церковно-державних відносин в Україні практично завершується. Утворено інститути, що координують відносини між Церквою та державою: з боку держави — це Державний комітет України в справах релігій; з боку Церкви — Всеукраїнська Рада Церков. **Відносини між Церквою і державою набувають характеру рівноправного діалогу, однак практика церковно-релігійного життя засвідчує і ряд негативних моментів у стосунках між Церквою і державою:**

❖ зволікається повернення Церкви культових будівель та майна. Відомі факти невиконання розпоряджень Президента України щодо повернення Церкви культових споруд, які використовуються не за призначенням;

❖ залишається невирішеним питання визнання державою богословської освіти — це унеможливує професійну роботу фахівців-богословів у державних закладах і, як наслідок, зужує можливості релігійних організацій в підготовці кадрів;

❖ не вдалося забезпечити неухильне (і неупереджене) дотримання чинного законодавства, що регулює діяльність Церкви, органами державної влади в регіонах. Деякі місцеві органи влади займають упереджену позицію і підтримують певні конфесії на шкоду іншим.

На думку експертів УЦЕПД, для гармонізації міжконфесійних взаємин, відносин між Церквою і державою, надійного захисту прав і свобод громадян доцільно вжити наступних заходів:

1) прискорити розгляд Верховною Радою проекту Закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» з урахуванням пропозицій, які виробили та внесли до Верховної Ради представники релігійних організацій України, зокрема вилучити з чинного Закону положення (п. 3 статті 17) про почергове використання культових споруд;

2) зосередити зусилля державних органів на реалізації інших можливостей задо-

волення потреб релігійних громад у культових приміщеннях, зокрема прискорити передачу релігійним громадам культових споруд, що перебувають у державній або комунальній власності і використовуються не за призначенням;

3) припинити практику гальмування місцевими органами влади виділення земельних ділянок релігійним громадам, які мають можливості самостійно будувати культові споруди;

4) для впорядкування діяльності релігійних організацій, підвищення відповідальності вищих органів управління ієрархізованих Церков за дотримання законодавства про свободу совісті їх низовими ланками (громадами) та приведення вимог згаданого Закону у відповідність до внутрішніх приписів Церков з жорстко визначеною ієрархією включити до нього поняття «Церква» та визначити правові засади відносин між окремими Церквами та державою на основі відповідних договорів (конкордатів);

5) доповнити чинне законодавство (про свободу совісті, про освіту) наступними нормами: (а) викладання релігійних предметів у державних закладах освіти можливе на факультативних засадах за умови відповідного бажання дітей або їх батьків; (б) будь-яке примушення до вивчення цих предметів, а також до участі учнів у культових діях не допускається;

6) для захисту громадян від деструктивного впливу релігійної практики окремих новітніх релігійних течій: (а) розробити законопроект про психологічний захист громадян; (б) утворити державну науководослідну структуру для вивчення впливу

новітніх релігійних практик на здоров'я і соціальну поведінку громадян та інформування громадськості про можливі загрози;

7) розглянути можливість розширення повноважень Державного комітету України у справах релігій стосовно контролю за дотриманням чинного законодавства на рівні місцевих органів влади — це сприяло б виробленню єдиної методики застосування законодавства, а також своєчасному виявленню та усуненню його порушень на місцях;

8) розглянути можливість участі держави у фінансуванні конфесійних навчальних закладів, наприклад, шляхом спрямування на їх утримання частини шкільного податку, запровадження якого планується в 2001р. Механізм розподілу шкільного податку між державними та конфесійними навчальними закладами міг би будуватися на його адресному спрямуванні, яке визначатимуть платники податків;

9) організувати роботу по доопрацюванню проекту Концепції державної політики України щодо Церкви та релігійних організацій, розробленого Державним комітетом України у справах релігій в 1997р.

Міжцерковні стосунки не є виключно внутрішньою проблемою, їх характер впливає на зовнішню політику України. Водночас, здатність держави забезпечити міжцерковну злагоду, гарантувати здійснення прав громадян на свободу совісті позначається на міжнародному іміджі України. На думку експертів УЦЕПД, реалізація внесених пропозицій сприятиме гармонізації церковно-державних відносин в Україні, підвищенню авторитету нашої держави в світі.

РЕЛІГІЯ ПІСЛЯ КОМУНІЗМУ: НАПРЯМИ ЗМІН¹

*Віктор ЄЛЕНСЬКИЙ,
головний редактор журналу «Людина і світ»*

Минуле десятиріччя увібрало в себе такі доленосні події, як падіння Берлінського муру, «оксамитові революції» у країнах Центрально-Східної Європи. Ці та багато інших приголовшливих змін, які відбулися в країнах цієї частині планети, значною мірою позначилися і на стосунках держави з Церквою. В статті зроблено спробу визначити основні тенденції розвитку відносин між державою і Церквою в посткомуністичних країнах.

РЕЛІГІЯ В КОМУНІСТИЧНИХ КРАЇНАХ: МОДЕЛІ СПІВІСНУВАННЯ

Стан релігійних інституцій у країнах східного блоку лише на перший погляд видається однаковим. Насправді, відмінності між ними були більш істотними, ніж можна було сподіватися від політично споріднених режимів цих країн, абсолютна більшість яких жорстко контролювалася Кремлем. Щоб зрозуміти причини цих відмінностей, варто розглянути моделі релігійно-суспільної еволюції країн Другого світу. На наш погляд, таких моделей є п'ять. Визначимо їх як секуляристський абсолютизм, жорстке і антагоністичне відокремлення Церкви від держави, нерівноправний союз держави з Церквою більшості, ліберальна модель та польська модель.

Секуляристський абсолютизм. Ця модель описує Албанію часів диктатури Е.Ходжі, де у вересні 1967р. було оголошено, що всі 2169 церков, мечетей і молитовних будинків відтепер закриваються, і Албанія стає першою в світі атеїстичною державою. Що уможливило такий крок албанського диктатора, на який не наважилися ані Сталін, ані Мао Цзедун? Звичайно, політична концепція «албанського шляху»: останній бастион Леніна-Сталіна, свого роду «комуністичний III Рим» у безмежному океані опортуністів і ревізіоністів.

Але дослідники водночас звертали увагу й на інше. Проникнення в цю країну ісламу, православ'я й католицизму мало поверховий характер, вони так і залишилися неасимільованими албанським етносом, що великою мірою так і залишився язичницьким. Іслам, православ'я і католицизм (проповідувані, відповідно, арабською, грецькою й латиною) сприймалися багатьма як чужинецькі релігії. Зрештою, в Албанії так і не постала релігійна інституція, яка б усвідомлювалася всіма як охоронниця албанської ідентичності, культури, мови — і була б такою насправді.

Жорстке і антагоністичне відокремлення Церкви від держави. Цю модель з більшою або меншою послідовністю реалізовував Радянський Союз. Амплітуда його релігійної політики була більш ніж відчутною: від кривавого терору на одному полюсі, який знищив понад 50 тисяч лише православних священнослужителів — до імперської політики вмонтовування «головної Церкви головного народу» в політичну систему. Від цілком серйозних спроб «остаточного розв'язання релігійного питання» — до так званого релігійного НЕПу і скеровування священників на виховання пастви в дусі радянського патріотизму. У своїх «середніх значеннях», ця модель зводилася до тотального контролю над релігійною активністю, майже повного її обмеження культовою сферою, репресій про-

¹ Стаття була опублікована в газеті «Зеркало недели» 19 серпня 2000р. Подається у скороченому вигляді.

ти релігійних дисидентів, створення потужної інфраструктури для викоринення «релігійних забобонів».

Привертає увагу ще одна обставина: неофіційно, але Москва зрештою визнала нерéalним здійснювати таку ж саму релігійну політику, яку вона проводила у слов'янських республіках, стосовно Прибалтики або Середньої Азії. Фактично, попри епізодичні викриття директорів шкіл, які виконували обов'язки мули, або секретарів обкомів, які брали участь у релігійних церемоніях десь в Узбекистані чи Туркменії, центральна влада врешті-решт змирилася з тим, що вона неспроможна змінити спосіб життя, визначений ісламом. За цілком благопристойним соціалістичним фасадом у мусульманських республіках СРСР завжди існували і багатоженство, і калім, і майже 100% обрізання хлопців, і кровна помста на Північному Кавказі. Іншими словами, навіть за часів Радянського Союзу, який вів найбільш сувору й централізовану боротьбу з релігією, де викоринення релігійності було невід'ємною складовою державної політики, стан релігійних інституцій і релігійно-суспільний розвиток дуже великою мірою визначалися характером релігійної культури народів, сформованих упродовж багатьох століть.

Нерівноправний союз держави з Церквою більшості. В рамках цієї моделі держава врешті-решт встановлює *modus vivendi* (умови мирного співіснування — прим. ред.) з Церквою, до якої традиційно належить переважна більшість населення. При цьому держава використовує «свою» Церкву як знаряддя власної легітимізації, зміцнення націоналізму й виправдання режиму. Ця модель характеризує релігійну ситуацію в соціалістичних Румунії, Болгарії, а також у деяких республіках СФРЮ, наприклад, у Македонії. Формування цієї моделі відбувалося в три етапи: період підготовки до наступу на Церкву (доба Народного фронту в

Румунії та Вітчизняного фронту в Болгарії), сталіністський терор проти Церков і, нарешті, перехід до жорсткого контролю над Церквою більшістю, якій, однак, відводиться особливе місце й надаються значні привілеї. Таким чином, після витриманих у радянському дусі атак на релігію балканські комуністичні режими повертаються до органічної для своїх країн системи відносин між державою і Церквою. Чільне місце в цій системі належить Православній Церкві, яка відіграла виняткову роль у збереженні й консолідації націй; її автокефальний статус сприймався як обов'язковий атрибут державності.

На відміну від радянських лідерів, і Т.Живков, і Н.Чаушеску підкреслювали значення Православної Церкви в історії своїх народів, вихованні масового патріотизму і перетворили церковні структури на додаток до ідеологічного департаменту партійно-державного апарату. Водночас, важливо усвідомити, що такого статусу було досягнуто шляхом жорсткого тиску на Церкву, чисток духовенства, селекції богословської думки. Внаслідок цього, на провідні позиції було висунуто цілком лояльних ієрархів, а сумнозвісні псевдосилогізми на кшталт «християнин — це нова людина; нова людина — радянська; отже, християнин — це радянська людина» отримали право на життя.

Ліберальна модель. Її було реалізовано у Чехословаччині, Угорщині, деяких республіках СФРЮ, а також у НДР. Після Другої світової війни тут також відбувався брутальний пресинг на Церкву, арешти, торттури, чистки тощо. В деяких країнах формування ліберального (відносно, звичайно!) ставлення до релігійних інституцій затяглося на десятиліття. Наприклад, в Угорщині дедалі суворіші обмеження релігійної активності 1945-1948рр. змінилися відверто сталіністським терором проти Церкви в 1949-1956рр. Потім короткочасна лібералізація під час революції 1956р. — і реакція, що тривала аж до 1963р. І лише після цього стало можливим говорити про відносну нормалізацію державно-церковних відносин у «найвеселішому бараці соціалістичного табору».

У Німецькій Демократичній Республіці спроби більш або менш рівноправної співпраці між «першою на німецькій землі державою робітників і селян» та Церквою тривали лише впродовж чотирьох післявоєнних років. Після цього майже 30 років вівся наступ на Церкви, і тільки останнє десятиліття НДР було позначене певним розширенням релігійних свобод.

Чехословацький же Уряд взагалі розпочав свою діяльність на релігійній ниві зі спроб утворити національну Католицьку Церкву, яка б розірвала всі відносини з Ватиканом.

Звичайно, Церкви у країнах, що можуть бути описані в рамках цієї моделі, користувалися (принаймні з 60-х рр.) свободами й можливостями, абсолютно недосяжними в СРСР. Релігійні інституції одержували грошові субсидії від Уряду, мали право налагоджувати добродійну й катехитичну роботу, досить вільно видавали релігійну й богослужбову літературу. (Цікава подробиця: в останню чверть століття існування СФРЮ наклад Біблії перевищив тут обсяги випуску марксистської літератури.) Порівняно нормальні умови існування Церква отримувала в обмін на відмову від будь-якої несанкціонованої політичної активності. Держава вважала за корисне заохочувати моральне виховання, особливо юнацтва, яке здійснювала Церква, милосердницькі й добродійні проекти, але тримала релігійні інституції під пильним контролем, насичувала церковні адміністрації агентами спецслужб і переслідувала церковних дисидентів.

Нарешті, остання модель релігійно-суспільного розвитку й державно-церковних відносин у комуністичних країнах Центрально-Східної Європи характеризує ситуацію лише в одній країні — Польщі. Змістом польської моделі є постійна й надзвичайно активна взаємодія Католицької Церкви і держави в режимі ситуативної та вимушеної співпраці й, набагато частіше — в режимі гострої конкуренції. Ролі польського Костелу до і після Другої світової війни присвячено безліч досліджень як у самій Польщі, так і за її межами. Важливо підкреслити, що Костел як бастион польської самобутності, загартований і зміцнений у протистоянні російському Православ'ю і німецькому Протестантизму, в бездержавну добу після поділів Польщі, в комуністичний період набуває ще однієї важливої функції. Він стає чимось на кшталт заміника громадянського

суспільства, найбільш організованим, послідовним і вправним опонентом режимові. З одного боку, Костел своїм авторитетом начебто виносив комунізм за дужки польської спадщини, значущої для нації. З іншого боку, Костел вступав у діалог з владою від імені всього суспільства, дискутував з нею, йшов на компроміси, але натомість домагався поступок.

Римо-католицька Церква, яка спиралася на колосальну й регулярну підтримку поляків, активно опонувала владі в питаннях, які просто не могли бути предметом жодних обговорень між Церквами й урядами в інших комуністичних країнах. Досить згадати, як у 1975-1976рр. кардинали С.Вишинський і К.Войтила виступили проти конституційних змін стосовно «непорушних і братерських зв'язків з Радянським Союзом» та «керівної ролі Польської об'єднаної робітничої партії». І навіть в епоху «Солідарності», якій Костел, поза сумнівом, симпатизував і допомагав, він рішуче відмовився від ролі «другого пілота» знаменитої профспілки. Очевидно, що польський Костел вийшов з комуністичного періоду з авторитетом, чи не найбільшим за всю свою історію.

ПОСТКОМУНІСТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Нації, які пройшли кризу більш або менш інтенсивний квазіатеїстичний експеримент, демонструють величезний розкид у таких показниках, як декларація віри в Бога, релігійна поведінка, належність до певної релігійної організації, рівень довіри до Церкви тощо.

За інтегрованими результатами 14-ти показників, одержаних під час загальноєвропейських досліджень, колишні комуністичні країни цілком передбачувано потяглися у природні для них ніші поруч з релігійно й культурно спорідненими з ними країнами некомуністичного світу.

Відповідних видозмін зазнали й моделі державно-церковних відносин та взаємодії Церкви з суспільством. Де-юре, всі посткомуністичні європейські країни продекларували в релігійній сфері цінності, які заохочуються світовими демократіями. Однак між деклараціями й реальністю існують серйозні розбіжності.

Різні типи релігійної культури уможливили три головні системи державно-церковних відносин: балканський, центральноєвропейський і пострадянський.

До **балканського типу відносин** слід віднести країни, що в комуністичні часи реалізовували модель нерівноправного союзу націонал-комуністичного режиму з Церквою більшості. Цьому типові притаманні такі

риси: особливі привілеї для Церкви більшості (фактичні або навіть юридичні); у деяких країнах (Болгарія, Македонія та ін.) ці церкви спеціально згадуються в конституціях. Країни цього типу також застосовують більш або менш очевидні обмеження для релігійних меншин. До цього типу належать не тільки власне балканські країни (Албанія, Болгарія, Румунія, Сербія), а й, наприклад, Грузія. Важливо також зазначити, що відносно тих країн, які належать до цього типу і які пройшли кризу війни, говорити про свободу релігії у тому сенсі, в якому її розуміють Загальна декларація прав людини та інші міжнародні документи з цієї проблеми, було б, звичайно, передчасно.

Центральноєвропейський тип відносин. Система відносин між державою і Церквою тут досить близька до західноєвропейської. В окремих державах цього типу укладено спеціальні угоди з Апостольською Столицею (Польща, Словенія, Угорщина та ін.), що надає Католицькій Церкві деякі привілеї порівняно з релігійними меншинами. В інших країнах цієї групи існують «визнані» й «невизнані» релігії (Литва, Латвія, Чехія, Словаччина та ін.); випробувальний термін для набуття офіційного статусу «невизнаними» релігіями (Литва, Естонія); обмеження для громад, чії центри перебувають поза межами держави (Естонія). Деякі з цих країн, посилаючись на історичну традицію, послідовно відкидають принципи відокремлення Церкви і держави. (У Чехії і Словаччині духовенство, наприклад, фінансувалося державою і за комуністичних часів.) Водночас, саме у країнах цього типу найбільш послідовно вирішується проблема реституції церковного майна. Було б помилковим стверджувати, однак, що, за принципової схожості, країни цього типу перебувають на тотожному рівні розвитку релігійної культури й забезпечення своїм громадянам релігійних свобод.

Пострадянський тип відносин властивий Україні, Білорусі та Молдові. Для цього типу характерні передусім жорстке законодавче відокремлення Церкви від держави й відсутність фінансування релігійних організацій з боку центральних органів влади; законодавче закріплення рівності релігійних інституцій перед законом; відносно ліберальне законодавство про свободу совісті, прийняте на романтичній хвилі, яка супроводжувала занепад комунізму. Водночас, очевидними тут є й низька ефективність законодавчої, виконавчої та судової влади, недостатня розвиненість законодавчої бази, виразні тенденції до відновлення авторитарних методів керування країною й дуже повільне трансформування суспільства, що, зрозуміло, негативно позначається на забезпеченні фундаментальних прав і свобод людини.

Спрямовані на знищення підвалин сталіністського законодавства, практично незмінного від 1929 р., нові пострадянські закони залишали невизначеними серйозні проблеми державно-церковних відносин. Йдеться не лише про конкретний юридичний сенс окремих, поза сумнівом, винятково важливих законодавчих положень, а про філософію, концептуальні ідеї, що становлять сутнісний каркас цих відносин. Скажімо, якщо ми звернемося до дискусій, що передували ухваленню союзного та російського (1990р.) або українського (1991р.) законів про свободу совісті, то не знайдемо в них того, що вже через два-три роки перетвориться на джерело винятково гострих зіткнень між прихильниками й противниками протилежних поглядів на фундаментальні проблеми відносин між російською, українською, білоруською, молдавською державою та релігійними інституціями. Дискусії, а згодом і більш або менш гостра політична боротьба фокусуються на питаннях, які раніше навіть не входили до кола обговорюваних — це законодавчий захист історичної Церкви (Церков) та надання їй (їм) привілеїв, які б забезпечували своєрідну фору в боротьбі з конкурентами; жорстке обмеження так званих нетрадиційних та закордонних релігійних інституцій; дедалі активніше залучення «Церков більшості» до процесу обслуговування державних інтересів.

Ця боротьба стала природним відображенням масштабнішої й гострішої боротьби навколо проблеми національної ідентичності, дуже різних (часом діаметрально) концепцій нових «російського», «українського» чи «молдавського» проєктів.

Пострадянська модель меншою мірою, ніж балканська, затьмарена пам'яттю про безастережне панування «головної Церкви», але набагато більше, порівняно з центральноєвропейською, позначена прагненням

підмінити право «політичною доцільністю» і «національним» («державним») інтересом. Зрештою, пострадянська модель державно-церковних відносин цілком органічна транзитному стану молдавського, білоруського, російського та українського суспільств, де «пункт призначення» не завжди уявляється однозначно очевидним.

Донедавна природним членом «клубу» країн цього типу була (і, попри все, залишається) Російська Федерація. Але після доволі жорсткої громадсько-політичної дискусії 1997р. Державна Дума нарешті ухвалила нову редакцію Закону «Про свободу віровизнання і релігійні організації», який дозволяє говорити про еволюцію державно-церковних відносин у «балканському» напрямі. Принаймні два роки, які минули після ухвалення нової редакції цього Закону, дають підстави стверджувати, що дискримінація «нетрадиційних» релігійних спільнот, як з боку органів влади, так і православних церковних структур, стає дедалі більш поширеним явищем. Так само, як і настирливі спроби звести російську тотальність до Православ'я, ігноруючи всі інші її джерела.

НАПРЯМИ ЗМІН

На наш погляд, можна окреслити наступні релігійні зміни, які відбулися в посткомуністичних центрально- і східноєвропейських країнах. Перша зміна — це, звичайно, припинення утисків та обмежень і розвиток церковної інфраструктури, монастирського життя, богословської освіти, соціального служіння Церков. Тут зміни чи не найбільш очевидні хоча б тому, що можуть вимірюватися в цифрах. Бурхливе збільшення кількості храмів, монастирів, духовних навчальних закладів, недільних шкіл, місій тощо заперечувати неможливо.

Менш очевидними є масовий потяг до святого й радикальне збільшення особистих

навернень до Бога. Тут також можна оперувати цифрами. Майже в усіх посткомуністичних країнах простежується збільшення питомої ваги тих, хто декларує власну віру в Бога (крім, мабуть, Польщі, де цьому показникові вже немає куди зростати). Але привертає увагу те, що в країнах, де соціологічні дослідження релігійності проводилися давно й сумлінно (Словенія, Угорщина), цифри збільшення не видаються різкими. Цікаво також, що показники релігійної поведінки впродовж 90-х років практично не змінюються: в Росії у 1991р. щомісяця й частіше відвідували богослужіння 6% опитаних, у 1999р. — 7%.

По-друге, в багатьох країнах питома вага тих, хто вважають себе православними або католиками, перевищує число тих, хто заявив про свою релігійність. Це означає, що для дуже значної кількості людей важливішим є не факт релігійності і, відповідно, вищих переживань, а реальна належність до великої спільноти, що може бути ідентифікована, в т.ч. й з допомогою конфесійної ознаки. Нагадаємо, що багато хто із сьогоднішніх православних, мусульман тощо — це вчорашні радянські люди, які не мали проблем зі своєю самототожністю, раптово її втратили й набули нової. Вони зовсім не лицеміри, але їх релігійна належність — це радше намагання відтворити перервану традицію, аніж спроба встановити зв'язок з Богом.

Очевиднішими є зміни у сфері, де релігія перетворюється на серйозний чинник політичної та етнічної мобілізації. Це цілком виразно виявилось в кількох епізодах посткомуністичного десятиліття.

Виразну релігійну акцентацію отримали нерелігійні за своєю суттю воєнні конфлікти в экс-Югославії, на Північному Кавказі та в Закавказзі. Мобілізація релігії у воєнно-політичних цілях може відбуватися двома шляхами: шляхом перетворення релігійної доктрини на воєнно-політичну програму або ж шляхом насичення політики релігійними символами, риторикою й мотивацією. Саме останній вектор визначив напрями взаємодії релігії та політики під час війни в Югославії. Ключові політичні концепції набули сильного релігійного забарвлення: в обіг було запущено ідеї «Священної Сербії», «береженої Богом Хорватії» і «священної боротьби» з іновірцями. У масовій свідомості конфлікт перетворився на зіткнення «різних порід», причому супротивна сторона демонізувалася. «Свої» постали виконавцями Божого плану, «чужі» — волі диявола. Подібна риторика завжди переповнена емоціями страждання: «У Східній Європі кожна національна група відчуває себе жертвою, — констатує відомий дослідник релігійних змін в регіоні П.Мойзес. — Християнські народи часто схильні

ототожнювати свої страждання з Христовими. Часто можна почути, що жоден інший народ на Землі не страждав так, як ми...»

Війна в колишній Югославії призвела до великих людських жертв, руйнування культових споруд, зміни політичної і конфесійної карти країни й серйозного підризу православно-католицького і християнсько-мусульманського діалогів. Вірмено-азербайджанський конфлікт навколо Нагірного Карабаху також об'єктивно призвів до погіршення християнсько-мусульманських відносин. Цей конфлікт переріс у масштабну війну, внаслідок якої Азербайджан втратив 20% своєї території; 1,1 млн. осіб (як у Вірменії, так і в Азербайджані) стали біженцями або втратили дах над головою. Спроби духовних лідерів обох країн — Католикоса всіх вірмен Вазгена та шейха Аллахшукюр Паша-заде — здійснити кроки до врегулювання конфлікту ще на його ранній стадії не лише не знайшли підтримки, а й викликали гостру критику на їх адресу з боку радикальних кіл.

Невдало скінчилися спроби ієрархії Грузинської Православної Церкви зупинити громадянську війну в країні ціною анафем тим грузинам, які піднімуть руку на інших грузинів. Не були почутими й заклики вищого духовенства РПЦ уникнути кровопролиття в Москві у жовтні 1993р. Алгоритм церковної участі в югославському конфлікті був, по суті, повторений у першій чеченській війні. Церква не знайшла сили зупинити хвилю шовінізму й агресивного націоналізму, а чимала частина її священнослужителів відверто і наступально вимагала «збирати російські землі». В результаті, заклики вищого духовенства РПЦ зупинити війну після її початку сприймалися вже як ритуальні.

А вже під час другої російсько-чеченської війни, вище духовенство РПЦ беззастережно підтримує політику державного керів-

ництва в Чечні, закликає воювати до переможного кінця і виправдовує дії російських військовиків. Саме позиція церковної ієрархії стала надзвичайно показовою в сенсі осмислення характеру воєнних дій на Північному Кавказі, які розпочалися влітку 1999р.: Патріарх Алексій II говорить про них у категоріях міждержавної війни, а не антитерористичної операції, й цілковито ігнорує реальність страждань мирного населення — громадян Росії.

Отже, хоч церковні ієрархи на різних етапах конфлікту й робили певні кроки до його мирного врегулювання, вони все одно несуть значну частку провини за переростання конфлікту в його збройну фазу. Використання (активне й наполегливе) релігії в постюгославському конфлікті змусило відмовитися від твердження про всуціль конструктивну її роль у посткомуністичних перетвореннях.

Наступним елементом релігійно-політичного розвитку країн Центрально-Східної Європи стали зміни на політичній карті Європи. Поява низки нових незалежних держав потягла за собою і прагнення усамостійнення церковних інституцій у цих країнах. Насамперед, це стосується православних Церков, чия автокефалія сприймалася — і певною мірою сприймається зараз — як опосередковане визнання самостійності держави. Історія Грузії, Сербії, Болгарії свідчить, що набуття тут Церквами автокефалії синхронізувалося зі здобуттям державності, а втрата державності, зрештою, призводила і до втрати автокефалії. Причому, в багатьох випадках (Греція, Московське царство, Румунія) роль Церкви в здобутті автокефалії не була вирішальною, порівняно з тією роллю, яку відіграла в цьому процесі державна влада.

Ситуація останнього десятиліття ХХ століття була майже адекватною ХІХ століттю: діставши незалежність, держави прагнули автокефалії для своїх православних Церков; церковна ж метрополія зволікала і хворобливо реагувала на своє послаблення. Нові еліти домагалися й надалі — більш або менш наполегливо — усамостійнення православних Церков. Їх небайдужість до канонічного статусу «своєї» Церкви засвідчили листи Президента України Л.Кравчука Патріархові РПЦ Алексію II (1991р.) та Вселенському (Константинопольському) Патріархові Варфоломію I (1993р.), зустріч Президента Молдови П.Лучинського зі Вселенським Патріархом в Одесі (1997р.), а також виступи й заяви Президента Македонії К.Глігорова на підтримку автокефалії Македонської Православної Церкви та дедалі більш визначені заяви про необхідність самостійного статусу для Православної Церкви в Україні з боку Президента Л.Кучми.

Водночас, збереження юрисдикції закордонних духовних центрів на православній Церкві в нових незалежних державах викликало занепокоєння їх урядів щодо можливого впливу церковних метрополій на паству незалежної держави в небажаному напрямі. Насамперед, таке занепокоєння викликала і викликає в Україні, Молдові, Естонії гіпотетична й реальна активність Російської Православної Церкви. Намагання позбутися чинника нестабільності спонукало державну владу до дій, які далеко не завжди були коректними в політичному і юридичному планах, не кажучи вже про канонічний бік проблеми. Однак, деякі політологи не схильні применшувати вказану загрозу і навіть певною мірою драматизують її. Так, відомий кремлезнавець А.Безансон стверджує, що «міжнародний комуністичний рух нині ліквідовано, його якоюсь мірою замінила духовна сила, що однак здатна діяти в набагато більш обмеженій сфері, — це державна Російська Православна Церква. Вона зберегла могутній засіб тиску на те, що в Росії називають близьким зарубіжжям, тобто на Україну, Білорусь і деяку частину прибалтійських країн. Вона дає змогу впливати на православну дугу Європи, тобто на Грецію, Румунію, Болгарію та Сербію».

Прагнення мобілізувати Православ'я, яке набуває значення ідеології протистояння Заходові, та православні інституції з метою реінтеграції Євразійського простору і створення потужного полюса сили, який би конкурував з «імперіалізмом прав людини» (за висловом С.Хантінгтона), з ідеями індивідуалізму, лібералізму, вільного ринку тощо, дуже виразно простежується в діяльності Європейської міжпарламентської асамблеї православ'я. Спроби змінити відносини між церковною метрополією і периферіями з боку керівництва України й Естонії створили помітне вогнище напруги на релігійній карті Центрально-Східної Європи.

Єпископат і значна частина кліру РПЦ постійно підкреслюють протиприродність поділу СРСР; це одна з найпопулярніших і найвпливовіших сил, що обстоює реінтеграцію східнослов'янських народів у єдиний державний організм.

Релігійно-політичні проблеми, які виникли у зв'язку зі змінами на політичній карті Європи, продовжують і проблеми, спричинені внутрішньою політичною боротьбою в посткомуністичних країнах. Ця боротьба відбилася на внутрішньоцерковних процесах, створивши виразні «праві» й «ліві», про- й антизахідні, ліберальні та консервативні фракції й угруповання не лише в православних, а й у деяких католицьких Церквах регіону. (Найглибшим цей процес виявився у

Болгарській Православній Церкві, де протистояння антикомуністів та церковної ієрархії, сформованої ще за особистої участі Т.Живкова, призвело до розколу і створення двох паралельних синодів).

Що ж стосується наймасштабнішого з сучасних міжправославних конфліктів (протистояння між православними України), то він реально є конфліктом ідентичностей, віддзеркаленням широкого спектру протиріч, які існують в українському суспільстві, і фокусує в собі не лише проблеми посткомуністичного розвитку, а й еклезіальні питання, які намагалася, але не розв'язала в ХХ столітті Повнота Православ'я.

Отже, зміни у сфері, де релігія стає чинником національної (а часом і політичної) ідентифікації, суспільно-громадською силою, вагоміші, ніж у сфері індивідуальній. Поза сумнівом, наявні вони й тут, причому в країнах, утворених на уламках колишнього СРСР, навіть більшою мірою, ніж там, де релігійну культуру ніколи не було піддано такій безжалійній руйнації. Але питання, чи є це оспіваним літераторами й журналістами «релігійним відродженням», цього разу залишимо без відповіді. Передусім тому, що тоді довелося б розв'язувати й іншу проблему: чи може синхронізуватися «релігійне відродження» в часі і просторі з катастрофічним падінням суспільної моралі, лавиноподібним поширенням злочинності, корупції, насильства й цинізму? Ця проблема потребує спеціального аналізу.

Релігія та релігійні інституції перетворилися на досить серйозних акторів соціально-політичної сцени посткомуністичних країн.

Покажемо тут є приклад Польщі, де Костел розв'язав справжню війну навколо законів про аборти, теле- і радіомовлення і конкордату з Апостольською Столицею. І якщо в Росії успішні «спроби Московського патріархату» протягти нову редакцію Закону про свободу віровизнання, й безуспішні — заборонити демонстрування фільму Скорцезе «Остання спокуса Христа», або в Україні — кампанія проти ідентифікаційних кодів усе ж залишилися малозначущими подіями, то в Польщі такі «війни» серйозно розкололи суспільство і спричинили падіння довіри до Костелу.

Напевно, ще якийсь час Церкви будуватимуть свої відносини з державами, суспільствами й одна з одною, спираючись на багатовікову традицію. Однак сила інерції не може бути безмежною за умов, коли сама Церква покликана служити в принципово інших соціальних умовах і в інакшому світі, ніж той, в якому вона існувала до комуністичного полону.

СТАВЛЕННЯ ДЕРЖАВИ ДО СЕКТ ТА «НОВИХ РЕЛІГІЙ»

ДОСВІД НІМЕЧЧИНИ

*Доктор Бертольд ВАЙГ,
Німеччина*

ПОПЕРЕДНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Політична, суспільна, а також теологічна полеміка з так званими сектами, світоглядними групами та психогрупами являє собою складну справу, що інколи нагадує рух по мінному полю. Саме у перебігу важких перехідних процесів, котрі країни колишнього східного комуністичного блоку переживають, починаючи з 1991р., ставлення до «нових релігій» є прикладом того, як в таких державах намагаються протягом найкоротшого часу подужати ті процеси й тенденції розвитку, що на Заході тривали протягом десятиліть.

Це виявляється не лише в економічному секторі, а й дуже виразно простежується в різних сферах суспільного життя. Якщо пригадати, що після краху марксистсько-комуністичної ідеології виник своєрідний духовний вакуум, то більш зрозумілою стане помітна втрата орієнтації, що з'явилась у цей час. Подібним вакуумом численні релігійні громади, світоглядні та ідеологічні групи, психогрупи намагаються скористатись, аби утвердитись у суспільстві та прив'язати до себе людей. Такі спроби набувають масового та інтенсивного характеру, тому держава й суспільство повинні серйозно поставитися до цього феномену. Разом з тим, не можна забувати, що між окремими релігійними громадами існують великі відмінності. Отже, не можна стригти всіх їх під один гребінець.

Поряд з давно існуючими великими Церквами та релігійними громадами (православні Церкви, католицька та євангелічна Церкви, мусульманські та єврейські громади)

існує велика кількість менших релігійних громад (євангелікальні вільні Церкви, буддійські громади тощо), котрі не становлять небезпеки для держави та суспільства, хай навіть вони не дуже приємні для великих Церков, оскільки прагнуть залучити віруючих до себе.

Однак, звичайно, існують також групи, які під маскою певної релігії переслідують зовсім інші, переважно економічні цілі, як, наприклад, Церква Сайєнтології, Церква Муна, «діти Бога», «універсальне життя», «трансцендентальна медитація» та багато інших. У цій царині теж украй необхідні дії держави та суспільства — з метою захистити окремих людей та групи громадян від шкоди їх фізичному та душевному здоров'ю, а також від матеріальних збитків.

ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС

Феномен нової або альтернативної релігійності, що народився у Сполучених Штатах в шістдесяті роки, з'явився й на суспільній арені Європи. Спочатку на нього майже не звернули уваги у політичному плані. В будь-якому разі, у цих тенденціях вбачали малопроблематичне побічне явище молодіжного руху. Однак, досить швидко суспільство зіткнулось з цілою низкою добре організованих релігійних та світоглядних груп.

У Німеччині першими почали займатись цими новими процесами великі Церкви (католицька та євангелічна). Переважно уповноважені євангелічної та католицької Церков у справах сект стали висувати ініціативи щодо

дій з огляду на ці нові релігійні групи, причому такі ініціативи розроблялися за зверненнями людей, яких діяльність подібних груп торкнулася безпосередньо (батьків, родичів, друзів та колишніх прибічників).

Виступ нових релігійних груп, окрім того, припав на фазу падіння інтересу до Церкви та відходу від неї. Цей аспект поєднувався з тим фактом, що спочатку нові рухи намагалися звертатись переважно до молоді. Проте з часом виявилось, що мова йде не лише про «молодіжну проблему». Дедалі ширше на передній план почав виступати аспект, пов'язаний з допомогою у «подоланні труднощів життя». Протягом тривалого часу на це не звертали уваги, оскільки «сектантська перспектива» підштовхувала до того, щоб вбачати у цих явищах суто релігійний феномен.

Занепокоєність частини німецької громадськості діяльністю нових релігійних та ідеологічних угруповань й психогруп протягом сімдесятих років призвела до того, що свою думку щодо цієї тематики почали висловлювати й державні інституції. Робилося це за допомогою просвітительських брошур, що мали поінформувати громадськість про секти. В окремих федеральних землях також було створено державні установи, завдання яких полягало в тому, щоб займатися цими питаннями, збирати, обробляти та надавати громадськості потрібну інформацію. Однак в той час ще не було вироблено «державної концепції» щодо цієї проблеми. Частково цей дефіцит зберігся навіть до сьогодення.

З самого початку державні інституції мали користь від праці уповноважених Церков, ініціатив батьків та інших зацікавлених осіб. Можна стверджувати, що державні установи навіть багато в чому залежали від подібної допомоги, адже тоді ще не було розроблено наукових основ проблеми, і ці аспекти неможливо було враховувати в соціальній робо-

ті та діяльності психологічно-соціальних консультативних служб. Окрім цього, і тоді й зараз держава розраховує на певну компетентність Церков у релігійних питаннях та на їх завдання цими питаннями займатися, у т.ч. й з огляду на загальносуспільні процеси. Проте оскільки держава намагається дотримуватися релігійного та світоглядного нейтралітету, вже не можна покладатися виключно на церковні фахові кола. Держава повинна усвідомити більшу власну відповідальність та виробити більшу компетентність у цих питаннях.

Однак успішність державних заходів до сьогодення важко оцінити, адже досі не існувало однозначно визначених політичних цілей. Що ж необхідно або можна досягти шляхом державного втручання в діяльність нових релігійних та ідеологічно-світоглядних угруповань?

ЦІЛІ ТА ЗАСОБИ ДЕРЖАВНОГО ВТРУЧАННЯ

Дії держави у царині релігійних переконань визначаються вимогою нейтралітету, що міститься в Конституції ФРН. Однак Основний Закон не дає визначення, що треба розуміти під «релігією» або «світоглядом». Припускається вільне розуміння значення цих понять. Адже держава не є джерелом цінностей. Навіть, якщо мати на увазі тлумачення цих понять, що існує у християнській традиції Західної Європи, то стає очевидним, що сьогодні, зважаючи на дедалі більший плюралізм у культурній сфері, обмеження релігійно-світоглядної діяльності може здійснюватися лише дуже обережно. Навпаки, держава значно більшою мірою зобов'язана забезпечити свободу релігійних переконань, у т.ч. й передусім для релігійних меншин.

У Німеччині відсутній закон про релігію. Реєстрація та визнання Церков, релігійних та світоглядних угруповань може відбуватись двома шляхами.

З одного боку, існує правова форма «публічно-правової корпорації», що відкриває широкі можливості перед Церквами, за якими закріплений подібний статус. Наприклад, це право на стягнення церковного податку за посередництва державних податкових органів. Питання про надання статусу публічно-правової корпорації вирішується адміністративними органами федеральних земель (міністерствами культів та відділами сенатів). При цьому державні установи не мають у своєму розпорядженні однозначних критеріїв оцінки. Основним чинником виступає, в першу чергу, питання про те, чи угруповання, котре подало заяву, виконує вимоги щодо чисельності та тривалості існування. Іншими словами, йдеться про те,

щоб угруповання мало достатню кількість членів (мінімальна чисельність 30-40 тис.) і щоб воно існувало вже протягом певного періоду та могло існувати ще довгий час.

Якщо релігійну громаду не визнано у формі публічно-правової корпорації, їй залишається можливість отримати статус «зарєєстрованого товариства з суспільною користю без наміру отримувати прибутки (неприбуткового)». Маючи правову форму подібних товариств, релігійні громади звільняються від сплати податків.

Для реєстрації в обох правових формах необхідно, щоб цілі релігійної громади не суперечили Основному Закону ФРН.

Роль держави у Німеччині полягає, зокрема, й у тому, щоб захищати громадян та підтримувати соціальний мир. У зв'язку з конфліктами у сфері нових релігійних та ідеологічних угруповань та психогруп виникають чотири форми державного втручання:

- ❖ створення законодавчих рамкових умов;
- ❖ просвітительська діяльність, інформування громадськості про діяльність нових релігійних та ідеологічних угруповань та психогруп і, в разі необхідності, попередження про їх небезпеку;
- ❖ допомога «жертвам» або особам, які зазнали шкоди внаслідок діяльності нових релігійних груп або після тривалого членства в одній закритій групі, і шукають можливості встановити контакт з суспільством;
- ❖ в разі необхідності — посередництво на випадок виникнення конфліктів між окремими релігійними угрупованнями або між окремими громадянами та угрупованнями.

Таким чином, дії держави сприяють зменшенню соціальної напруги та створенню

рівноваги між суперечливими інтересами сторін. Для цього цілі мають бути відповідно визначені, причому так, щоб їх можна було порівняти; слід також знайти засоби для їх досягнення.

ІНФОРМАЦІЙНА РОБОТА ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВ

Провідним органом Федерального Уряду ФРН з питань нових релігійних громад є Федеральне міністерство у справах родини, людей похилого віку, жінок та молоді. Воно видає також інформаційні матеріали, призначені для громадськості. Крім цього, в усіх федеральних землях пропонуються інформаційні послуги. В більшості федеральних земель створено постійно діючі підрозділи (реферати), які, поряд з роботою з громадськістю, відповідають і за поширення внутрішньої інформації.

Міжвідомчі робочі групи на рівні Федерації та земель, що займаються новими релігійними громадами або, наприклад, спеціально Церквою Сайєнтології, служать, у першу чергу, для обміну інформацією між різними міністерствами та відомствами. Крім цього, визначається можлива потреба у діях, між відомствами узгоджуються окремі заходи. Якщо та чи інша група становить особливу небезпеку, можливе встановлення спостереження силами Відомства з захисту Конституції.

ПРАВОВІ ОСНОВИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ РОБОТИ ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВ

Основний Закон зобов'язує державу дотримуватися нейтралітету у релігійних та світоглядних питаннях. Втручатися у свободу віросповідання та світогляду держава може лише за умови врахування суперечливих інтересів сторін і, в разі необхідності, захистити конституційні права третіх осіб і підтримати конституційний порядок.

Федеральний Уряд здійснює діяльність з інформування про нові релігійні та ідеологічні угруповання в рамках своїх конституційних обов'язків та прав. З цього приводу Федеральний Конституційний Суд 23 травня 1989р. ухвалив рішення, в якому визначено, що на підставі своїх конституційно-правових обов'язків щодо інформування та роз'яснювальної роботи для громадськості, Уряд має право поширювати інформацію про нові релігійні угруповання та висловлювати попередження, не порушуючи водночас принципу нейтралітету. До речі, аналогічної думки дотримується й Європейська комісія з прав людини. Вона підтверджує, що державу наділено повноваженням «в об'єктивний, але критичний спосіб надавати інформацію про релігійні громади та секти». Подібна інформаційна діяльність не суперечить статті 9

(свобода думки, совісті, світогляду та релігії) Конвенції про захист прав людини та основні свободи.

Ці зауваження засвідчують, що окрема законодавча основа для державної інформаційної та роз'яснювальної роботи не є необхідною.

РОЗ'ЯСНЮВАЛЬНА РОБОТА ДЕРЖАВНИХ УСТАНОВ

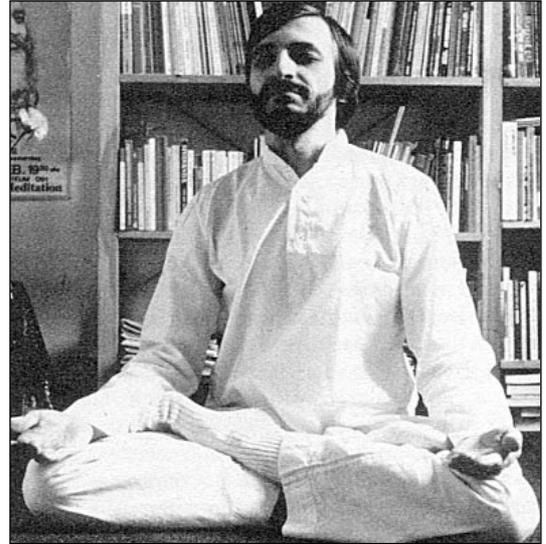
Роз'яснювально-освітня робота державних установ, що мають інформувати окремі особи та спілки про нові релігійні угруповання, повинна переслідувати кілька цілей:

- ❖ відвернення небезпеки;
- ❖ забезпечення індивідуальної релігійної та світоглядної свободи шляхом освітніх заходів, що дає можливість ухвалювати рішення на основі достовірної інформації;
- ❖ забезпечення свободи думки в релігійно-світоглядній полеміці шляхом створення сприятливих рамкових умов;
- ❖ сприяння мирному співіснуванню різних релігійних та світоглядних угруповань і, в разі необхідності, їх інтеграції у суспільство.

Перші два пункти (відвернення небезпеки та релігійно-світоглядна освіта) мають особливе значення в сфері освіти та в захисті молоді.

Необхідною залишається роз'яснювальна робота державних установ про окремі групи, що здійснюється шляхом видання брошур, підготовки заяв для преси, проведення конференцій тощо. Однак, вона має зосереджувати свою увагу на особливо поширених групах, потенціал небезпеки, пов'язаний з якими, добре доведений та може бути чітко визначений. Прикладами можуть слугувати загроза сексуального розбещення дітей у групі «діти Бога» або загроза здоров'ю та майну, що до неї спричинилась Церква Сайєнтології. В цілому, роз'яснювальна робота державних установ має орієнтуватись на конкретні конфлікти, наприклад, на конфлікт між громадянськими правами та потягом особистості до самовизначення, з одного боку, та намаганням певної релігійної групи запровадити жорстке дотримання якихось життєвих правил — з іншого боку.

Якщо громадськість відчуває потребу в інформації, то деякі особливо конфліктні групи проводять політику дезінформації, а окремі з них («Універсальне Життя» і особливо мірою Церква Сайєнтології) — ще й політику залякування щодо критиків, хай навіть шляхом здійснення психологічного тиску та подання скарг та позовів. З цієї причини участь державних установ у розширенні

інформаційного потоку слід розглядати як внесок у забезпечення вільного формування громадської думки.

Додатково необхідна просвітительська робота й всередині самих державних установ. Вона може здійснюватись у формі відомчих заходів з підвищення кваліфікації. Особливо це стосується таких державних установ, як органи правосуддя та слідства, відомства у справах молоді та охорони здоров'я.

На Федеральне адміністративне відомство при цьому покладаються такі завдання:

- 1) збір та обробка матеріалів, важливих для оцінки тенденцій розвитку нових релігійних угруповань, а також організацій, пов'язаних з такими угрупованнями в правовому чи економічному плані або релігійними та ідеологічними цілями;
- 2) інформування державних органів на рівні Федерації та федеральних земель, а також всіх публічно-правових корпорацій, які поставили перед собою завдання надавати допомогу людям, чий інтереси постраждали;
- 3) видання інформаційних брошур та інших матеріалів, що роз'яснюють громадськості небезпеку з боку «нових релігійних угруповань».

КЛАСИФІКАЦІЯ «НОВИХ РЕЛІГІЙ», СВІТОГЛЯДНИХ ГРУП ТА ПСИХОГРУП

Для визначення усіх менш відомих, а також нових релігійних та світоглядних угруповань в Німеччині загалом вживається поняття «секти». Водночас, слово «секти» позначене негативним присмаком, який містить в собі засудження тієї чи іншої релігійної громади наперед як чогось поганого та небезпечного.

Тому в Німеччині домовилися про те, щоб у даному контексті говорити про «так

звані секти та психогрупи». Під час роботи Німецького парламенту скликання 1994-1998рр. ним була створена спеціальна комісія з цієї проблеми. Вона розглядала дедалі більші загрози, що їх несуть з собою сумнівні угруповання. Наведені вище рекомендації теж є одним з результатів великої за обсягом роботи цієї комісії.

Для вироблення ставлення держави та суспільства до «нових релігій» важливо докладно вивчити цілі, вчення, а також етичні засади кожної з них. Передусім необхідно знайти відповіді на наступні питання:

- ❖ Яку мету переслідує релігійна громада?
- ❖ На які релігійні або світоглядні вчення вона спирається?
- ❖ Чи вступають вони у конфлікт з Конституцією Німеччини?
- ❖ Чи варто побоюватися завдання фізичної та душевної шкоди членам громади?
- ❖ Чи існує первинна економічна мета?

Іншими словами: чи релігійна громада, що перевіряється, становить небезпеку для окремих людей або навіть для всього суспільства, чи йдеться лише про «дошкульного конкурента» на плюралістичному ринку релігійних пропозицій?

Якщо очевидним є перший варіант, то держава повинна активно втрутитися. Якщо ж маємо другий варіант, то держава має залишатися осторонь, адже вона зобов'язана дотримуватися релігійного та світоглядного нейтралітету. В цьому разі (вдамося до надто загостреного формулювання) перед нами конкурентна боротьба релігійних і світоглядних ідей та переконань, в якій держава не має права віддавати перевагу жодній із сторін.

Відповідно, повинна відбуватись і класифікація релігійних громад. На наш погляд, можна визначити три основні категорії громад:

- ❖ нешкідливі та мирні громади, які діють на ґрунті Основного Закону і не мають негативних намірів (наприклад, буддистські групи);
- ❖ складні, часто «незручні» громади, які активно займаються прозелітизмом, однак

не становлять загрози для держави і суспільства, але, можливо, намагаються прив'язати до себе окремих людей шляхом здійснення більшого чи меншого психологічного тиску. Тут існує потреба роз'яснювальної роботи, проте не з боку держави, а з боку суспільства;

❖ небезпечні громади та психогрупи, які становлять серйозну загрозу для держави і суспільства, можливо, внаслідок існування тоталітарних керівних структур, абсолютного поглинання окремої особистості та ймовірної жаги матеріального зиску. В даному випадку держава та суспільство повинні вдатися до певних дій.

ЩО ЗАЛИШАЄТЬСЯ РОБИТИ ІСНУЮЧИМ ЦЕРКВАМ?

Великі Церкви мають розраховувати на власні сили, полемізуючи з конкуруючими меншими релігійними громадами. При цьому слід визнати, що тут йдеться про конкурентну боротьбу, мета якої — залучення віруючих.

Церкви повинні прийняти цей виклик і серйозно до нього поставитись. В час великого переламу марно посилатися на свою велику історичну роль та значення. Набагато корисніше покладатися на власні сили та переваги.

Церкви мають усвідомити свою роль як джерела цінностей та орієнтації. Вони спроможні зробити багато корисного для розвитку держави і суспільства. Однак при цьому вони мають бути готові відкритися для потреб і турбот кожної окремої людини, і не лише в плані душпастирства. Крім цього, вони повинні виявити готовність сприйняти нові риси сучасності, а не ігнорувати їх. Адже перед нами не той випадок, коли Церкви неспроможні щось запропонувати суспільству, що переживає зміни, зазнає лібералізації та плюралізму, — запропонувати, в першу чергу, в плані релігійності та ціннісної орієнтації. Якщо Церкви наступально поставляться до вимог, які висувають до них окремі особи, суспільство і держава, то вони зможуть завоювати дуже добру позицію у конкурентній боротьбі релігійних ідей і не змушені будуть побоюватись прозелітизму малих рухів.

ХАРИЗМАТИЧЕСКИЕ ЦЕРКВИ: РЕЛИГИЯ ИЛИ ТЕХНОЛОГИЯ ЗОМБИРОВАНИЯ?

*Екатерина ЩЕТКИНА,
обозреватель газеты «Зеркало недели»*

Попытаемся нарисовать более или менее целостную картину одного небольшого мира. Мира изолированного, но последние 10 лет постоянно стремящегося к расширению границ, обозначенных изнутри своим особым пониманием слова «вера», а снаружи покрытых слоями непонимания, незнания, ощущения отверженности и глухой, почти мистической тревоги. И в конце концов, все это проявляется в виде дружной попытки со стороны «внешнего» мира сохранять «хорошую мину» и делать вид, что ничего не происходит, оправдываясь перед собой высокими понятиями «толерантности», «свободы совести» или, еще хуже, «индивидуальных путей в Царствие Небесное».

«Проблемы харизматических общин» в Украине на самом деле не существует. Во всяком случае, на государственном уровне. Это не бандформирование, не политическая партия и не торговая фирма. Поэтому в поле зрения нашей власти это явление не попадает. И, видимо, поэтому до сих пор никто толком так нам и не сказал, с чем на самом деле мы живем рядом.

ОТДЕЛЬНАЯ РЕАЛЬНОСТЬ

Фактически, этот мир формируется изнутри. Те, кто воспринимают харизматические Церкви как обычное скопление людей типа того, который мы наблюдаем в традиционных Церквях в воскресенье и на праздники, — очень ошибаются. С другой стороны, те, кто считают, что верующих привлекают и удерживают с помощью всяческих методов давления, — ошибаются не меньше. Все дело в том, что, попадая в такую Церковь, человек оказывается в идеальном государстве. С четкой иерархией, социализацией, превосходной идеологией и т.д. Человек оказывается включенным сразу в первичную ячейку (домашнюю группу), имеющую

руководителя, непосредственно сообщающегося с пастырем. Через этого руководителя-лидера — и только через него — каждый «рядовой верующий» может добиться общения непосредственно с пастырем. Во всяком случае, теоретически. Таким образом, здесь выдержана четкая иерархия.

Здесь нет никаких сомнений в приоритетах: если твое «призвание» требует твоего присутствия где-то, ты должен быть там. Поэтому у немалого количества приверженцев харизматических Церквей происходили и происходят такие неприятности как потеря довольно неплохой работы. По этим же причинам дети перестают ходить в школу, бросают учебу в вузах, уходят из дому в самое

неподходящее время и т.п. Они кажутся совершенно свободными людьми — никто прямо ни к чему их не принуждает, но на самом деле их жизнь четко регламентирована. «Жить в слове» означает четкое подчинение определенным установкам, данным через слово произнесенное.

Включение человека в это сообщество происходит двумя путями: через ритуал и через реализацию «даров». Случается такое, что здесь он может реализовать и свои профессиональные качества, оставшиеся невостребованными в том — «чужом» — мире. Харизматическое движение выработало несколько уровней ритуального включения. Во-первых, это «фоновый» уровень — регулярные служения экстатического плана — это тот допинг, без которого «втянувшийся» верующий уже долго обходиться не может, поскольку именно в этом состоянии происходит непосредственное общение между Богом и человеком. Молитвы могут затягиваться на многие часы, могут сопровождаться постом — используется весь арсенал, уже известный и апробированный разными религиозными системами, — обычная практика, свойственная как шаманизму, так и христианскому аскетизму.

В качестве еще одного уровня ритуального включения можно рассматривать регулярные собрания домашних групп, где, помимо того же молитвенного экстаза (по сведениям верующих — нередко более сильного, чем при больших собраниях), обычна практика покаяний и «передавания Богу» житейских проблем каждого члена группы. Все, что тяготит душу, проговаривается и «разрешается» посредством коллективной молитвы за каждого в отдельности. Тут же, обычно, оживленно делятся своими прозрениями и откровениями, полученными в молитвенных экстазах. Все это происходит под неусыпным надзором лидера, который убеждает или разубеждает каждого подопечного в «правильности» его видений, и если кто-то из «овец» слишком сильно заблуждается и не хо-

чет внять «гласу истины», исходящей из уст лидера, приходится обращаться непосредственно к пастырю, который умеет убеждать.

О ПРИЗНАНИИ И СМирЕНИИ

Получить и реализовать божественные дары — знак признания тебя Богом как «своего» — можно только внутри церковной системы. Ну где ты еще сможешь похвастаться, что говоришь на языке, данном тебе Богом, как святые апостолы после сошествия Духа Святого? Дарами — способностью говорить на «иноязыках», способностью исцелять, понимать и интерпретировать Слово Божье и даже таким элементарным вещам, как пение, танец, некоторые поделочно-прикладные умения — тот, кто «принят Богом», наделяется в момент крещения Духом Святым. Последовательные этапы крещения — водой и Духом — своего рода ритуал «посвящения» должен пройти каждый, кто приходит в Церковь и становится последовательным приверженцем. Независимо от того, что он уже может быть крещен в другой традиции — Символ Веры, содержащий исповедание единого крещения, здесь не указ.

Обретение «даров» собственно и отличает харизматов от прочих протестантских течений. И именно они привлекают в этот параллельный мир все новых и новых обитателей. «Найти живого Бога» и «узнать о Боге» — так в их устах звучат обычно ответы на вопрос «почему вы пришли сюда» — на самом деле оборачивается иным — сделать так, чтобы Бог узнал о тебе и дал тебе понять это, наделив каким-то особым даром. Это, между прочим, то в харизматах, что больше всего отталкивает последователей традиционного христианства: вера без смирения. Конечно, смирение присутствует и здесь, но смирение особого толка. Рассуждая о Боге, здесь чаще всего говорят о том, «что Бог дал мне», в лучшем случае — «что Бог сделал через меня». Но в любом случае это рассуждения на тему «я и Бог». То есть, традиционному христианину, привыкшему к мысли о собственной ничтожности в сравнении со Славой Божьей, этого не понять.

Впрочем, о смирении. Его здесь диктует не столько благоговение, сколько иерархия. Возможности рядового верующего всегда несколько меньше, чем возможности группы, возможности группы всегда несколько меньше, чем возможности Церкви. Итак, если ты хочешь исцелиться или выпросить исцеление для своего ближнего, тебе надо прийти как минимум на домашнюю группу, а еще лучше — на служение в церковь. А вот если ты еще и сам примешь крещение, то вообще все будет замечательно. Впрочем, если ты придешь на домашнюю группу — тут уж до крещения один шаг. Так просто от тебя не

отступятся. Второй тип иерархии — личностный. Многое тебе может объяснить рядовой верующий, но лучше поговорить с лидером, а еще лучше — послушать проповедь лично пастыря. Сами верующие так и поступают — по всем жизненным вопросам, вплоть до размена квартиры или поездки в командировку, советуются с группой и лидером. Если в общей молитве или в молитве лидера Бог «показал», что делать этого не стоит, или стоит, но не так, то настоящий харизмат сделает то, что «показал Бог». То есть сказал пастырь.

Здесь дают возможность реализовать свои творческие и профессиональные потенции. Если ты хочешь петь — пой, хочешь ставить театрализованные постановки — пожалуйста, хочешь возиться с детьми — вперед и т.п. Не можешь найти работу? Тебе помогут и в этом — при наиболее развитых Церквях развернулись фирмы и фирмочки разного уровня и профиля. Здесь тебе помогут и с работой, и с досугом. Welcome to Paradise! Кроме того — и в этом психологи склонны видеть основу успеха этих Церквей у населения — здесь ты можешь освободиться от своих бытовых и социальных проблем. Еще одна сторона концепции «Живого Бога» состоит в том, что если уж ты к нему «пришел», он отныне берется защитить тебя от злобного внешнего мира — «царства дьявола» — и решить все твои проблемы. Тебе только надо обратиться к Нему лично. И все дела...

«МЫ» И «ОНИ»

Впрочем, нам есть, что добавить к мнению психологов. Поиск наиболее невероятных оправданий своей неспособностью решить те или иные проблемы, психологическая усталость единицы «переходного общества» и т.п., конечно, имеет немалое значение. Но постоянное педалирование идеи о «проблемных группах», которые, якобы, наиболее подвержены влиянию изложенных выше идей и представляют собой

группы «потенциальных жертв», не кажется таким уж бесспорным. Хотя бы потому, что, в таком случае, все наше общество является «проблемной группой». Согласно статистике, ни интеллектуальный, ни образовательный, ни финансовый, ни профессиональный, ни возрастной ценз в данном случае не применимы. И наше кивание на «проблемные группы» типа «трудных подростков», «наркозависимых», «одиноких матерей», «безработных» и прочих — скорее дань традиции. Той традиции, которая ставила клеймо, но при этом всем нам давала возможность как-то определить себя, свое место в обществе. Той традиции, которая давала возможность социальной идентификации.

То есть, по сути, эти Церкви ничего не изобрели. И делают они большое дело: собирают людей внутренне обездоленных и дают им возможность четко определить свое место в мире. Этот параллельный мир дает людям то, что не может дать им наше — традиционное — общество. Фактически, это государство в государстве, устроенное значительно грамотнее и организованнее идеологически. Их знаковая фигура — Иисус Христос — непреходящая, в отличие от мифа любого политического лидера. Их основополагающий текст (Писание) не подлежит ревизии.

С приходом в Церковь человек получает возможность идентифицироваться относительно «внешнего» мира и внутри «настоящего» мира. То есть, мир теперь только один — четко структурированный и упорядоченный — мир-церковь. Она дает возможность осознать себя как представителя первичной ячейки — домашней группы, как участника определенного типа служений, связанных с твоим биологическим или социальным статусом — служений для школьников, студентов, женщин, военных, пенсионеров и т.п. Церковь дает возможность идентификации и социализации с точки зрения определенного дара — исцеления, убеждения, работы с детьми, работы с наркоманами и алкоголиками и т.п. Человека тут поддерживает мощная и довольно развитая структура внутренних отношений, освященная религиозной идеологией, и поэтому несомненная.

Но самое главное, с приходом в Церковь, эти люди получают еще одну огромную возможность — идентификации себя как части некоего «общества спасенных», каковое и есть единственно возможным для их теперешнего обитания, и таким образом определения своего положения относительно всего прочего мира — в лучшем случае, мира «заблудшего» и подлежащего евангелизации. В худшем случае — ненужного и мешающего тебе самому.

Первый вариант кажется лучшим только на первый взгляд — он очень быстро превращается во второй, поскольку те, с кем приходится общаться приверженцу харизматического учения, не воспринимают настырную евангелизацию себя адекватно по многим причинам. Кроме того, евангельские разговоры нередко начинаются с того, что человеку непричастному к харизматической Церкви в той или иной форме сообщают о его ущербе. Во всяком случае, в сравнении с тем, кто ему об этом говорит.

Поскольку в системе ценностей харизмата «прийти к Богу» и «быть спасенным» означает «быть другим» и, соответственно, «быть лучшим». Таким образом, отношения между такого рода верующим и «неверующим» (т.е. не-харизматом) автоматически превращаются в отношения типа Я и Чужой. Со всеми вытекающими последствиями: отношение к Чужому всегда либо открыто, либо подавленно враждебно. Но если развитая культура при столкновении с «другим» прикрывается фиговым листком толерантности, то полупервобытные установки сознания харизмата этой толерантности не приемлют: все должно соответствовать определенным ценностям или исчезнуть. «Исчезнуть» толкуется двояко: во-первых, это полное исчезновение в результате близкого Страшного Суда (эсхатологические ожидания неустroенных социально людей здесь эксплуатируются нещадно), во-вторых, это более близкое и менее заметное исчезновение — исчезновение из индивидуального коммуникативного поля (уходы из семьи, замыкание в себе и т.п.). Это поле обычных человеческих трагедий, которые в глазах нашего государства, видимо, по-прежнему не считаются сигналами социальной опасности.

Таким образом, можно сказать, что «группу риска» составляет все наше общество, поскольку немногие из нас могут похвастаться наличием глубокой религиозной культуры, т.е. четкой самоидентификации относительно Церкви, что вполне можно интерпретировать как частный случай общей духовной люмпенизации. Массовое появление «сырых» и «нищих духом» всегда провоцировало активное проповедование близости Царствия Небесного, потому что помогало людям снова обрести себя как некую неповторимую ценность.

УТОПИЯ-Х

Сказанного выше вполне достаточно, чтобы понять, что речь идет о сектах, имеющих тоталитарный характер. Увы, когда люди чувствуют себя до невозможности хорошо и радостно, — это дурно пахнет. Начиная с платоновских утопий. Черты тоталитарности харизматическому движению придают две

детали: полная прозрачность жизни каждого члена Церкви и абсолютный авторитет «вышестоящего» лидера — для первичной ячейки и пастыря — для всей Церкви. В каждом, особенно, наиболее ответственном жизненном решении, верующий действует по их слову. Его к этому никто не принуждает с ножом у горла, но у него тщательно и кропотливо воспитывают потребность поступать именно так. А потребности в некоторых случаях — аргумент посерьезнее ножа.

Это совсем не похоже на авторитет иерарха в любой христианской конфессии. Хотя он тоже имеет большое влияние на прихожан, на собственных «духовных детей» и т.п. Но в данном случае священнослужитель сильно скован каноном и иерархией. Он не может отступить от традиции, внутри которой он действует. Если же он нарушит какие-то правила, иерархия подразумевает определенные механизмы наказания, вплоть до отстранения от проповедования. Здесь-то мы и сталкиваемся с феноменом «живого слова» во всей его красе. Пастырь любой харизматической Церкви не скован ничем. Над ним нет вышестоящих иерархов, которые бы контролировали. Объединения Церквей не в счет, потому что они не подразумевают контроля над проповеднической деятельностью. Кроме того, из этого объединения запросто можно выйти. А сама концепция «живого слова» подразумевает максимальную его подвижность: пастырь — тот, через кого Господь дает Церкви благодать и откровения. Он может интерпретировать евангельские тексты так, что они будут противоречить сами себе. И это не будет никого шокировать, поскольку эти слова произносит человек боговдохновенный, общающийся непосредственно с Господом, а значит, знающий саму последнюю истину.

Харизматическая община — идеальный объект для спекуляций и экспериментов любого толка. Это маленькое государство со своим государем-первосвященником, идеологией, социальной структурой, налогообложением, экономикой, наконец. Здесь решают судьбу товаров и торговых марок, кандидатов

в президенты и т.п. путем «благословений» и «проклятий». Здесь учат и воспитывают детей, делают бизнес, заключают браки. Живут...

И кажется, все это сопровождается каким-то всеобщим стыдливым молчанием. Безмолвствует государство, безмолвствует общественность, которая могла бы попробовать убедить своих ближних в том, что не стоит рисковать собственными мозгами только ради возможности переложить ответственность за собственные проблемы на чужие плечи. Особенно раздражает молчание (или почти молчание) традиционной Церкви, взывавшей в этом плане к Президенту, но так и не попробовавшей воззвать к людям, что, казалось бы, является ее святой обязанностью.

Реакция же государства временами просто парадоксальна. Оно, кажется, не одобряет. Но говорить об этом во весь голос, а тем более, решительно действовать то ли стесняется, то ли не считает нужным. Когда же государство начинает об этом говорить, то выглядит это тускло — видимо, оно само не вполне понимает, что оно может сделать в рамках собственного закона о свободе совести. Складывается впечатление, что государство толком и не знает, почему именно оно не в восторге. То есть, оно об этом знало, когда во время предвыборных игр (1998 года) харизматические общины стали поддерживать кого-то, а то и выдвигать собственных кандидатов. Тогда государство возмутилось и «заметило» существование такой вполне реальной силы. По СМИ прокатилась волна критических статей. Было несколько судебных разбирательств с главами наиболее популярных харизматических Церквей. Были указания «разобраться», «провести экспертизу» и т.п.

Выборы прошли. Все затихло. Сандей Аделаджа и Генри Мадава¹, украшавшие своими лицами полосы центральной прессы, выливавшей на них потоки зачастую вполне обоснованных обвинений, продолжают ловить души. Политические партии, в чьих программах в той или иной форме высказывались обещания противостоять засилью «чужих культовых практик», позабыли об этих обещаниях так же, как и о многих других. И надо заметить, что это затишье — отнюдь не реакция на затишье в харизматическом движении — харизматы по-прежнему «на коне». Они по-прежнему получают разрешения на публичные проповеди на стадионах и площадях, учат, исцеляют толпы народа, дарят свои многотомные труды научной библиотеке им.Вернадского. Они продолжают вещать с экрана на плохом русском или не лучшем украинском. И самое главное — продолжают свои эксперименты над человеческой психикой, подвергая ее

испытаниям самыми примитивными и не очень разнообразными экзотическими технологиями.

На этом фоне каким-то смущенным подыгрыванием кажется формулировка Указа Президента об урегулировании деятельности в сфере народной и нетрадиционной медицины хотя бы потому, что этот Указ уже предлагает рассматривать «молитву об исцелении» как медицинскую практику. У нашего государства, пережившего Белое Братство, по сей день не выработался иммунитет на подобные вещи. Или хотя бы страх. Оно согласно терпеть внутри себя надгосударственное образование, лишь бы не показаться «недемократичным» в тонком вопросе свободы совести? А вот Запад, который почему-то не боится показаться «недемократичным», но боится подобных новообразований, после серии ритуальных самоубийств нашел рычаги борьбы с подобными сектами. Правда, эти рычаги лежали в экономической плоскости, но они оказались довольно действенными. Благодаря активному вмешательству государства, в свое время в Европе были очень ослаблены позиции Церкви Сайентологии и Церкви Муна. Но для такого вмешательства надо иметь достаточную законодательную базу, достаточно прозрачную экономику и достаточно страха перед религиозной экзальтацией и фанатизмом.

Нашему же государству, видимо, очень бы хотелось, чтобы религиозные общины оказались чем-то вроде общественных организаций. Чтобы они законным образом функционировали, искали средства, занимались полезной общественной деятельностью. Чтобы их, по возможности, можно было использовать, когда есть такая необходимость, — и ведь внешне все так и есть. Между прочим, даже формулировки закона о свободе совести (в том разделе, где речь идет о религиозных общинах) и закона об общественных организациях во многом сходны. Но, к сожалению, это «две большие разницы».

И здесь следовало бы обратить внимание на психологический и идеологический аспекты проблемы, а не на медицинский. Хотя бы потому, что однажды уже был случай, когда комиссия Министерства здравоохранения дала заключение о том, что харизматические служения «лечебных практик не содержат». И это святая правда. О теле-то и речи нет. Эти служения нацелены не на тело, а на дух. Который, видимо, в глазах нашего государства, не способного обеспечить нам не то что психологической защиты, но хотя бы какой-то маломальской опоры в виде идеологии, пока что так и остается бедным родственником при теле.

¹ С.Аделаджа — пастор Церкви «Слово Веры»; Г.Мадава — пастор Церкви «Победа». Оба — граждане африканских государств, осуществляющие миссионерскую деятельность на территории Украины.

РЕЛІГІЯ І ВІРА В ЖИТТІ УКРАЇНЦІВ

*Нагія ДУДАР,
науковий співробітник
Українського інституту
соціальних досліджень*

*Людмила ШАНГІНА,
директор соціальних програм
Українського центру
економічних і політичних
досліджень*

Соціологічні опитування, як правило, свідчать, що близько двох третин населення України визнають себе віруючими. На підставі цих даних у колах духавенства та науковців робляться висновки про ріст релігійності в країні. На нашу думку, це твердження є дискусійним, оскільки якісні прояви сучасної масової релігійності вивчені недостатньо. Визначити особливості релігійності сучасного пересічного віруючого, його життєві, соціальні, ціннісні орієнтації та переконання було метою спеціального соціологічного дослідження, яке провів Український центр економічних і політичних досліджень. На аналізі результатів цього дослідження і побудовано цю публікацію¹.

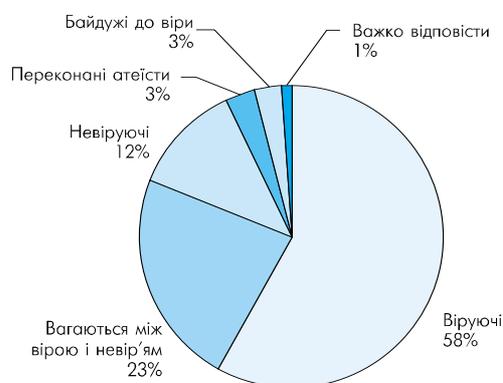
САМОВИЗНАЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ЩОДО ВІРИ І РЕЛІГІЇ

Спочатку розглянемо дані самовизначення населення України щодо віри і релігії через призму соціально-демографічних ознак. Загальна картина релігійного самовизначення населення наводиться на діаграмі.

Стать

Віруючими вважають себе 68% жінок та 46% чоловіків (невіруючими — 8% жінок та 17% чоловіків; тими, хто вагається між вірою і невір'ям, — 21% і 25% відповідно). Така різниця є природною, оскільки жінки є більш емоційними, вразливими, чутливими, а світогляд чоловіків є більш раціоналізованим і прагматичним.

**Самовизначення населення
України щодо віри і релігії,
% опитаних**

¹ Дослідження проводилося в серпні 2000р. Всього опитано 2017 респондентів віком від 18 років. Вибіркова сукупність квотна, територіально-поселенська, репрезентативна за основними соціально-демографічними ознаками.

**Самовизначення населення України щодо віри і релігії:
соціально-демографічні ознаки,
% опитаних***

	Серед усіх опитаних	Стать		Вік, років				Освіта			
		Чоловіча	Жіноча	18-28	29-39	40-49	50 і більше	Ніслова середня	Загальна середня	Середня спеціальна	Вища
Віруючі	58	46	68	53	56	54	63	67	57	59	50
Вагаються між вірою і невір'ям	23	25	21	27	24	26	17	16	23	23	28
Невіруючі	12	17	8	12	12	12	12	12	13	9	13
Переконані атеїсти	3	5	2	2	2	3	5	2	2	5	5
Байдужі до релігії	3	4	1	4	4	3	1	2	3	3	2

* Респондентів, які не визначилися з відповіддю, у таблиці не наведено, оскільки їх кількість є статистично незначною

Вік

Найбільше тих, хто вважає себе віруючими, серед людей 50 років і старших — 63%. Питомо вага віруючих в інших вікових групах є приблизно однаковою на рівні 53-56%². Невіруючою є кожна восьма особа, незалежно від віку. Люди старші 50 років є більш сталими у своїх переконаннях і схильності до віри, оскільки частка тих, хто вагаються між вірою і невір'ям, у цій віковій категорії незначна — 17%, тоді як серед молоді (18-28 років) та у віковій групі 40-49 років таких — майже кожен четвертий³.

Освіта

Найбільше віруючих серед осіб з неповною середньою освітою — 67%, з середньою спеціальною — 59%, з загальною середньою — 57%, з вищою та неповною вищою — найменше — 50%. Найнижча частка невіруючих серед респондентів із середньою спеціальною освітою — 9% (табл. «Самовизначення населення України щодо віри і релігії: соціально-демографічні ознаки»).

Рівень прибутків

Найбільше серед віруючих тих, чий сім'ї мають рівень прибутку, нижчий за середній, — 78%; 20% — середній рівень та лише 2% тих, чий рівень прибутків вищий за середній. Серед тих, хто вагаються між вірою і невір'ям — 71% з рівнем прибутку нижче середнього, 25% — середній рівень, 4% — вище середнього, серед невіруючих — відповідно 74%,

23% і 3%. Різниця в доходах між віруючими та невіруючими наводить на думку про те, що **матеріальна незабезпеченість є одним із спонукальних чинників прийняття віри.**

Місце проживання

Суттєвим є зв'язок релігійного самовизначення людини з регіоном проживання. **Частка тих, хто вважає себе віруючими, найвища у Західному регіоні — 84%.** Відповідно тут найменше невіруючих — 3%, та тих, хто вагаються між вірою і невір'ям — 11%. Такі показники пояснюються сильними релігійними традиціями у цьому регіоні. **В Центральному регіоні та в АР Крим частка віруючих становить майже дві третини (невіруючих відповідно 13% і 10%, тих, хто вагаються — 23% і 21%).** **Відносно високим є рівень віруючих серед мешканців м.Києва — кожен другий опитаний; невіруючих серед киян — 11%.** Певною мірою це можна розцінювати як результат успішної агітаційної роботи проповідників, адже Київ (на відміну від традиційно релігійного Заходу) довгий час перебував під агресивним атеїстичним впливом. Ця ж обставина зумовлює і досить високий відсоток столичних мешканців, які не мають чітко визначеної позиції щодо віри — кожен третій. **У Східному регіоні чисельність віруючих складає 47%; досить високою є частка тих, хто вагаються — 26%, і найвищий, порівняно з іншими регіонами, відсоток невіруючих — 18%. Найменше віруючих у Південному регіоні — 44% (невіруючих — 10%; тих, хто вагаються, — 30%).**

² 18-28 років — 53%, 29-39 років — 56%, 40-49 років — 54%.

³ 18-28 років — 27%, 29-39 років — 24%, 40-49 років — 26%.

Тип поселення

Місцями найбільшої концентрації віруючих за типом поселення є здебільшого села (61%), селища міського типу (62%) та міста до 50 тис. жителів (68%). Ці показники свідчать, що релігійна традиція збереглася переважно у невеликих населених пунктах, де велике значення мають ustalений спосіб життя, звичаї та традиції.

Характер виховання в сім'ї

Виявлено існування зв'язку між визначенням людини щодо віри і характером її виховання в сім'ї. Серед усіх опитаних лише третина виховувалася у релігійному дусі. Серед тих, хто вважає себе віруючими, таких майже половина (48%), тоді як серед невіруючих — лише 4%, а серед тих, хто вагаються між вірою і невір'ям, — 11% (табл. «Чи виховувались Ви вдома у релігійному дусі?»).

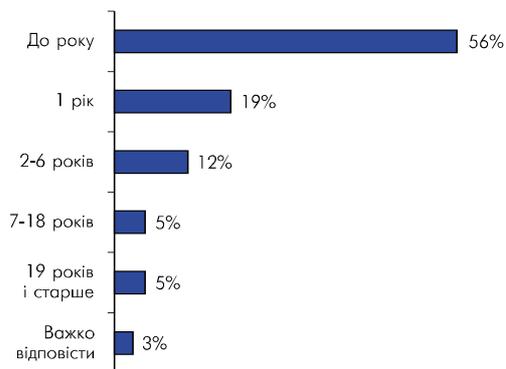
Чи виховувались Ви вдома у релігійному дусі?
% опитаних

	Так	Ні	Важко відповісти
Серед усіх опитаних	31	66	3
Віруючі	48	49	3
Вагаються між вірою і невір'ям	11	86	3
Невіруючі	4	95	1
Переконані атеїсти	4	91	5
Байдужі до віри	—	98	2

Обряд посвячення у віру

Над 85% опитаних здійснювався обряд посвячення в ту чи іншу релігійну віру. І хоча переважна більшість проходить обряд у невідомому віці, він накладає у подальшому відбиток на формування та усвідомлення людиною свого ставлення до віри (diagr. «Вік здійснення обряду посвячення у віру»). Так, у групі тих, хто ідентифікував себе віруючими, обряд залучення до релігії пройшли 93% (незначна частина з них здійснила це у свідомому віці), у групі невіруючих таких у півтора рази менше (66%), серед тих, хто вагаються між вірою і невір'ям — 86%.

Вік здійснення обряду посвячення у віру,
% опитаних

Україна — багатоконфесійна держава з сильною християнською (здебільшого православною) традицією. Цим і пояснюється той факт, що 88% з тих, над ким здійснювався обряд посвячення у віру, зазначили, що це був обряд православного хрещення. Ще 9% були хрещені у греко-католицизмі, по відсотку — у римо-католицизмі та протестантизмі (переважають тут Свідки Єгови, а також Євангельські християни і Євангельські християни-баптисти). Лише 0,7% респондентів були залучені до ісламської віри та 0,3% — до іудаїзму. Саме серед віруючих більш повно і різноманітно представлені обряди посвячення у віру: 83% були хрещені у православ'ї, 13% у греко-католицизмі, 2% у протестантизмі, 1% у римо-католицизмі, 1% залучених до ісламу та 0,4% — до іудаїзму. У групі респондентів, які вагаються між вірою і невір'ям, 97% були хрещені у православ'ї, 2% у греко-католицизмі, і лише одиниці — в римо-католицизмі та протестантизмі. Серед теперішніх невіруючих релігії, до яких вони були посвячені (як правило, в невідомому віці), є ще менш варіативними — це православ'я (97%), римо-католицизм (2%) та греко-католицизм (1%)⁴.

Конфесійна ознака

До православ'я віднесли себе 66% усіх опитаних. Примітно, що до православних віднесли себе і третина з тих, хто ідентифікував себе невіруючим, 77% з тих, хто вагаються між вірою і невір'ям, 12% з тих, хто вважає себе переконаним атеїстом, 51% з байдужих до віри. Серед тих, хто вважає себе віруючим, православних 73%.

Такі відповіді означають, що досить часто свою належність до певної релігії декла-

⁴ Показники на рівні 1-2% не перевищують припустимих для даної вибірки стандартних відхилень, тому їх необхідно сприймати як ілюстративні, а не статистично значимі.

рують особи, які не мають релігійних переконань і не вважають себе віруючими, а виходять лише з факту обряду залучення до віри. З іншого боку, не завжди віруючі є прихильниками будь-якої релігії чи деномінації. Вони або вважають себе просто християнами (серед віруючих таких 7%, серед тих, хто вагаються між вірою і невір'ям, — 9%, навіть 4% серед невіруючих), або просто віруючими поза релігією (варіант відповіді «не відношу себе до жодного з релігійних віросповідань» обрали 2% респондентів).

Усім респондентам, які віднесли себе до православ'я, ставилося питання «До якої саме православної деномінації Ви себе відносите?» І виявилось, що для двох третин це не має значення (варіант відповіді «я просто православний»): серед віруючих таких 55%, серед невіруючих і тих, хто вагаються, — 69%. Ще 7% православних відповіли, що не знають, до якої деномінації себе віднести, а отже для них це також є неважливим (таких серед віруючих лише 4% і по 13% серед невіруючих та тих, хто вагаються між вірою і невір'ям).

Такий розподіл дає підстави для твердження, що міжконфесійні суперечності, які протягом тривалого часу дискутуються лідерами православних Церков, далеко не завжди зорієнтовані на задоволення духовних потреб віруючих. Можливо, ця обставина є одним із чинників зростання в Україні чисельності і впливу протестантських Церков та новітніх релігій харизматичного спрямування.

Серед тих, для кого має значення належність до конкретної православної деномінації, дещо вищою є частка прихильників УПЦ-КП — 18% серед усіх опитаних (серед віруючих — 22%, серед невіруючих — 14%, серед тих, хто вагаються між вірою і невір'ям, — 12%). Тих, хто відніс себе до УПЦ, — 14% від усіх опитаних (серед віруючих — 16%, серед невіруючих — 7%, серед тих, хто вагаються, — 10%). До УАПЦ віднесли себе лише кілька відсотків усіх православних, здебільшого — віруючі.

Кожен шостий (16%) серед усіх опитаних не відніс себе до жодного з віросповідань. Головна причина такої позиції — наявність переконань, що суперечать цьому (40%). Найбільше таких серед невіруючих (48%). Кожен п'ятий (19%) вважає, що релігійні почуття можуть цілком задовольнятися і без потреби в інститутах тієї чи іншої релігії. Серед віруючих, які не визнали причетності до якось певної релігії, прихильників такої думки найбільше (47%). Ще 18% респондентів не визнали причетності до якоїсь певної релігії, оскільки не знають такої, що відповідала б їх духовним пошукам. Для незначної частини опитаних видаються надто жорсткими принципи ба-

гатьох з релігій, яких буде важко дотримуватися (серед віруючих на цю причину не вказав ніхто).

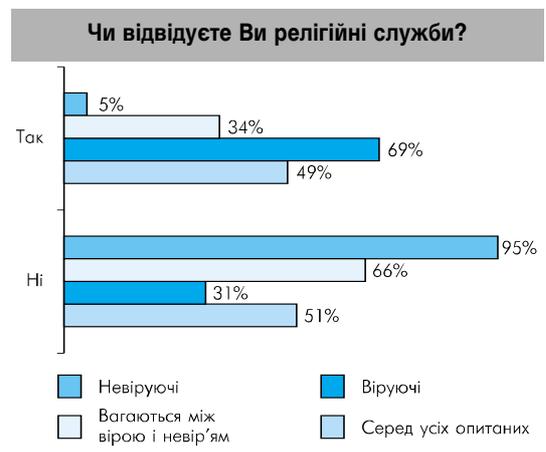
Привертає увагу розподіл відповідей респондентів на пряме питання щодо сучасного сприйняття сутності віруючої людини, яке ставилося усім без винятку. **64,4% респондентів підтримали твердження, що «людина може бути просто віруючою і не сповідувати якоїсь конкретної релігії».** Такої думки дотримуються 58,1% з тих, хто назвав себе віруючими, але найбільшою є питома вага прихильників такої позиції серед тих, хто вагаються між вірою і невір'ям, — 82%. **Твердження «віруюча людина повинна обов'язково сповідувати ту чи іншу релігію» є звичним для розуміння людей старшого віку і знайшло 26% симпатиків,** значна частина яких належить до групи віруючих, — 36% (невіруючих — 10%, тих, хто вагаються, — 11%).

Отже, за даними опитування, віруючими себе вважають більше половини населення України. Найбільша частка віруючих у західних областях, найменша — на півдні. Серед віруючих — здебільшого представники православ'я, причому для двох третин не має значення деномінація. Низькі грошові доходи є одним із спонукальних чинників прийняття віри. Серед причин, що впливають на самовизначення, є сімейне релігійне виховання, здійснення обряду залучення до релігії. В середовищі віруючих поширені випадки позацерковної віри.

ПРОЯВИ РЕЛІГІЙНОСТІ ТА РІВЕНЬ РЕЛІГІЙНОЇ АКТИВНОСТІ

Одним із критеріїв релігійності особи, крім самовизначення щодо віри, належності до певної релігії, є культова поведінка, зокрема відвідування релігійних служб.

Серед тих, хто вагаються між вірою і невір'ям, частка відвідувачів релігійних служб удвічі менша, порівняно з віруючими (діагр. «Чи відвідуєте Ви релігійні служби?»).

Серед віруючих, які відвідують служіння, переважна більшість здійснює це під час релігійних свят — кожна друга особа, яка визнала себе віруючою, вказала на це (табл. «Як часто Ви відвідуєте релігійні служби?»).

Як часто Ви відвідуєте релігійні служби?
% тих, хто відвідує релігійні служби

	Серед усіх опитаних	Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям
Частіше, ніж раз на тиждень	4	5	1
Раз на тиждень	16	19	3
Раз на місяць	13	15	4
На релігійні свята	52	50	66
Раз на рік	8	6	16
Рідше, ніж раз на рік	3	2	6
Інше	3	3	4
Важко відповісти	1	—	—

З яких причин Ви відвідуєте релігійні служби?
% тих, хто відвідує релігійні служби

	Серед усіх опитаних	Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям
Так я спілкуюся з Богом	45	53	12
Вважаю, що це данина традиції мого народу	29	27	39
Це данина традиціям моєї сім'ї	18	20	13
Нині відвідування релігійних служб є прийнятним, я роблю, як усі люди	13	12	18
Відвідую лише у роковини смерті моїх близьких, друзів тощо	11	10	14
Просто, заради цікавості	2	1	5
Відвідую, коли відчуваю душевний неспокій	20	20	16
Відвідую, коли почуваю необхідність відчутти полегшення тощо	20	22	15
За компанію з друзями, родичами, приятелями	7	5	17
Щоб сповідатися, причаститися	24	27	11
Там я відчуваю естетичне задоволення	8	9	6
Інше	4	4	7

Кожен п'ятий віруючий (19%) відвідує служіння щотижня, кожен сьомий (15%) — раз на місяць, а 5% бувають на релігійних службах навіть частіше, ніж раз на тиждень. Отже, можна констатувати, що принаймні 39% віруючих властивий високий рівень релігійної активності (лише 8%, тих, хто визнав себе віруючими, відвідують релігійні служби рідко: 6% бувають там рідше, ніж раз на рік, 2% — ще рідше).

Основними мотивами відвідування віруючими релігійних служб є спілкування з Богом (53%), здійснення релігійних таїнств сповіді, причастя (27%), данина традиціям народу (27%) та власної сім'ї (20%), пошук вгамування душевного неспокою (20%), прагнення відчутти полегшення (22%). Деякі віруючі (10%) бувають на релігійних службах лише у роковини смерті близьких, друзів тощо (табл. «З яких причин Ви відвідуєте релігійні служби?»). Певна частина сучасних віруючих відвідують служіння лише тому, що так робить більшість (12%), або за компанію з друзями, родичами, приятелями (5%). Серед мотивів мають місце відвідування релігійних служб для задоволення естетичних потреб (9%).

Третина людей, які ідентифікують себе з віруючими, не відвідують релігійних служб. Причини наведено у табл. «З яких причин Ви не відвідуєте релігійні служби?».

Як відомо, своєрідним видом релігійної активності є надання матеріальної підтримки релігійним організаціям. Серед віруючих 15% регулярно здійснюють матеріальні пожертвування. Навіть по 2% серед тих, хто вагаються між вірою і невір'ям, та невіруючих регулярно підтримують релігійні організації матеріально. Майже половина віруючих (48%) інколи надають таку допомогу. Роблять пожертвування лише в дні великих свят та оплачують виконання потреб 18% віруючих (19% — тих, хто вагаються, 8% — невіруючих). Кожна п'ята людина, яка називає себе віруючою, ніколи не надає релігійним організаціям матеріальної підтримки.

Ознакою релігійності можна вважати віру в релігійні твердження та догмати. Як показали результати опитування, серед інших релігійних тверджень у свідомості людей найменше підлягають сумнівам віра в існування Бога (це в першу чергу стосується віруючих та тих, хто вагаються між вірою і невір'ям), душі, гріха — серед усіх опитаних ці показники становлять 78%, 65% та 67% відповідно.

За структурою, віра в релігійні твердження схожа у віруючих та тих, хто вагаються, хоча рівень віри останніх є вдвічі нижчим (табл. «Віра в релігійні твердження»). В існування Бога вірять 98% віруючих і

**З яких причин Ви не відвідуєте релігійні служби,
% тих, хто не відвідує релігійні служби***

	Серед усіх опитаних	Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невіруючі
Мені не подобається формальність проведення богослужінь	12	13	12	9
Не вірю в існування Бога	22	2	5	61
Мені не подобається особиста поведінка священнослужителів церкви	10	12	12	8
Релігійні служби займають багато часу, а я його не маю	17	21	19	11
Мені здається, що церковні діячі приділяють більше уваги політиці, ніж духовним цінностям	7	7	10	4
Мені не подобається участь духовних лідерів Церкви в міжконфесійних конфліктах	4	5	6	1
Мені достатньо спілкування з Богом «сам на сам»	28	42	33	8
Ніхто з моїх друзів, родичів не ходить на релігійні служби	8	7	10	8
Не можу за станом здоров'я	9	19	4	2
Поблизу немає храму	4	6	5	2
Я нічого не розумію в релігійних обрядах	18	11	26	18
Важко відповісти	7	2	5	0
Інше	2	6	6	9

* Респонденти могли називати декілька варіантів відповідей, тому сума відповідей переважає 100%

77% тих, хто вагаються між вірою і невір'ям, в існування душі вірять відповідно 82% і 56%, в існування гріха — 81% і 59%, в існування диявола — 63% і 34%, в існування раю — 60% і 26%, у життя після смерті вірять 59% віруючих та 29% тих, хто вагаються, вірять у чудотворну силу святих реліквій (мощі, ікони, ладанки тощо) відповідно 59% і 31% опитаних, в існування пекла — 55% і 23%, у **переселення душ** (ідея реінкарнації, яка більш властива буддистському релігійному світогляду) **вірять 38% віруючих і 22% тих, хто вагаються між вірою і невір'ям. Останнє зокрема свідчить про взаємопроникнення різних культурних світів та типів мислення.**

Відтак, групу осіб, які назвали себе віруючими, вирізняє досить високий рівень

віри в релігійні твердження. Принципово інші погляди на релігійні твердження у невіруючих. Серед них переважає заперечення вірогідності цих тверджень. Однак 36% невіруючих вірять в існування гріха, а кожен п'ятий (19%) вірить в існування душі. Цікаво, що 11% представників цієї групи відповіли, що вірять в існування Бога.

Під час опитування респондентам ставилося питання щодо їх віри в цілительські можливості священнослужителів, проповідників, ворожок, чаклунів, народних цілительів. Виявилося, що менше половини опитаних припускають наявність сили зцілювання у людей. Серед віруючих більше поширена думка про цілительські можливості священнослужителів — 42% (серед тих, хто вагаються, — 16%, серед невіруючих — лише 8%). Такою ж мірою віруючі переконані і в силі народних цілительів — 42%. Серед тих, хто віддає перевагу можливостям народних цілительів, більше осіб, які вагаються між вірою і невір'ям (38%) та невіруючих (24%). Визнають цілительські можливості ворожок та чаклунів 22% віруючих, 19% тих, хто вагаються, та 10% невіруючих.

Уявлення про Бога. Згадаємо, що 78% серед усіх опитаних вірять в існування Бога. Респондентам ставилося відкрите питання (без пропозиції варіантів відповідей), щоб з'ясувати, яким саме постає Бог в людській уяві. Всього було названо більше 100 варіантів. **Найпоширенішими є уявлення про Бога як про живу істоту (25%), надприродну, вищу, небесну силу (18%), невидиму надлюдину (9%).** Для деякого Бог — це уособлення почуттів чи відчуття любові, благодаті, добра, чистоти, щастя, віри, спокою, світла, допомоги, захисту, турботи (10%). Певні теософічні ідеї відчуваються у відповідях про Бога як Вищий Розум, Абсолют, Ідею, закон світотворення, єдність усіх енергій, енергію (7%). Частина людей уявляє Бога саме таким, яким він зображений у храмах, на іконах, як Ісуса Христа (7%), також як старенького сивого дідуся (3%). Існує і пантеїстичне сприйняття Бога — увесь світ, природа (2%).

Важливість елементів релігійного життя. Про змістовне наповнення віри і рівень релігійності віруючих свідчить оцінка ступеню важливості для них елементів релігійного життя (діагр. «Рівень важливості основних елементів релігійного життя»). Для віруючих-християн найважливішою виявилися молитва (73%). Дуже важливим є обряд посвячення у віру — хрещення (66%), для двох третин віруючих важливим є читання Біблії, вінчання та релігійний обряд під час похорон (відповідно 61%, 60% і 61%). Більш як для половини християн важ-

Віра в релігійні твердження, % опитаних

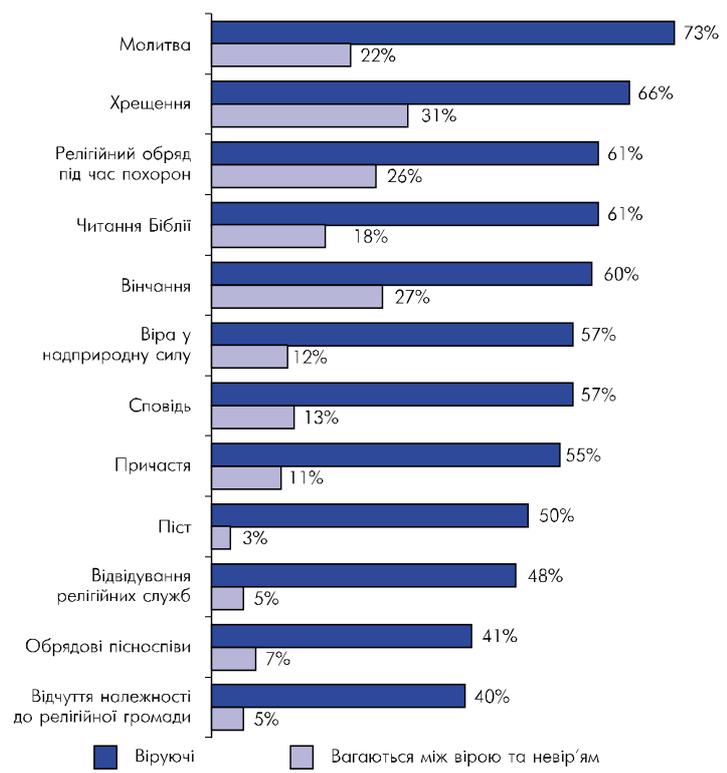
	Серед усіх опитаних		Віруючі		Вагаються між вірою і невір'ям		Невіруючі	
	Так	Ні	Так	Ні	Так	Ні	Так	Ні
В існування Бога	78	20	98	2	77	18	11	86
В існування душі	65	28	82	12	56	36	19	75
В існування гріха	67	27	81	12	59	34	36	63
В існування диявола	46	44	63	26	34	55	5	91
В існування раю	42	46	60	27	26	62	3	94
У життя після смерті	42	47	59	29	29	61	3	93
У чудотворну силу святих реліквій	44	46	59	30	31	58	9	83
В існування пекла	38	50	55	32	23	64	2	94
У переселення душ	28	57	38	45	22	64	5	89

ливі таїнства причастя та сповіді (55% і 57%), для кожного другого — піст; для 57% — важливою є віра у надприродну вищу силу.

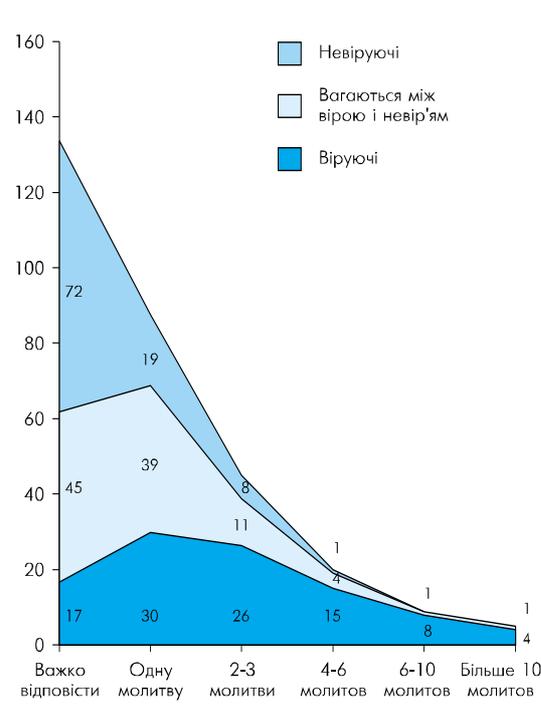
Менше половини віруючих-християн вважають за важливе відвідувати релігійні служби (48%), а належність до релігійної громади важлива для ще меншого числа (40%).

Щодо молитов, то дві третини усіх віруючих (не лише християн), знають їх не більше трьох (одну — 30%, дві-три — 26%), а 17% не змогли відповісти на це питання (графік «Знання молитов»). Можливо, останні звертаються до уявлюваного ними Бога у довільній формі (у разі, якщо він персоніфікований). Принаймні по одній молитві знають також ті, хто вагається між вірою і невір'ям (39%), й навіть невіруючі (19%).

Рівень важливості основних елементів релігійного життя, % тих, хто назвався християнами

Знання молитов, % опитаних

Не завжди у формі молитви, але **83% усіх опитаних звертаються подумки до надприродної сили, до Бога**. 43% з них здійснюють це «часто», 40% — «інколи». Найбільш часто спілкуються з вищою силою, Богом віруючі — 65% («інколи» — 33%). Більшість з тих, хто вагається між вірою і невір'ям, інколи звертаються до надприродної сили — 65% («часто» — 19%). Невіруючі, як правило, до Бога чи надприродної сили не звертаються ніколи — 62%, однак кожен третій «інколи» має таку потребу, а 5% навіть потребують цього «часто». Головні мотиви таких звернень наведено у табл. «Причини звернень до надприродної сили, Бога».

Причини звернень до надприродної сили, Бога
% тих, хто засвідчив, що звертається до них

	Серед усіх опитаних	Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невіруючі
При відчутті небезпеки, страху	43	56	45	41
При відчутті душевного дискомфорту	42	54	47	37
Коли відчуваю влячність за певні події у моєму житті	32	44	30	10
У молитві	34	54	16	3
Коли я, або хтось із моїх рідних, хворіє	47	59	58	33
Коли потребую підтримки	28	37	29	19
Коли відчуваю себе самотнім	15	21	11	11
Коли почуваюся роздратованим, знервованим	11	15	9	3
Коли ображаюся на когось	8	11	7	3
Коли не можу прийняти рішення	24	31	25	11
Коли відчуваю радість, щастя	24	32	20	8
Коли хочу попросити прощення у разі порушення релігійних заповідей	20	30	13	3
Інше	3	3	3	8
Важко відповісти	1	1	1	2

Наведені дані соціологічного дослідження дають підстави для таких висновків.

❖ У відвідуванні релігійних служб для половини віруючих приводом є релігійні свята. Кожен сьомий віруючий відвідує служіння раз на місяць, кожен п'ятий — щотижня, лише 5% — частіше, ніж раз на тиж-

день. Основними мотивами відвідування віруючими релігійних служб є: спілкування з Богом; здійснення релігійних таїнств сповіді, причастя; данина традиціям народу та власної сім'ї; потреба вгамування душевного дискомфорту; прагнення відчути полегшення.

❖ Майже половина віруючих лише інколи допомагають релігійним організаціям матеріально (15% роблять це регулярно).

❖ Віруючим властивий досить високий рівень віри в релігійні твердження: в існування Бога, душі, гріха, диявола, раю, пекла, у життя після смерті, у чудотворну силу святих реліквій.

❖ Менше половини віруючих переконані у цілительських можливостях священнослужителів, у силу зцілювання народними цілителями; лише кожен п'ятий вірить у силу ворожок та чаклунів.

❖ Уявленням сучасної людини про Бога притаманні і християнські, і теософічні, і пантеїстичні, і ціннісні, і чуттєво-емоційні елементи, причому образи часто мають наївно-антропоморфний характер.

❖ Досить високим є рівень усвідомлення християнами важливості основних елементів релігійного життя. Найважливішими для них є молитва, хрещення, читання Біблії, вінчання та релігійний обряд під час похорон, таїнства причастя та сповіді, віра у надприродну (вищу) силу, піст.

❖ Більшість віруючих вважають не лише важливим, але й обов'язковим здійснення релігійних обрядів, приурочених до рубіжних моментів у житті людини — народження, одруження, смерті.

❖ Дві третини віруючих засвідчили, що знають лише одну-дві молитви.

❖ 65% віруючих часто звертаються до вищої сили, Бога. Як правило, це відбувається під час молитви. Причинами звернень є також негаразди із власним здоров'ям чи здоров'ям когось із близьких, відчуття небезпеки, страху, душевного дискомфорту.

РОЛЬ РЕЛІГІЇ В ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА

Зі зміною ідеологічної парадигми в українському суспільстві релігія зайняла помітне місце в соціально-політичному житті держави та певної частини її громадян. Респондентам пропонувалися кілька тверджень щодо визначення ролі, яку відіграє на сьогодні релігія у житті суспільства. Відповіді подано в таблиці «Оцінка ролі релігії в житті суспільства».

Оцінка ролі релігії в житті суспільства, % опитаних									
	Віруючі			Вагаються між вірою і невір'ям			Невіруючі		
	Згоден	Не згоден	Не маю уявлення	Згоден	Не згоден	Не маю уявлення	Згоден	Не згоден	Не маю уявлення
Релігія не впливає на життя суспільства	24	66	10	34	56	10	46	42	12
Релігія є одним з чинників демократичного суспільства	53	22	25	43	34	23	28	43	29
Релігія є елементом політичного життя	45	32	23	49	30	21	56	27	17
Релігійні діячі стоять осторонь таких соціальних проблем сучасності, як запобігання вагітності, аборт, СНІД, сексуальне виховання тощо	35	48	17	36	42	22	40	35	25
Релігійні діячі повинні ставати на захист найбільш вразливих громадян в разі прийняття владою рішень, які знижують життєвий рівень населення	90	5	5	90	4	6	78	12	10
Релігія є одним із важливих засобів відродження національної самосвідомості і культури	75	10	15	62	17	21	33	39	28
Релігія підвищує моральність і духовність людей	91	4	5	76	10	14	40	33	27
Релігія робить людей неактивними, байдужими до того, що відбувається у суспільстві	5	84	11	14	65	21	38	36	27
Релігія шкідлива, оскільки роз'єднує людей на різні конфесії	6	82	12	16	59	25	36	35	29
Релігія відмирає і у майбутньому зникне зовсім	4	87	9	7	72	22	19	51	30
Релігія є мало пристосованою до потреб сучасної людини	23	60	17	38	34	28	52	24	24
Релігійні організації беруть слабку участь у соціальній роботі (допомога нужденним, інвалідам, хворим, літнім)	46	38	26	63	18	19	59	20	21

Вплив віри на життєві орієнтації людини

В орієнтаціях переважної більшості населення пріоритет віддається локальному світові — мікросфері (власна особа, сім'я), і релігійність зовсім не впливає на визначення цього пріоритету (табл. «Пріоритети життєвих орієнтацій населення»). Так, 81% віруючих, а також 86% тих, хто вагаються між вірою і невір'ям, та 84% невіруючих «згодні» з тим, що людина передусім повинна дбати про свою сім'ю. А якщо врахувати відповіді «скоріше згоден», то відсоток респондентів усіх трьох вищезазначених груп, які висловилися за сім'ю як головну цінність, сягає 99%. Очевидно, в складних умовах сьогодення для багатьох людей сім'я є тією нішею, яка уможливує збереження гармонійності життєвого світу.

Частка тих, хто «згоден», що людина повинна передусім дбати про себе, є майже однаковою як у групі віруючих, так і серед тих, хто вагаються, та невіруючих, і становить відповідно 52%, 54% і 50%. Більше третини опитаних, незалежно від визначення щодо віри, «скоріше згодні» з таким твердженням.

Значно менша увага приділяється макросфері, проблемам суспільства. При цьому віруючі дещо більше, порівняно з невіруючими, впевнено визначають служіння суспільству як першочергову орієнтацію в житті (відповідно 27% і 21%).

Ще меншої уваги у спрямуванні власних сил респонденти приділяють державі. Тих, хто вважає, що перш за все людина повинна служити державі, серед віруючих вдвічі більше, ніж серед невіруючих (відповідно 23% і 12%).

**Пріоритети життєвих орієнтацій населення,
% опитаних***

	Віруючі						Вагаються між вірою та невір'ям						Невіруючі					
	Згоден			Не згоден			Згоден			Не згоден			Згоден			Не згоден		
	Згоден	Скоріше згоден	Разом	Скоріше не згоден	Не згоден	Разом	Згоден	Скоріше згоден	Разом	Скоріше не згоден	Не згоден	Разом	Згоден	Скоріше згоден	Разом	Скоріше не згоден	Не згоден	Разом
Перш за все, людина повинна служити суспільству	27	40	67	18	10	28	25	37	62	23	11	34	21	36	57	23	17	40
Перш за все, людина повинна служити Богові	41	31	72	16	7	23	10	31	41	32	17	49	2	7	9	33	51	84
Перш за все, людина повинна дбати про себе	52	36	89	8	3	11	54	36	90	6	2	8	50	38	88	8	3	11
Перш за все, людина повинна дбати про свою сім'ю	81	18	99	1	—	1	86	13	99	1	—	1	84	15	99	1	—	1
Перш за все, людина повинна служити державі	23	36	59	22	13	35	18	38	56	24	15	39	12	35	47	27	22	49

* У таблиці не наведені відсотки тих, хто не визначився з відповіддю.

Група віруючих принципово вирізняється з-поміж інших тим, що визначає служіння Богові як першочергове завдання людини у житті — 41%.

Ставлення до асоціальних явищ

Позицію несхвалення силових дій при відстоюванні релігійних переконань займає переважна більшість опитаних, незалежно від релігійної ідентифікації: відповідь «ніколи не виправдано» дали 89% віруючих, 86% тих, хто вагаються між вірою і невір'ям, та 88% невіруючих.

При досить високих загальних показниках неприйняття такого поширеного сьогодні явища, як **хабарництво при використанні службового становища**, віруючі є більш нетерпимими щодо цього, порівняно з іншими опитаними (серед віруючих — 78%,

серед невіруючих — 70%, серед тих, хто вагаються, — 74%).

Віруючі найбільше вирізняються серед інших опитаних критичним ставленням до **проблем, що стосуються позбавлення життя: самогубства, евтаназії⁵, аборту**. І якщо кількість респондентів, які вважають самогубство невинуватим за жодних обставин, серед віруючих лише на 6% більше, ніж серед невіруючих і тих, хто вагаються (відповідно 81% і 75%), то розходження у ставленні до абортів та евтаназії є принциповими. Так, не виправданою за будь-яких умов евтаназію вважає кожен четвертий серед невіруючих та тих, хто вагаються (відповідно 25% і 24%), тоді як серед віруючих таких значно більше (40%). Кожен третій невіруючий та той, хто остаточно не визначився щодо віри, цілком виправдовує позбавлення хворого життя (за його згоди). Є такі й серед віруючих, однак їх майже вдвічі менше.

Найбільш суперечливим є **ставлення до переривання вагітності**. Незважаючи на те, що аборт є одним з найтяжчих гріхів (у християнстві), майже третина віруючих припускають його можливість за певних обставин, а 8% — безумовно виправдовують такий вчинок. Однак є така залежність: **чим сильніші релігійні переконання у людини, тим більш критичне її ставлення до абортів**. «Завжди виправданим» такий вчинок вважають 14% тих, хто вагаються між вірою і невір'ям, і 23% невіруючих — майже кожен четвертий. І навпаки, абсолютне засудження («ніколи не виправдане») переривання вагітності ви-

⁵ Позбавлення життя невиліковного хворого за його власного бажання.

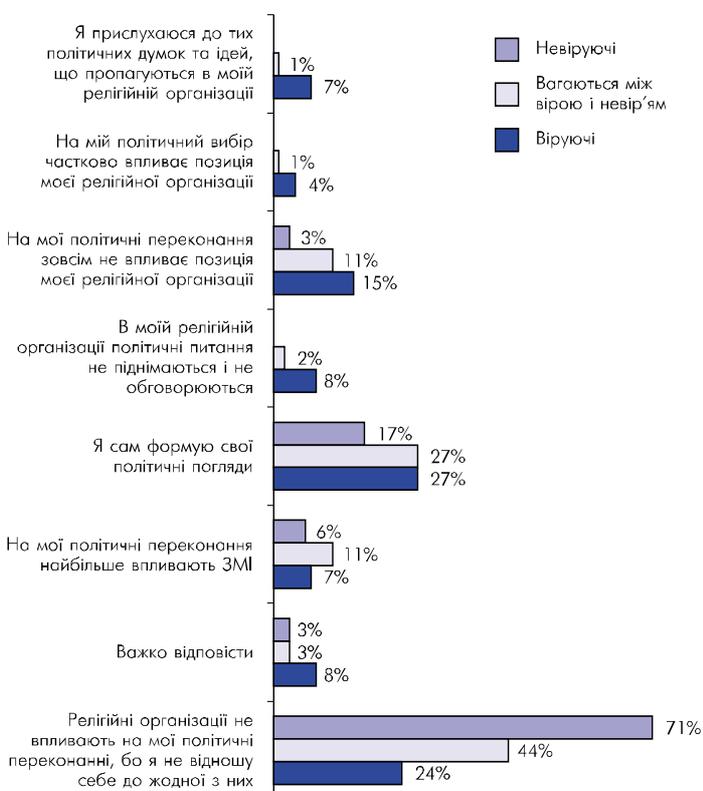
словлюють 39% віруючих, 22% тих, хто вагаються, і лише 18% невіруючих.

Негативними є оцінки **гомосексуалізму** значною частиною респондентів: серед віруючих — 72%; серед невіруючих — 70%; серед тих, хто вагаються, — 65%.

Отже, навіть при певному «осучасненні» поглядів на деякі проблеми суспільного життя, наявність віри у людини визначає більш упереджене її ставлення до проблем, які стосуються морально-етичних принципів.

Результати опитування спростовують досить поширену думку про значний вплив релігійної організації на політичні погляди та переконання людини. Лише 7% віруючих засвідчили, що вони прислухаються до політичних думок та ідей, які пропагуються в релігійній організації, до якої вони належать. Лише 4% зазначили, що позиція релігійної організації частково впливає на їх політичний вибір. **Головним чинном, людина формує свої політичні погляди під впливом інших, нерелігійних, чинників** (діагр. «Вплив релігійної організації на політичні переконання людини»).

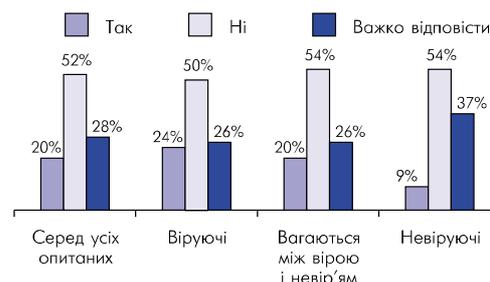
Вплив релігійної організації на політичні переконання людини, % опитаних

ЦЕРКВА В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Респондентам ставилося питання щодо доцільності впровадження в Україні, на зразок Великобританії, Швеції та Греції, інституту «державної Церкви». Більше половини респондентів вважають такий крок недоцільним (діагр. «Ставлення до впровадження в Україні інституту «державної Церкви»»).

Ставлення до впровадження в Україні інституту «державної Церкви», % опитаних

Тим, хто погодився з доцільністю існування в Україні «державної Церкви», пропонувалося визначити, яка саме Церква має отримати такий статус. Цікаво, що 38% опитаних назвали Православну Церкву без конкретизації деномінації. Ще 5% — вважають, що статусу «державної Церкви» має набути якийсь новий релігійний інститут, що об'єднає усі конфесії. Це ще одне підтвердження того факту, що у свідомості звичайної людини православ'я сприймається як цілісна релігія, незалежно від того, хто патрує її гілку.

Головним аргументом опонентів ідеї «державної Церкви» є право на свободу совісті: надання переваги одній із Церков призведе до дискримінації віруючих інших Церков. Така позиція притаманна більше віруючим, ніж невіруючим — відповідно 51% і 43%. Кожен третій серед віруючих та кожен четвертий серед невіруючих вважають, що надання в багатоконфесійній Україні пріоритетного статусу «державної» будь-якій із Церков спричинить додаткову напругу в міжцерковних та церковно-державних відносинах.

Оцінка ролі Церкви в сучасному українському суспільстві викликає принципові розходження в думках. Впевнені, що Церква відіграє позитивну роль, 63% віруючих, 37% тих, хто вагаються, і лише 14% невіруючих. І навпаки, частка тих, на чий думку, Церква не відіграє помітної ролі у сучасно-

му суспільстві, є більшою серед невіруючих — 63%; серед тих, хто вагаються між вірою і невір'ям, — 47%; серед віруючих — 27%. Відсоток прихильників негативної оцінки ролі Церкви в Україні в цілому невисокий — лише 9% серед усіх опитаних (більшість з них — невіруючі).

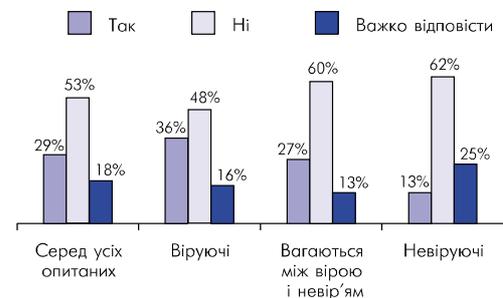
Віруючі помітно більше, ніж представники інших груп, виступають за повне відсторонення Церкви від справ, інтересів суспільства та держави, оскільки вважають основним її обов'язком служіння Богові. Підтримали таке твердження 71% віруючих і кожен другий з тих, хто вагаються. Серед невіруючих таку думку поділяє лише кожен четвертий. Відповідно, 46% невіруючих, третина тих, хто вагаються між вірою і невір'ям, та 16% віруючих переконані, що Церква має певні зобов'язання перед суспільством та державою. Частина опитаних (18%) не визначилися з цього питання.

Щоб визначити, якої саме діяльності очікує громадськість від релігійних організацій, респондентам ставилося відкрите питання: «Як Ви вважаєте, яку практичну діяльність повинні здійснювати релігійні організації у нашому суспільстві?» Таким чином було визначено **пріоритетні напрями**: допомога хворим, немічним, людям похилого віку, безпритульним дітям, пенсіонерам, інвалідам, залежним від наркоманії.

Церква повинна надати цим людям матеріальну (їжа, медикаменти, одяг) та моральну підтримку — так вважають 35% опитаних. Кожен шостий респондент (16%) вважає, що завдання Церкви — моральне та духовне виховання людини; 14% — моральна допомога і підтримка в скрутні моменти. Значно менше (9%) опитаних пропонують зорієнтувати Церкву на тлумачення релігійного вчення, поширення інформації про історію релігії і Церкви тощо.

Більше половини респондентів, в т.ч. майже половина віруючих (48%), вважають, що Церква та релігія не повинні бути національно зорієнтованими. Отже, у свідомості сучасної людини поступово змінюється світоглядна релігійна парадигма в орієнтаціях: з локального (на рівні держави) — на відкрите (цивілізаційне). Разом з тим, 36% віруючих, 27% тих, хто вагаються, і 13% невіруючих схильні до більш консервативного погляду — національно зорієнтованої релігії (діагр. «Чи повинна Церква, релігія бути національно зорієнтованою?»).

Чи повинна Церква, релігія бути національно зорієнтованою?
% опитаних

Релігійне самовизначення людини певним чином впливає на ставлення до такого аспекту церковно-державних відносин, як **відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви**. Серед віруючих поширеною є думка про недоцільність проведення такої політики — 42%, тоді як більша частина невіруючих вважають це необхідною передумовою демократичності держави і забезпечення права на свободу совісті (52%). Майже третина всіх опитаних не мають чіткої позиції, що є свідченням слабкої уваги і байдужості широкої громадськості до проблем церковно-державних відносин.

СТАВЛЕННЯ ДО НЕОРЕЛІГІЙ ТА ЇХ ПОШИРЕННЯ В УКРАЇНІ

В Україні ця тема останнім часом, без перебільшення, набула державного значення і привернула увагу науковців, політиків, публіцистів, працівників охорони здоров'я, владних структур. Поширення релігійних новоутворень викликає полеміку, стимулює розвиток антикультового руху. Триває дискусія щодо визнання їх нерелігійними, оскільки їх віровчення та практика часто не відповідають традиційним уявленням про релігію. Водночас, як засвідчило опитування УЦЕПД, більшість громадян нічого конкретного не чули про ту чи іншу новітню релігію (табл. «Ставлення до релігій та релігійних течій»).

Якщо назви новітніх релігійних течій знають далеко не всі, то, принаймні, про їх діяльність чули багато людей. Мова йде про проведення масових богослужінь, сеансів зцілення у приміщеннях кінотеатрів, будинків культури, на стадіонах, через ЗМІ (теле-

Ставлення до релігій та релігійних течій,
% опитаних

	Позитивне	Байдуже	Негативне	Не задумувався над тим	Нічого не чув про таку релігію
Православ'я	77	15	2	6	—
Греко-католицизм	31	41	6	17	5
Римо-католицизм	28	42	7	18	5
Протестантизм	14	45	14	20	7
Іслам	14	44	14	22	6
Їудаїзм	12	45	12	22	9
Церква Ісуса Христа святих останніх днів	6	24	11	14	45
Церква Христа	8	22	10	13	47
Церква Єднання	4	21	10	11	54
Церква Голгофа	3	18	9	9	61
Слово Віри	3	18	8	9	62
Церква «Перемога»	3	18	8	9	62
Харизматичні Церкви	3	18	9	9	61
Київський центр християнського життя	4	19	7	10	60
Товариство свідомості Крішні	5	25	15	17	38
Буддизм	11	33	11	21	24
Трансцендентальна медитація	5	20	10	11	54
«Агні-Йога»	5	21	10	11	53
Різні напрями вчень «Ери Водоля», «Нової Ери»	3	16	8	9	64

бачення, радіо). **Громадській думці властива негативна оцінка такої діяльності:** 59,6% опитаних, причому незалежно від релігійності, відповіли, що їх ставлення — негативне. Лише 18% респондентів схвалюють діяльність проповідників новітніх релігійних течій. Серед них найбільше віруючих (21%), невіруючих — лише 8%; тих, хто вагаються між вірою і невір'ям, — 15%. Основним мотивом позитивного ставлення до проповідей та сеансів зцілення є переконання у тому, що подібні заходи дають можливість людям долучитися до віри (74% серед респондентів, які позитивно ставляться до вказаних заходів).

Серед усіх опитаних лише 18% вірять в те, що ці заходи дійсно допомагають хворим зцілитися. Переконання в тому, що масові проповіді та сеанси зцілення є шахрайством, котре приносить його організаторам матеріальну вигоду, є найбільш поширеним серед тих людей, які негативно ставляться до цих заходів (таких 43% серед віруючих та 45% серед невіруючих).

Для віруючих дещо вагомішою, порівняно з невіруючими, є думка про те, що діяльність зарубіжних проповідників неорелігійних напрямів негативно позначається на традиційній вірі населення — кожен п'ятий віруючий назвав цю причину (серед невіруючих таких 11%). І навпаки, твердження про те, що пропаганда «масових зцілень» шкідлива, оскільки багатьом людям навіюється сподівання на чудо, є більш прийнятним для невіруючих (30% респондентів), серед віруючих — 22%.

Значне число опитаних вбачають у заходах, котрі проводять неорелігійні організації в Україні, негативний вплив на психічне здоров'я людини. **Близько половини респондентів (незалежно від ставлення до віри), які негативно ставляться до цих заходів, вважають, що вони повинні бути заборонені законом. 27% віруючих і 22% невіруючих дотримуються думки, що люди повинні мати право вибору і самі відповідати за наслідки, а тому забороняти заходи, що проводять неорелігійні проповідники, немає потреби.**

16% респондентів, які негативно ставляться до діяльності новітніх релігійних течій, вважають, що діяльність останніх не буде заборонена, оскільки їх представники мають змогу матеріально зацікавити представників влади, а також в силу того, що сьогодні, коли лікування стало недоступним, владі вигідно, щоб люди надіялися на цілителів (так думають і 10% респондентів, які негативно ставляться до вказаних заходів).

На сьогоднішній день в інформаційному просторі України — на радіо та телебаченні — досить активно ведуться агітаційно-проповідницькі програми, які підготували переважно нетрадиційні для України Церкви, неорелігійні проповідники та місії. **Більшість опитаних вважають, що релігійна пропаганда по радіо та на телебаченні має бути взагалі заборонена, усі релігійні проповіді, обряди тощо повинні відбуватися лише у відповідних культових приміщеннях і не транслюватися на масову аудиторію.** Найбільшими прихильниками такої позиції є невіруючі (57%), але й третина віруючих (31%) також підтримують таку думку.

Кожен четвертий віруючий вбачає в телепроповідях засіб поширення віри і не вважає принциповим, які релігійні організації готують радіо- та телепрограми. За те, щоб в ЗМІ (коли мова йде не про державні, а про приватні радіо- та телекомпанії), були рівною мірою представлені і неорелігійні організації, і традиційні Церкви, висловилися 17% віруючих (тих, хто вагаються, — 15%, невіруючих — 9%). Лише 10% віруючих (9% тих, хто вагаються, 5% — невіруючих) переконані в необхідності враховувати чисельність тих чи інших релігійних організацій при наданні їх програмам часу на радіо та телебаченні — в цьому випадку мова не йде про походження проповідників та традиційність релігійних вірочень. 13% з усіх опитаних не визначилися у своїй позиції щодо радіо- та телетрансляцій релігійних проповідей.

Чи дотримується в Україні право на свободу совісті? % опитаних												
	Серед усіх опитаних			Віруючі			Вагаються між вірою і невір'ям			Невіруючі		
	Згоден	Не згоден	Не маю уявлення	Згоден	Не згоден	Не маю уявлення	Згоден	Не згоден	Не маю уявлення	Згоден	Не згоден	Не маю уявлення
В Україні існує повна свобода совісті і рівність віросповідань перед законом	66	20	14	67	22	11	68	19	13	67	17	16
Свобода совісті і рівність віросповідань в Україні декларується, але не здійснюється	39	43	18	41	41	18	39	33	18	26	48	26
Релігійні організації і Церкви занадто зловживають наданими їм правами і свободами	37	39	24	37	42	21	40	37	23	39	27	34

ДОТРИМАННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ СОВІСТІ В УКРАЇНІ

Наприкінці 80-х років проблема релігійної свободи видавалася в Україні досить простою. Вона означала свободу від переслідування за релігійні переконання і за вірність

своїй Церкві. Перехід від тоталітаризму до релігійної свободи періоду 1991-1993рр. був занадто швидким, щоб не викликати деформацій. Створилася нова релігійна ситуація, коли люди зрозуміли, що вони не живуть у конфесійно однорідному суспільстві. Релігійна свобода відіграла роль, індикатора, виявивши втрату традиційної релігійної ідентичності українців. Сучасний український релігійний простір — це конгломерат віросповідань і конфесій: традиційних і нетрадиційних, архаїчних і модернових, вітчизняних і привнесених із-за кордону; християн і новітніх язичників, віруючих та атеїстів, а також тих, хто не визначились щодо якоїсь із Церков.

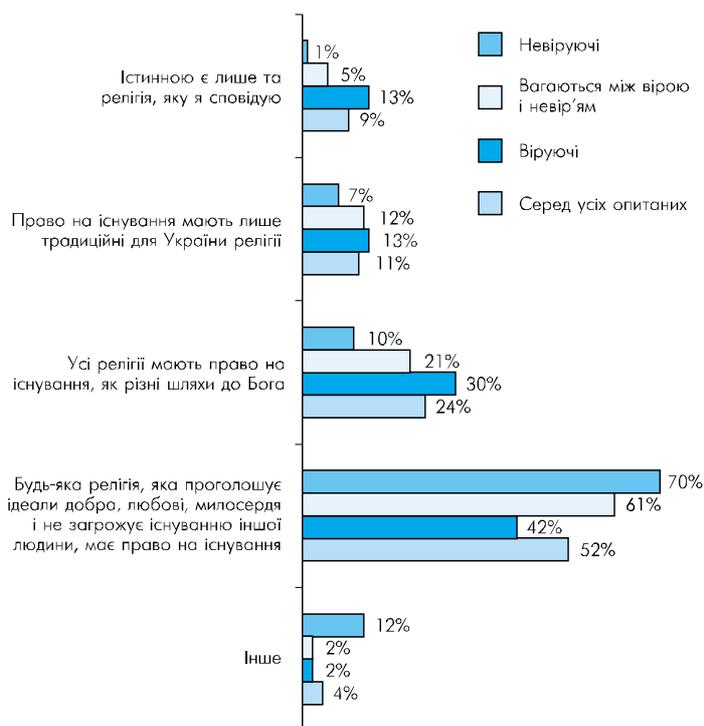
Респондентам пропонувалося висловити свою думку щодо реального стану дотримання в Україні права на свободу совісті (табл. «Чи дотримується в Україні право на свободу совісті?»). Як видно, дві третини опитаних вважають, що в Україні існує повна свобода совісті і рівність віросповідань перед законом.

У цьому контексті покажемо той факт, що в громадській думці переважає переконання щодо права на існування будь-якої релігії, яка проголошує ідеали добра, любові, милосердя і не загрожує існуванню іншої людини (діагр. «Яке твердження відповідає Вашим переконанням?»).

СТАВЛЕННЯ ДО МІЖКОНФЕСІЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Міжконфесійні суперечки є помітною складовою релігійного життя в Україні. Досить таки чимало громадян (39% від усіх опитаних) вважають, що основним чинником

Яке твердження відповідає Вашим переконанням?
% опитаних

**Причини конфліктів між Церквами,
% опитаних***

	Серед усіх опитаних	Віруючі	Вагаються між вірою і невір'ям	Невіруючі
Тому, що церковні ієрархи жадають влади	39	36	43	48
Тому, що істинна Церква повинна довести свою перевагу над іншими	9	9	10	7
Конфлікти між Церквами є суто політичними	20	21	20	15
Суть конфліктів у національному питанні	11	11	13	8
Конфлікти точаться, головним чином, навколо майна та будівель	23	22	25	21
Інше	4	5	4	1
Важко відповісти	21	22	17	18

* Респонденти могли назвати всі слушні варіанти відповіді, тому сума відповідей переважає 100%.

конфліктів між віруючими різних Церков є жадання влади церковними ієрархами. Більше прихильників такої думки серед невіру-

ючих — 48%, серед віруючих — 36%. Другим спонукальним чинником непорозумінь респонденти називають суперечності навколо майна, культових будівель (23% від усіх опитаних). Кожен п'ятий вбачає у міжцерковних конфліктах відстоювання політичних інтересів (20%). Тих, хто так думає, де-що більше серед віруючих, ніж серед невіруючих (відповідно 21% і 15%). 11% респондентів переконані, що суть протистояння Церков полягає у національному питанні. Найменше опитаних (9%) вважають, що у конфлікти вступають з метою довести виключну істинність своєї Церкви. 21% усіх опитаних не спромоглися висловити власну думку щодо проблеми міжцерковних конфліктів (табл. «Причини конфліктів між Церквами»).

Результати опитування дають підстави для висновку про те, що релігійна духовність українців, яка була притаманна їм на попередніх етапах історичного розвитку, нині зазнає змін. У свідомості сучасного віруючого поряд із традиційними уявленнями про віруючу людину, з певними вимогами до її релігійної та соціальної поведінки, співіснує новий погляд на релігію. Він ґрунтується на позиціях доцільності, раціональності, практичності і нерозривно пов'язаний з реаліями сьогоденного економічного і суспільно-політичного життя⁶.

⁶ Інтерпретація результатів такого масштабного дослідження — справа непроста. Вона ускладнюється досить-таки суперечливою ситуацією в релігійному середовищі України, яка не завжди піддається аналізу, а тим більше — однозначному тлумаченню. Саме тому автори запрошують фахівців до спільного обговорення викладених у цьому матеріалі результатів соціологічного дослідження УЦЕПД.

ЦЕРКВА І АРМІЯ: ПАРТНЕРСТВО ЧИ ПОГЛИНАННЯ?

*Сергій СЬОМІН,
кандидат психологічних наук, магістр міжнародних відносин,
старший консультант Національного інституту
стратегічних досліджень*

Найбільший авторитет та вплив на українське суспільство, за результатами соціологічних досліджень, які проводилися в Україні службою SOCIS-Gallup протягом останніх чотирьох років, мають такі інституції як армія й Церква (ступінь довіри до них серед населення становить 39% і 52% відповідно). За цих умов є сенс проаналізувати принципи можливої взаємодії цих інституцій.

ОСОБЛИВОСТІ ВІДНОСИН МІЖ АРМІЄЮ ТА ЦЕРКВОЮ

Демократичні перетворення в українському суспільстві та армії зумовили впровадження принципу свободи релігії в країні та створюють реальні можливості для цього процесу. Дотримання принципу відокремлення Церкви від держави і, зокрема, від її силових структур як особливих інструментів влади має виступати об'єктивним мірилом оцінки реальної релігійної свободи в суспільстві.

Однак, на практиці ми спостерігаємо прагнення Церкви посилити свій вплив на силові структури, зокрема, на армію.

Свого часу Українською православною церквою (Московського патріархату), без участі представників інших Церков та конфесій України було підписано «спільні угоди про взаємодію» з Військово-морськими силами, Прикордонними військами та Внутрішніми військами МВС України. А під час зустрічі Президента України з главами Церков і релігійних організацій країни, яка відбулася 10 лютого 1999р., високі церковні ієрархи прямо зажадали від Л.Кучми сприяти «спілці» Церкви зі школою й ініціювати прийняття Верховною Радою закону про обов'язкове

викладання у школах релігійних дисциплін. Причому, релігійні діячі неодноразово підкреслювали, що Церква хотіла б більш упевнено почуватися у війську, виправних закладах, лікарнях і дитячих будинках.

У квітні 1999р. Церкви перейшли до відкритого морального заохочення керівників українських силових структур, коли на Великодні свята член Священного Синоду Російської Православної Церкви митрополит УПЦ Володимир (Сабодан) вручив церковні ордени міністрові оборони України О.Кузьмуку, міністрові внутрішніх справ України Ю.Кравченку та тодішньому голові Державного комітету України у справах охорони державного кордону В.Банних «за заслуги перед Церквою» — а саме, Українською Православною Церквою, яка є структурним підрозділом РПЦ. Цю акцію було проведено на виконання завдання, поставленого Патріархом РПЦ Алексієм II на Архієрейському соборі РПЦ (18-23 лютого 1997р.), в якому прямо наголошувалося: «Особой сферой есть наше участие в жизни Вооруженных Сил и правоохранительных институтов. Надобно также подумать о том, как установить более прочные связи с армиями и правоохранительными органами не только России, но и государств Содружества»¹.

¹ Більш детально про це див.: http://www.russian-orthodox-church.org.ru/sobor_01.htm.

Зі свого боку, держава поки що не виробила дієвого механізму ефективної взаємодії між Церквою і армією, який би на загальнодержавному рівні визначав політико-юридичні основи такої співпраці.

Справді демократичним підходом до цього питання повинно стати розв'язання дилеми — або йти шляхом подальшого взаємоприйняттого пристосування Церкви та армії, або провести принципове цивілізоване розмежування згідно з нормами права. Історично склалося так, що Український народ є нацією християнської традиції, і, в той же час, йому притаманні такі ознаки, як багатостітнічність та багатоконфесійність. Україна, на відміну від тієї ж Російської Федерації, не має єдиної домінуючої Православної Церкви, не кажучи вже про феномен українського уніатства.

НЕБАЖАНІ СЦЕНАРІЇ РОЗВИТКУ

Можливими варіантами розвитку подій у питанні співпраці армії з Церквою можуть бути наступні:

❖ взаємодія між армією і якоюсь однією українською Церквою, можливо, навіть «державною»;

❖ взаємодія на регіональному рівні за принципом розчленування території України на сфери переважного конфесійного впливу.

Одразу треба зазначити, що розгортання подій за будь-яким з цих сценаріїв було б трагічною помилкою з тяжкими наслідками для загальнонаціональної справи.

Щодо першого варіанту «армійсько-церковної співпраці», то жодна з діючих релігійних організацій в Україні об'єктивно не може претендувати на роль загальноукраїнської Церкви з виключним правом взаємодії з силовими структурами.

Сьогоднішня Україна — це багатоконфесійна держава. Але історично, саме православ'я було й залишається для нашої країни найбільш традиційною релігією, яка відіграє значну позитивну роль у збереженні українського етносу, формуванні його самосвідомості та

Чи вважаєте Ви потрібною присутність представників Церкви у Збройних Силах України? Якщо так, які функції вони мали б виконувати? Які наслідки їх діяльності Ви прогнозуєте?

Т о ч к а з о р у

Голова Синодальної богословської комісії Української Православної Церкви архієпископ Львівський і Галицький АВУСТИН (Маркевич)

Присутність представників Церкви в Збройних Силах України, безумовно, необхідна. Сьогодні в багатьох країнах світу, в т.ч. майже в усій Європі існує інститут військового духовенства на державному утриманні. З цілої низки причин в Україні нині запровадити такий інститут неможливо, хіба через декілька років, і то за умови співпраці Церкви і держави в галузі підготовки відповідних кадрів. Однак, ніщо не заважає зараз робити у цьому напрямі те, що можливо.

Представники Церкви можуть займатися у війську не лише духовною роботою, але й брати участь у патріотичному вихованні, культурно-просвітницькій роботі, сприяти змістовному використанню воїнами вільного часу.

Крім забезпечення конституційного права військовослужбовця на задоволення своїх релігійних потреб, присутність духовенства у Збройних Силах полегшить адаптацію молодих солдат, сприятиме усуненню жорстокості, зокрема "дідівщини", попередженню випадків самогубства, певному умиротворенню у військових колективах, допомогатиме ідейному налаштуванню воїнів на самовіддане служіння своєму народові і Батьківщині на основі жертвовної любові до неї. До речі, Українська Православна Церква вже уклала угоди про співпрацю з деякими військовими формуваннями. Тим, хто ще сумнівається в необхідності такої справи, варто поцікавитися у військових, які вже взаємодіють з духовенством, як вони оцінюють наслідки співпраці.

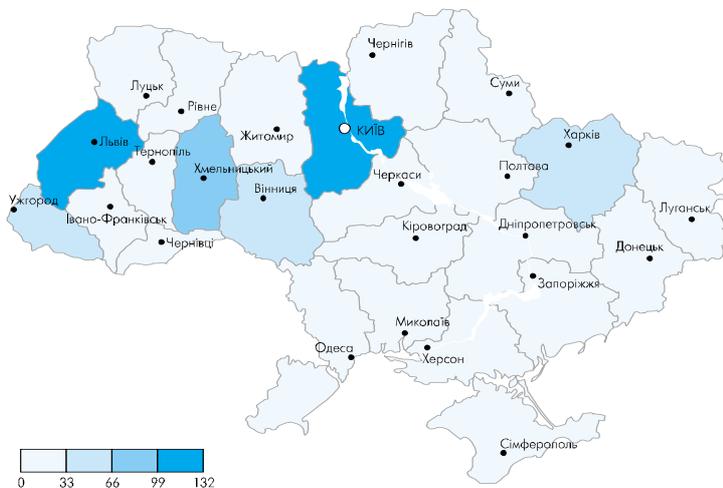
Генеральний вікарій Києво-Житомирської єпархії Римско-Католицької Церкви єпископ Станіслав ШИРОКОРАДІУК

І Церква, і армія покликані служити. І саме служба, служіння людині, ближньому, згідно Євангелії, згідно науці Ісуса Христа, ціниться найбільше. Коли ми, нарешті, зрозуміємо, що присутність священиків в армії необхідна? Їх роль в армії — служити тим людям, що теж служать із зброєю в руках, допомогати їм якнайкраще виконати свій військовий обов'язок, щоб вони його виконували з почуттям відповідальності перед Богом, перед своєю власною совістю і перед народом, який довірів їм цю зброю. Ви знаєте, що щось в армії робиться не так, що в армії робиться якась несправедливість, немає того морального ладу, який повинен бути. І тут, як ніколи, потрібна виховна роль Церкви. Щоб дійсно військові мали можливість поговорити із священиком, відкрити свою душу, довірити свої духовні проблеми, може, якісь інші проблеми, в т.ч. і психологічні, і роль священиків тут є дуже необхідною. Ви знаєте, що інституція комісарів, замполітів, які були у війську, це спроба замінити священиків — в усіх військах завжди були священики, і вони виконували роль вихователів. Ми сьогодні так багато говоримо про те, що Україна повинна йти в Європу. Там ми не знайдемо жодної держави, де б не було капеланів у армії.

З 11 травня по 3 червня 2000р. ми мали паломництво до Лурду. Це було організовано Міністерством оборони України. Я брав участь у цій подорожі. Там були полковники, військові, курсанти — всього 86 чоловік. Ми пройшли всю Європу — від Польщі, через Чехію, Німеччину, Францію, Австрію, Італію... І скрізь нас зустрічали у військових частинах, казармах, нас приймали військові священики. В кожній військовій частині ми могли бачити військові каплиці. І там бачили, як керують військові єпископи, як виховують священиків, і там ні з якою конфесією не мають ніяких проблем, тому що є військові священики православні, є католики, є протестанти, і вони працюють по єдиній програмі, яка затверджена Міністерством оборони. Одна й та сама військова каплиця служить для всіх. Один генерал з Франції сказав, що жоден генерал не має такого великого авторитету, як військовий священик. Це — це одна відповідь на питання, чи доцільна присутність священиків в армії? Коли така інституція з'явиться у війську — це вже інше питання. Мені здається, що це буде не скоро. Не тому, що Церква не готова служити, хоч нам може і бракує підготовлених священиків, — до цього не готове військо, особливо керівництво війська, тому що воно ще живе минулими спогадами, що краще якісь «комісарні священики». Тому нам треба робити все можливе, щоб змінити цю думку.

Кількість іноземних священнослужителів по областях України, чол.

державницького менталітету. Але православні Церкви на сьогодні характеризуються відсутністю конструктивної співпраці і ведуть між собою жорстку боротьбу за спадщину РПЦ в Україні. Внаслідок цього, будь-яка із зазначених Церков об'єктивно не може виступати єдиним виразником загальноукраїнських інтересів.

Характерною особливістю сучасної релігійної ситуації в Україні є те, що її формування відбувається не лише за рахунок

традиційних для нашої країни національних Церков і конфесій, а й під цілеспрямованим впливом закордонної релігійної експансії та активної діяльності місцевих представництв новітніх нетрадиційних напрямів і культів. За останні 3-4 роки за участю іноземних місіонерів в Україні створено близько 300 осередків нетрадиційних культів. За даними Державного комітету України у справах релігій, лише протягом 1999р. в Україні побувало понад 11,6 тис. представників закордонних релігійних центрів, четверта частина з яких активно займалася місіонерською діяльністю під виглядом різних форм світсько-го навчання.

Значна частина іноземних проповідників і місіонерів прибуває в Україну неконтрольовано, під виглядом туристів, фахівців освіти, охорони здоров'я, культури та представників комерційних фірм. У подальшому, всупереч чинному законодавству, вони розпочинають релігійну діяльність в Україні (див. карту).

Щодо другого варіанту «армійсько-церковної співпраці», то спроби знаходження певної «канонічної території» для будь-якої Церкви мають розглядатися виключно як прояви сепаратизму, що можуть спричинити суттєву шкоду національним інтересам українського народу. Україна не повинна, на кшталт Лівану, Ольстеру чи Індонезії, розділятися конфесійно, із політично та юридично

Керуючий справами патріархії Української Автокефальної Православної Церкви архієпископ Харківський і Полтавський ІГОР (Ісиченко)

Оскільки серед офіцерів і солдат Збройних Сил України є вірні Української Автокефальної Православної Церкви, Церква має обов'язок перед Богом здійснювати душпастирську опіку цих осіб, незалежно від державного законодавства. В такому становищі перебуває і більшість інших християнських Церков України. Проблемою є тільки пошук законодавчої основи цієї діяльності. Фундаментальною засадою має бути забезпечення захисту особистості військовослужбовця від нав'язування йому духовної опіки священнослужителів іншої віри або участі в обрядах релігійної організації, до котрої він не належить.

Функції православного капелана полягають передусім у відправі богослужінь у недільні та святкові дні для вірних своєї Церкви, поданні їм Святих Таїн, особливо під час бойових дій та надзвичайних ситуацій, регулярних зустрічей із військовослужбовцями. Наслідки налагодженої систематичної духовної опіки над військовими повинні виявитися переважно в усвідомленні ними своєї ідентичності як християн і громадян України, зростанні пошани до прав особистості, до почуття гідності інших, утвердженні почуття суспільної відповідальності. А відтак, вони виявляться і в гармонізації міжособистісних стосунків в українському війську.

Голова Всеукраїнського Союзу об'єднаних євангельських християн-баптистів Григорій КОМЕНДАНТ

Збройні Сили України — це повністю інституція держави. Вони нею створюються, утримуються, використовуються. Їх завдання: берегти мир і спокій людей, і у випадку потреби — захищати свій народ, свою землю.

Євангельські християни-баптисти в Україні та в цілому світі дотримуються семи основних принципів. Одним із них є СВОБОДА СОВІСТІ для всіх і кожного. Власне, на його основі наші юнаки роблять вибір згідно з тим, як підказує їхнє сумління: ідуть служити у військо або йдуть на альтернативну службу. Не скажемо, що друга є дискримінаційною, порівняно з першою через вдвічі довший термін, але думаємо, що чесна праця впродовж цього часу є достатньою компенсацією за вибір сумління. Євангельсько-баптистське Братство вважає недоцільною і непотрібною присутність представників Церков у Збройних Силах України. Адаже їхні функції різні. Історія розповідає, що сталося, коли державний діяч взяв у руки хрест і зробив християнство державною релігією. Відоме й протилежне, коли Церква взяла в руки меч і пішла хрестовими походами. І напевно однакове зло — хрест в руках держави і меч в руках Церкви. Ще один аргумент на користь недоцільності: службу у війську проходять юнаки різних конфесій, тому мати стільки представників Церков в Армії є просто неможливим.

зафіксованою на цьому ґрунті територією. Проти цього варіанту переконливо свідчать і події в колишній Югославії, де релігійні протиріччя стали одним із факторів територіального дроблення країни та моральним виправданням нелюдського поводження із вчорашніми співвітчизниками.

ДЕРЖАВНІ ВАЖЕЛІ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ЦЕРКВИ ТА СИЛОВИХ СТРУКТУР

Після проголошення розбудови демократичного правового суспільства перед владою постає питання про дійсне відокремлення Церкви від держави, в т.ч. від армії. Свобода совісті, свобода думки, включно свобода вірити чи не вірити в духовне начало, свобода брати чи не брати участь у релігійній відправі, є правом вільної людини. Свобода вірити чи не вірити ніякою мірою не зменшує потенціал держави щодо розбудови дієвої системи патріотичного виховання захисників Вітчизни. Однак це не означає, що Президент як Верховний головнокомандувач, має триматися осторонь вирішення релігійних проблем та культової практики у силових структурах.

Беззаперечним є факт, що особи з релігійними переконаннями дотримуються їх навіть тоді, коли призначаються на керівні посади у силових міністерствах, і Президент повинен мати дієві важелі конституційного стримування, які б унеможливили ситуацію, коли релігія більшості порушує права релігійних меншин. Окрім того, функціонування структурно організованих релігійних громад безпосередньо в силових структурах є грубим порушенням військової дисципліни і робить неможливим дотримання принципу єдиноначалля. А будь-яка культова практика повинна повною мірою узгоджуватися із особливостями забезпечення життєдіяльності війська.

Інтереси захисту національної безпеки держави потребують не лише наукових досліджень феномена капеланства, душпастирства та різноманітних видів закордонного духовного забезпечення підготовки Збройних Сил, а й нагальної розробки власних моделей соціально-психологічного супроводу життєдіяльності військовослужбовців з урахуванням конфесійної специфіки України.

Вітчизняний історичний досвід переко-нує, що нерозуміння й некерованість проце-

Голова Організації солдатських матерів України
Валентина АРТАМОНОВА

Якою може бути роль священика в армії? Я гадаю, що краще його називати духівником. Це повинна бути людина, яку солдатський колектив міг би прийняти. Я не знаю, чи повинен він бути професійним військовим, чи просто священиком, але він обов'язково, в будь-якій ситуації, повинен ставати на захист прав і честі, перш за все, солдат. Він може і зобов'язаний підійти до командира і сказати, що той не має рації. Але тут є протиріччя. Існує ж таємниця сповіді. І якщо солдат довірився священику, то той не має права видавати це тому, хто його образив. Як тут бути? Та й взагалі, я не впевнена в тому, що духівник може зрозуміти специфіку військової служби. Якщо він буде приходити у військовий підрозділ на службу тільки інколи, то це нічого не дасть. Він повинен бути з людиною в армії цілодобово, всі 24 години. Чи піде на це Церква, священик? — Не знаю. Сьогодні ж у тих випадках, про які я знаю, священик приходив до солдатів тільки на свята, тобто формально. А щоденна, буденна робота виконується тими самими військовими вихователями, які роблять це незадовільно.

А ось, наприклад, в Німецькій армії капелан — не стільки священик, скільки людина, яка обстоює права конкретного військового, як солдата так і офіцера. Він має право зробити зауваження командирам, якщо вони своїми діями порушують чийсь права. А що у нас? Взагалі, мені байдуже, хто це буде: чи священик, чи психолог, чи юрист, але це повинна бути людина чесна, порядна, яка професійно знає свою справу і чесно відстоює права солдата. Але де взяти таких людей? У нас сьогодні взагалі людей від Бога немає.

У нас існує всеукраїнська організація військових християн-офіцерів. Вони вже конкретно на практиці несуть Боже слово в армію. Вони саме ті «люди в погонах», яким вірять і довіряють солдати. Можливо, вони й будуть виконувати роль духівника. Але й тут є протиріччя. Вони, перш за все, — офіцери, і за статутом повинні підкорятися своєму керівництву. І якщо коїться щось зле з боку вищого керівництва, то вони не мають права зробити їм зауваження. Я питала одного з них — що ж ви робите в таких випадках? Він відповів: «Ми можемо тільки молитись». Тому, напевно, священик не повинен носити погонів.

Єпископ-помічник
Глави Української
Греко-Католицької
Церкви
Любомир ГУСАР

Військовослужбовці як громадяни мають конституційне право до віросповідання і релігійної обслуги. Оскільки військовослужбовець, з огляду на свої обов'язки, не має можливості вільно брати участь у релігійних обрядах і релігійному вихованні, командування зобов'язане Конституцією йому це запевнити на місці його служіння. Завдання священнослужителя, так званого військового капелана, обмежується до релігійної обслуги своєї конфесії чи інших, які бажають добровільно користуватися його послугами. Збройні Сили без релігійної обслуги значно обмежують мораль і моральність своїх службовців.

ПРИНЦИПОВІ ПОЛОЖЕННЯ СПІВПРАЦІ АРМІЇ ТА ЦЕРКВИ

❖ Україна має бути світською державою, із фактичним відокремленням Церкви і силових структур. Це ні в якому разі не означає повернення до часів «войовничого атеїзму», а лише свідчить про нейтральність, відстороненість держави щодо будь-яких різновидів переконань — як релігійних, так і нерелігійних. Світський характер держави має бути більш повно роз'яснено у законодавстві та відповідних нормативних документах, які регламентують життєдіяльність військових формувань в Україні.

❖ Президент як Верховний головнокомандувач має право і зобов'язаний, відповідно до загальноєвропейських міжнародних стандартів, зокрема, ст.29 Загальної декларації прав людини, установити концептуальні засади і конкретні межі співпраці між армією і Церквою, за які не можуть виходити прихильники чи організації будь-якого релігійного або світського спрямування. Відповідні президентські структури повинні здійснювати неухильний контроль за не порушністю цих меж та за дотриманням законності з боку віруючих усіх конфесій, релігійних і світських організацій і в разі необхідності притягувати до юридичної відповідальності тих, хто порушив чинне законодавство.

❖ Усі форми взаємодії між армією і Церквою повинні відбуватися у юридично-правовому полі, яке б чітко окреслювало участь Церкви у духовно-патріотичному вихованні особового складу силових структур. Встановлення співпраці між армією і Церквою до розбудови відповідної законодавчої бази є небажаним і може спричинити суттєву шкоду Воєнній організації держави.

❖ Духовно-патріотичне виховання в державі має здійснюватися відповідно до єдиної затвердженої програми, яка б обіймала етапи допризовної підготовки, строкової служби та перебування військовослужбовців у запасі. Будь-які форми «позапрограмної співпраці» повинні розглядатися як спроба політизації силових структур в Україні.

Крім того, як справедливо наголошують дослідники цієї проблеми: «Усі Церкви і конфесії повинні чітко й однозначно визначитися щодо питання про збройний захист України своїми вірними. Ті релігійні організації, котрі сприяють службі у військових формуваннях держави як служіння Богу і людям, повинні здійснювати душпастирську опіку виключно в рамках загальнодержавної програми. Ті Церкви, котрі заперечують участь своїх вірних у збройному захисті Батьківщини, повинні започаткувати процес вироблення спільної позиції щодо духовної опіки тих, хто призваний на альтернативну (невійськову) службу»³.

сами, які відбуваються в ідеологічній сфері життєдіяльності армії в цілому, та релігійному житті зокрема, обов'язково призведе до руйнації Воєнної організації держави.

Першочерговими завданнями відновлення морально-ідеологічного потенціалу українського війська повинні стати: нейтралізація загроз сепаратистських тенденцій, підвищення життєвого рівня особового складу, модернізація управління Воєнною організацією та зміцнення морального клімату у військових підрозділах. Не останню роль при цьому повинна зіграти державна політика щодо армійсько-церковних відносин та обстоювання власних національних інтересів у духовно-релігійній сфері.

Після того, як Україна стала на шлях розбудови демократичного суспільства, вона проголосила своїми засадничими державотворчими принципами забезпечення за кожним громадянином права на свободу світогляду і віросповідання², взяла на себе зобов'язання сприяти здійсненню цього права, а також охороняти та захищати зазначені особистісні права і свободи. Якщо держава поставила за мету проведення такої армійсько-церковної політики, яка б базувалася виключно на ідеології миру, зміцненні національної єдності та захисті національних інтересів, вона повинна, передусім, спиратися на розбудову ефективної правової бази взаємовідносин між армією і Церквою та неупереджене ставлення до свободи віросповідання кожного окремого військовослужбовця.

Незважаючи на тимчасові труднощі перехідного періоду, Україна здатна вже сьогодні показати приклад дійсно демократичного вирішення загальноєвропейських проблем, якими є забезпечення прав і свобод військовослужбовців у релігійній сфері, виступити взірцем адаптації міжнародних норм через вдосконалення національного конституційного та правового поля. Розуміння того, що встановлення взаємовигідних партнерських стосунків між армією і Церквою є невід'ємною умовою успішності державотворчих процесів в Україні, допоможе нам не припускати помилок і вийти на якісно новий рівень державно-церковного співробітництва.

Встановлення партнерських взаємин між релігійними організаціями і військовими формуваннями в Україні повинно відбуватися з урахуванням особливостей військової служби за умов суворого дотримання безпеки та пра-

² Конституція України, стаття 23.

³ Здіорук С., Яремчук В. Духовно-гуманітарні аспекти стратегії розвитку військових формувань України. — Київ, 1995, с.39.

вопорядку, моральності, збереженні здоров'я військовослужбовців, що буде надійним гарантом розвитку суспільної моралі в нашій державі, демократії та гуманізму. Така діяльність мусить вестися на засадах участі конфесій і релігійних деномінацій з урахуванням особливостей українських традицій, а також поступового створення правової бази для участі Церкви у духовно-патріотичному вихованні особового складу Збройних Сил України.

В розвиток ініціативи Президента Л.Кучми щодо вивчення питання впровадження у Збройних Силах інституту капеланства, необхідно якомога скоріше, на рівні керівництва Міністерства оборони та інших силових структур України, вищих органів церковної влади різних конфесій, організувати розробку й впровадження в життя Концепції (програми) душпастирської опіки у військових формуваннях України, яка б унеможливила релігійну ворожнечу і конфліктність, містила християнські цінності та підтримувала дружбу й братню любов між військовослужбовцями. До речі, такі рекомендації було подано Раді національної безпеки і оборони України від Національного інституту стратегічних досліджень ще на початку 1995р.

Завдання наукового забезпечення і супроводу такого проекту має бути покладено на провідних вітчизняних фахівців у галузі політичного аналізу, релігієзнавства і виховної роботи з Ради національної безпеки і оборони, Національної академії наук, Національної академії оборони, Національної академії внутрішніх справ, Академії Служби безпеки та Національної академії Прикордонних військ України, за умови координації роботи із єдиного центру, наприклад, Національного інституту стратегічних досліджень.